sayı
29

sosyalist politika

ÜÇ AYLIK KİTAP DİZİSİ HAZİRAN' 2001

Türkiye'nin özgüllükleri: Biz, bize mi benzeriz?

SİYASETTE DURULMA EMARESİ YOK!
Sosyalist Politika
YERLİLİK ve ÖZGÜL OLAN: ABARTIDAN UZAK, GERÇEĞE DOĞRU
Metin ÇULHAOĞLU
CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK SİYASET FELSEFESİ
İlhan Kamil TURAN
BİZ KİME BENZERİZ?
Engin ERKİNER
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E EGEMEN İDEOLOJİ
Can SOYER
BİZ KİMİZ?
Halil HACIALİOĞLU
YERLİLİK PROJEKSİYONUNDAN TÜRK SİNEMASI
Ali Deniz TOROS
YOLDAŞ ROMANLA, YERELLİK NEREYE KADAR?
Kamil DEVRAN
Tartışma-İnceleme: IMF POLİTİKALARI, KÜRESELLEŞME, TÜRKİYE EKONOMİSİ ve KRİZ
Dilhan ADANIR, Nazır KAPUSUZ, Tamer İNCESU, Ayşe KORKMAZ
"TAŞLAR"IN UFALADIĞI KİŞİLİKLER
Yelda EROĞLU

ARGEM Yay. Ltd. Şti.

Adres : Olgunlar Sokak 20/20
Bakanlıklar-ANKARA

SOSYALİST POLİTİKA 29
Ortak Kitap

Adres: Olgunlar Sk. No: 20/20 Bakanlıklar/ ANKARA
Tel: 0 312 418 39 50
e-posta: sosyalist_politika@yahoo.com
internet adresi: http://www.spolitika.org

İÇİNDEKİLER

SUNU 5
TÜRKİYE'DE SON ÜÇ AY: SİYASETTE DURULMA EMARESİ YOK!
Sosyalist Politika 7
DOSYA
YERLİLİK ve ÖZGÜL OLAN: ABARTIDAN UZAK, GERÇEĞE DOĞRU
Metin ÇULHAOĞLU 13
CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK SİYASET FELSEFESİNDE...
İlhan Kamil TURAN 29
BİZ KİME BENZERİZ?
Engin ERKİNER 52
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E EGEMEN İDEOLOJİNİN OLUŞUMU...
Can SOYER 59
BİZ KİMİZ?
Halil HACIALİOĞLU 69
YERLİLİK PROJEKSİYONUNDAN TÜRK SİNEMASI
Ali Deniz TOROS 78
YOLDAŞ ROMANLA, YERELLİK NEREYE KADAR?
Kamil DEVRAN 95
TARTIŞMA-İNCELEME
1980'DEN BUGÜNE LİBERALLEŞME SÜRECİNE DAİR
Dilhan ADANIR 106
YAŞANAN EKONOMİK KRİZ ÜZERİNE GÜNCEL BİR DEĞERLENDİRME
Nazır KAPUSUZ 110
IMF'Yİ OKUMAK
Ayşe KORKMAZ 120
KAPİTALİZMİN YENİ YÖNELİMLERİ
Tamer İNCESU 132
KİTAP ELEŞTİRİSİ
"TAŞLAR"ın UFALADIĞI KİŞİLİKLER
Yelda EROĞLU 141
KRİTİK BİR SÜREÇ: NEYİ, NASIL, KİMİNLE YAPMALI ?
Sosyalist Politika 148

SUNU

Yeni bir dosya konusu ve 29. sayımızla yine birlikteyiz. Dosyamızın başlığı "Türkiye'nin özgüllükleri: Biz, bize mi benzeriz?". Türkiye'ye ilişkin tartışmalarda Türkiye formasyonunun özgül niteliklerinin ön plana çıkartıldığı görülür. Türkiye'nin toplumsal örgüsü ile batıcı-modernleşmeci girişimler arasında ciddi bir açı farkının bulunduğunun altı çizilir. Evrensel bir tartışma konusu olabilecek "kimlik" sorunu; Türkiye'nin geç modernleşmesi nedeniyle yalnızca Türkiye'ye, bize özgü bir sorun halinde kavranır olmuştur. Türkiye kapitalizmi ne kadar özgündür? Ya da Türkiye formasyonunun özgüllükleri nelerdir? Türkiye'de siyaset yapmak isteyen sol, bu toprakların büsbütün yabancısı mıdır? Bu dosyamızda bu sorulara cevap aramaya çalıştık. Dosya konumuzun dışında güncel değerlendirmelere ve son krize yönelik analizlere de yer verdik. Aralık sayımızdan bu yana Türkiye'de yaşanan gelişmeleri ele alan siyasal gündem yazımızla başlıyoruz.

Dosyamızın ilk çalışması ise Metin Çulhaoğlu'na ait. Çulhaoğlu "Yerlilik ve Özgül Olan: Abartıdan Uzak, Gerçeğe Doğru" başlıklı yazısında amacının "Türkiye'de sol siyasetin zeminini ve belli başlı verilerini daha yakından tanımaya çalışmak" olarak ifade ettikten sonra; "Türkiye'de solun etkili bir siyaset için gerçekten 'yerlileşmek' zorunda olduğunu ancak sözü edilen yerlileşmenin kimilerinin ileri sürdükleri gibi solun klasik çözümleme yöntemlerinin, temel yaklaşımlarının ve siyaset kurgusunun baştan sona değiştirilmesini ya da büsbütün terkedilmesini hiç de gerektirmediğini vurgulamaktadır.

Hemen ardından gelen "Cumhuriyet Dönemi Türk Siyaset Felsefesinde Bir İlk Oluşum ve Özgünlük İddiası: 'Biz Benzememekle ve Benzetmemekle İftihar Ederiz çünkü 'Biz Bize Benzeriz!'" başlıklı yazı İlhan Kamil Turan'a ait. Yazar, Türk ulusçuluğunun (milliyetçiliğinin) Ziya Gökalp'in "Kızıl Elma" ütopyası ile Cumhuriyet'in kuruluş ve oturma yılları dışında hep emperyalizm ve uluslararası siyasal saflaşmalarla ilişkilendiğini dolayısıyla safları ya da anti-emperyalist bir milliyetçiliğin yalnızca kurtuluş ve kuruluşun ilk yıllarına özgü olabileceğine dikkat çekiyor. Ancak ulusalcı tepkimenin emperyalizmle ilişkilendiğinde de, ikilikler ve çelişkiler içinde yaşadığını, "biz bize benzeriz" yaklaşımının zaman içindeki seyrini izliyor.

Türkiye solunun Türkiye topraklarının yabancısı olduğuna yönelik iddiaların aksine Engin Erkiner "Biz Kime Benzeriz?" isimli yazısında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve yerleşme döneminin bugünde varolan özgül yanlarıyla Türkiye solu arasındaki benzerliğe vurgu yaparak, Türkiye solunun Türkiye toplumuna benzediğini belirtiyor. Kuruluş Türkiye'sinden hareketle özgüllük sorununu ele alan bir diğer yazarımız Can Soyer. Yazar "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e egemen ideolojinin oluşumu: Süreklilik mi, Kopuş mu?" başlıklı

yazısında kimi ideolojik süreçler bağlamında modern Türkiye'nin, kendisinden önceki Jön-Türk, İttihat Terakki Cemiyeti mirasıyla, hatta daha gerilere gidilecek olursa Osmanlı yönetim geleneğinden gelen kimi unsurlarla dikkat çekici bir süreklilik olduğuna ve söz konusu sürekliliğin ise düzen içinde ilerleme biçimindeki pozitivist toplum kuramının bir batılılaşma modeli olarak benimsenmesinin rolünün büyük olduğunu belirtmektedir.

Hemen ardından gelen çalışma Halil Hacıalioğlu'na ait. "Biz Kimiz?" isimli çalışmasında yazar, günümüz Türkiyesi'ni var eden öğelerin etkilerini; dinsel etkilerin, etnik-kültürel etkilerin, doğu-batı ikilemine ve elbette son tahlilde sınıf mücadelelerinin etkilerini mevcut olan toplumsal bütünün oluşturucuları olarak ele almaktadır. Yazarımız Ali Deniz Toros ise yerlilik tartışmasını Türk sineması bağlamında ele alıyor. Yazar, 1950 ve 1970 dönemi içinde sinema yazarları ile yönetmenleri arasında oluşan tartışmaların düzlemini incelerken, sinema anlayışları arasındaki farklılıklara göre "Türkiye"yi tanımlama çabalarını karşılaştırmaktadır. Yazarın çalışmasının başlığı "Yerlilik Projeksiyonundan Türk Sineması".

"Yoldaş Romanla yerellik nereye kadar?" başlıklı yazısında Kamil Devran 1876-1940 arasındaki yaklaşık 65 yıllık süreci iki önemli tarihsel roman eşliğinde ele alıyor. Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları* ile Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* romanı, romanlardaki kişilikler ve olaylar çerçevesinde yerliliğe bakıyor.

Ülkemizde son yaşanan krizden sonra IMF politikaları, ekonomik gelişmeler, küreselleşme ve Türkiye ekonomisi canlı bir şekilde tartışılmaya başlandı. Bu gelişmeleri ele alan ve değerlendiren dört farklı yazıya yer verdik. Dilhan Adanır'ın 80 sonrasında Türkiye'de yaşanan liberalizasyonu kimi yönleriyle inceleyen çalışmasını, son kriz ve finansal piyasaların analizine yer veren Nazır Kapusuz'un yazısı takip ediyor. Ayşe Korkmaz'ın IMF politikalarının içyüzünü sergileyen çalışmasının ardından, son olarak Tamer İncesu yazısında genel olarak dünyadaki ve Türkiye'deki sermaye birikim sürecinin geçirdiği değişimi ve deşifrasyonu ele alıyor.

Yelda Eroğlu'nun çalışması ise bir roman incelemesi. Yazar 1960'larda birikmeye başlayan "sosyalist kimlikli" mücadele deneyimiyle günümüz toplumunun apolitizminin yarattığı kopukluğu Yiğit Bener'in *Eksik Taşlar* adlı romanını inceleyerek anlatmaktadır.

Son olarak ÖDP içi tartışmalara yönelik olarak hazırlamış olduğumuz "*Partili*" isimli bültenimizin üçüncü sayısını sol, sosyalist siyasetin önümüzdeki dönemine ilişkin ciddi açılımlar içermesi bakımından sizlerle paylaşmayı uygun bularak yer verdik. Eylül sayımızda buluşmak üzere.

Sosyalist Politika

Haziran 2001

TÜRKİYE'DE SON ÜÇ AY:
SİYASETTE DURULMA EMARESİ YOK!

Üstü çizilen yalnızca bir bakan mı?

Aylar önce bir askeri yetkili açık konuşmuş "o bakanın üstünü çizin" demişti. Birkaç ay sonra, "o bakanın", yani Enerji Bakanı Ersümer'in üstü gerçekten çizildi. Ancak, konu daha geniş planda alındığında, üstü çizilmek istenenin salt birkaç bakanla sınırlı kalıp kalmadığı, üzerinde düşünülmesi gereken bir sorudur.

Görülebildiği kadarıyla, yeri geldiğinde "demokrasiye balans ayarı yapan", onu bunu fırçalamakta herhangi bir beis görmeyen güçler, aslında bugünkü siyasal partilerin, daha doğrusu mevcut partisel dağılımın üstünü çoktan çizmişlerdir. Çizmişlerdir, ama bu reddiyenin açıkça ortaya konması, ülkenin altından kalkamayacağı büyük siyasal (ve elbette ekonomik) çalkantılara yol açabileceğinden, işe ufaktan ufaktan başlanmıştır. Ersümer, Yılmaz ve ANAP bu ufaklıkların başında gelmektedir.

Bir noktanın açıkça dile getirilmesinde yarar var: Bugün hükümeti oluşturan partiler içinde ANAP'ın "komisyoncu" özelliklerinin diğer partilere göre geleneksel olarak daha ağır bastığını söylemekte hiçbir sakınca yoktur. Örneğin göreli olarak bakıldığında, MHP'nin oy deposu saydığı illeri kollama, adamlarını oraya buraya yerleştirme anlamındaki klientalist ilişkileri ağır basarken, ANAP'ın uluslararası şirket komisyonculuğundan nemalanma anlamındaki "klintalizmi" ön plana çıkmaktadır. Her şey bir yana, bu, ANAP'ta yaşatılan "Özal ruhu"nun uzantısıdır, bu işin bir geleneği vardır.

Peki, ANAP'ın bu özelliği nereye kadar sorun oluşturmaktadır? Sorunun ana kaynağı, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların imajıyla ilgilidir. Bu kuruluşların dünyanın dört bir yanındaki başarısızlıklarına ilişkin örnekleri *Sosyalist Politika*'nın diğer sayfalarında bulacaksınız. Bu uluslararası kuruluşlar, kendi konumlarını ve reçetelerini teknik anlamda savunmada eskisine göre daha fazla zorlanmaktadırlar. Dolayısıyla, kendi dışlarında suç ve suçlu bulmak durumundadırlar. Bu aranış içinde gözler, üçüncü dünya ülkelerine sağlanan dış kredi ve yardımların "çarçur

edilmesine" yol açan klientalizme, rüşvet ilişkilerine ve diğer yolsuzluklara çevrilmektedir. Bu nedenle, Ersümer'e ve ANAP'a yönelik operasyonu "ekonominin ve siyasetin temizlenmesi" gibi ulvi amaçlar çerçevesinde değerlendirmek çok yanlış olacaktır. Türkiye'nin, dış odaklara "dediklerinizi kabul ediyorum ve gereğini yapıyorum" mesajını vermesi gerekmektedir ve bu mesaj bugünlerde ANAP üzerinden verilmektedir.

Demokrasiye balans ayarı yapan, siyasal liderleri şamar oğlanına çeviren, dış politika alanında en yetkili açıklamaları yapabilen ve gerektiğinde bakan üstü çizen güç ile MHP arasında ilginç bir ilişki vardır. Bu ilişkide, taraflardan her biri, diğerinin özel konumunu, duyarlılıklarını ve kozlarını bilerek ve bunlara dikkat ederek hareket etmektedir.

Şu ya da bu bakanın ötesinde, mevcut siyasal partilerin üstünün çizildiğinden söz etmiştik. Bu çerçevede DSP'nin daha özel bir yeri vardır. Çünkü, DSP'nin siyasal ömrü ile Ecevit'in doğal ömrü fazlaca iç içe geçmiştir. Operasyonda DSP için düşünülenler, bu nedenle, içinde Baykal'ın CHP'si, İnönü'nün niyetleri, Derviş'in siyasete soyunması ve Soysal'ın ulusal solu gibi parametrelerin de yer aldığı genel bir "sol harita" içinde değerlendirilmelidir.

Ya MHP? Demokrasiye balans ayarı yapan, siyasal liderleri şamar oğlanına çeviren, dış politika alanında en yetkili açıklamaları yapabilen ve gerektiğinde bakan üstü çizen güç ile MHP arasında ilginç bir ilişki vardır. Bu ilişkide, taraflardan her biri, diğerinin özel konumunu, duyarlılıklarını ve kozlarını bilerek ve bunlara dikkat ederek hareket etmektedir. Türkiye'nin en "zinde gücü" için MHP, belirli duyarlılıklarına özen gösterildiğinde rahatlıkla maniple edilecek bir partidir. Üstelik bu partinin kitle tabanının ideolojik angajmanları, hareketliliği ve militanlığı diğerlerine göre daha üst düzeydedir. MHP içinse, "zinde güç", suyuna gidildiğinde ve kimi alanlarda irite edilmediğinde pekala arkaya alınabilecek, "ne istediğini iyi biliyorum ve bunu en iyi ben yapabilirim" mesajı iletilebilecek bir odaktır.

İlişkinin bu iki yanlılığına karşın, daha başat ve belirleyici olan "zinde güç"tür. Örneğin, MHP'nin oy tabanı kaygılarıyla başlattığı Derviş gerilimleri, Derviş'in arkasında kimin bulunduğu ortaya çıkınca sona ermektedir. Yukarıdan gelen mesajın özü şudur: "Türkiye'de şunların şunların yapılması gerekir; bunlara engel olma, yapana destek çık. Bu politikaların senin seçmen tabanında ne tür tepkiler uyandıracağı ise benim sorunum değildir; bunu şöyle ya da böyle kendin hallet!"

Buna karşılık, "zinde güç" de MHP'ye kimi açılardan daha farklı yaklaşmaktadır. Örneğin, bu gücün şeriatçı ideolojiye ve partiye karşı koyduğu mesafenin aynısını milliyetçi-otoriter-faşizan partiye karşı

da koyduğu, kimi sol kesimlerde revaç bulan, ama yanlış bir değerlendirmedir. Bu yanlışa düşenlerin en azından şunu bilmeleri gerekir: Bu ülkede kritik dönemlerde gerek duyulan gösterilerin, bastırmaların ve siyasal-ideolojik mobilizasyonların sivil araçları olarak milliyetçi-devletçi partiler, dinci-şeriatçı partilerden çok daha elverişlidir. Tabi, sözünü ettiğimiz batıcı-laik güçler açısından.

Gelgelelim, MHP'ye biçilen işlevselliklerin de bir sınırı vardır. Evet, zinde güç açısından yeni bir profil veren MHP çok işlevsel olabilir. Ama, hayli güçsüz bir solun karşısında, tek başına MHP'nin öne çıktığı bir siyasal harita da çeşitli açılardan son derece risklidir ve böyle bir haritanın istikrarlı olmasını beklemek de mümkün değildir.

Anketler, bir seçim yapılsa mevcut siyasal partilerin her birinin yüzde 10'un altında kalacağını gösteriyormuş. Bu durum, elbette belirli bir konumun göstergesidir; ama ciddiyetini çok abartmamak koşuluyla. Türkiye bugün bir seçim ortamına girse, bu partilerden kimileri önce yüzde 10'a, ardından 14'e, 16'ya derken örneğin yüzde 18'e doğru tırmanacaklardır. Gene de, ortada bir sorun olduğunu kabul etmek gerekir. Bu sorunun, güçlü bir merkez-sağ ile güçlü bir merkez-sol siyasal oluşum sonucunda aşılabileceğini düzenden yana herkes görüyor ve biliyor. Biliyor da, bunun bir anlamı olmuyor. Çünkü, böyle bir yapılanmanın nasıl, hangi süreçlerle, kimlerin üstü daha fazla çizilerek sağlanabileceğini kimse bilmiyor. Konu bu açıdan alındığında, belirli odaklara, kendilerinin düşünüp kurguladıklarından daha uzun vadeli, adımları tek tek planlanmış operasyonlar atfetmenin de fazla anlamı yoktur. Çünkü, söz konusu odakların neyi amaçladıkları açık olsa bile, bu amaca nasıl ulaşacaklarını tam tamına belirlediklerini söylemek mümkün değildir.

Bugün için söylenebilecek olan şudur: Bugünkü siyasetin ve *belirli* siyasal partilerin üstü çizilmiştir ve bundan sonrası gelişecek sürece bırakılmıştır. Gelişecek süreçte, 2002 yılında erken seçime gidilmesi ve daha sonrasına ilişkin planlarda bu seçimin sonuçlarının veri olarak alınması hiç de uzak bir olasılık değildir.

Soldaki boşluk: En iyisi ihale açmak

Yukarıda betimlemeye çalıştığımız tablonun, geleneksel CHP'den kaynaklanıp bugün çeşitlenen "sol" çizgilerin iştahını açmaması mümkün değildir. Bu ülkenin siyaset sahnesinde solun da bir ağırlığının olması gerektiği muhtemelen her çevrede kabul görecektir. Peki, bu "sol ağırlığı" kim, nasıl sağlayacaktır?

Baykal'ın iştahı kabarmıştır. Ayrıca, zinde güçlerin Baykal'ı parlatmaya çalıştıkları da zaman zaman dile getirilmektedir. Bu arada, Baykal'ın ve CHP'sinin, zinde güçlerin çizdikleri sınırın bir milim bile ötesine taşmayacak bir konumlanışa fit olacakları da açıktır. Ancak, bütün bunlar sorunu

çözüp CHP'yi sol boşluk doldurma adayı yapmamaktadır. Çünkü, Baykal ve yakın çevresi yeteneksizdir. Üstelik bu parti fire vermektedir ve bu fireleri durdurup CHP'yi adam gibi ayakta tutmak, en zindesi dahil hiçbir gücün harcı değildir.

DSP, Ecevit'ten sonrasına herhangi bir ana çizgi, miras, gelenek vb. devredebilecek bir parti değildir. DSP'nin bugünkü kadroları ve milletvekilleri, Ecevit sonrasında, o günlerin başka sol ve *sağ* partileri tarafından paylaşılacaktır.

Bugünkü koşullarda Derviş'in siyasal parti kurma girişimi, bu da komedi olmak üzere, ikinci bir Boyner-YDH çıkışından öteye geçemeyecektir

Geriye, İnönü'nün ite kaka içine sokulmak istendiği yeni oluşum, Derviş'e atfedilen "sol parti kurma" niyetleri ve nihayet Mümtaz Soysal ve çevresinin başını çektiği "ulusal solcu" parti girişimi kalmaktadır. Bize göre Derviş'in bu haritadaki solun başka unsurlarını yanına almadan, bir tür harmanlanmaya gitmeden, kendi liderliğinde ve kendi kadroları (!) ile hamle edeceği bir "sol parti" girişiminin hiçbir şansı yoktur. "Halkın Derviş'e güven duyması" türü laflar abartılmamalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla Derviş'e 12 Eylül çıkışında Özal'ın yaptığına benzer bir toparlamanın öznesi olarak bakılmaktadır. Ancak, bugün koşullar çok farklıdır. Bugünkü koşullarda Derviş'in siyasal parti kurma girişimi, *bu da komedi olmak üzere*, ikinci bir Boyner-YDH çıkışından öteye geçemeyecektir.

Mümtaz Soysal ve çevresinin başını çektiği "ulusal sol" girişimi ise daha farklı bir açıdan ele almak gerekmektedir. Bu girişimin özelliği, günümüzün uluslararası koşullarını veri aldığı ölçüde *anakronik* duruma düşmesi, bu koşulları zorlayıp aşma açısından ise niyetsiz olmasıdır. Söylemek istediğimiz şudur: Türkiye kapitalizminin uluslararası-küresel kapitalizmle eklemlenme ve AB üyelik sürecinin gereklerini yerine getirme zorunlulukları ile, bu girişimin 60'lı yılların Yön'ünü çağrıştıran ulusalcılığının, devletçiliğinin ve sosyal adaletçiliğinin telifi mümkün değildir. Anakronik duruşu yaratan, budur. Bu yöndeki her girişim, günümüzdeki uluslararası kapitalist eklemlenmenin, 60'lardakinden farklı olarak, görece bağımsız, planlamacı, kalkınmacı ve sosyal adaleti gözetici merkezi yönlendirmelere çok daha az alan tanıdığını görmek zorundadır.

Ulusal solcuların basına yansıyan açıklamalarında ilginç bir nokta dikkati çekmektedir. IMF politikaları konusunda eleştirel olabilen ulusal solcular, iş Avrupa Birliği'ne geldiğinde "çıban başı" olabilecek noktalar olarak Kıbrıs sorunu ile ülkenin bölünmezliğini öne çıkarmaktadırlar. Burada sorulması gereken soru şudur: Eleştirdiğiniz ekonomik-sosyal politikalar salt IMF ve ABD tarafından mı dayatılmaktadır, yoksa bu politikalar *çok büyük ölçüde* AB üyeliğinin (örneğin Maastrich kriterlerinin) de gereği midir? Ulusal solcuların şu

an için bu soruya verilecek yanıtları yok gibi görünmektedir.

Solda ihale için soyunanların sonuncusu da, CHP'den kopup İnönü'yü orasından burasından çekiştirenlerdir. Bu kesimin siyaset yeteneğinin Baykal'a göre daha gelişkin olduğunu gösteren hiçbir veri yoktur. İdeolojik-siyasal konumları açısından ise daha net konuşmak mümkündür: Söz konusu kesim, günümüz teknolojisinin ve küreselleşme sürecinin piyasa temelli politikaları gerekli kıldığını başkaları gibi kabul edecek, ancak piyasanın olumsuz sonuçlarını giderek birtakım önlemler alınması gerektiğini ekleyecektir. Bundan ötesine ise, İnönü, şöyle dursun, Karakaş'ın da, Sağlar'ın da kafası basmayacaktır.

Derviş iyi ki "solcuyum" dedi

Kemal Derviş böyle diyerek gerçekten çok iyi etti. Türkiye'ye ilk geldiğinde, bir dönemin solcu *Birikim* yazarı Asaf Savaş Akat'ın yalısında kalan Derviş, solculuğunu ilan ederek sosyalistlerin kendilerine gelmelerine yardımcı oldu.

Gerçekçilik adına kendi solcu konumlarını olabildiğince yumuşatarak deklare etmeyi marifet sayanlar, solculuğu ise Besim Tibuk ve Taha Akyol gibi adamların "solunda olma" biçiminde anlayanlar, Derviş'in bu açıklamasından sonra mutlaka şöyle düşünmüş olmalıdırlar: Derviş de solcu ise, benim solculuğun ne menem bir şeydir? Bu arada, sosyalizm ile sol liberallik arasında bocalayanlar da Derviş'in bu açıklamasını mutlaka önemsemişlerdir. O kadar ki, sosyalistlerin yıllardır daha sola çekemedikleri bu kesimlerin, bir türlü çekilemedikleri sola Derviş'in solculuk beyanı üzerine itilmiş olmaları da mümkündür.

Derviş iyi ki "solcuyum" demiştir. Ardından TÜSİAD da iyi ki kendi demokratikleşme paketini ortaya koymuştur. Derviş'in solculuğu ile TÜSİAD'ın demokratikleşmeciliği, kimi solcuları kendi sol-demokratik kimlikleri üzerinde düşündürtmüş olmalıdır.

Bütün bunlar bir yana, Türkiye solunun aydın-akademisyen-siyasetçi kesimleri sol-liberal ideolojinin etkilerinden artık yavaş yavaş kurtulmaya başlamışlardır. Sol aydın kesimin üzerine 90'lı yılların ilk yarısında çöken liberal sisin dağılmaya başlamasında çeşitli etmenler rol oynamaktadır. Liberal sisin etkisi altında kalan, ama kafası biraz çalışan (ve namuslu olan) kesimlerin, özellikle Derviş'le birlikte kimi gerçekleri fark etmiş olmaları mümkündür. Örneğin, "siyaset zinhar ekonomiye karışma-sın" diyen ve üstelik sol-liberal kimlikli bir adam ortalarda dolaşırken, marksistleri "ekonomist-indirgemeci" diye eleştirmenin ne anlamı olabilir? Bu sol-liberal adam, bütünselliği ve iç tutarlılığı adına kendi programından zırnık ödün vermezken marksistleri "katı ve bütünselci" bularak eleştirmenin alemi var mıdır?

Derviş iyi ki "solcuyum" demiştir. Ardından TÜSİAD da iyi ki kendi demokratikleşme paketini ortaya koymuştur. Derviş'in solculuğu ile TÜSİAD'ın demokratikleşmeciliği, kimi solcuları kendi sol-demokratik kimlikleri üzerinde düşündürtmüş olmalıdır.

Daha daha solda ne var?

Açık söylemek gerekirse, şu anda pek fazla bir şey yok. Gene de bu durgunluğun, kısa süre sonra yerini ilk planda belki fazla etki yaratmayan, ama ciddi ve soluklu hamlelere bırakması mümkündür. Liberal sisin dağılmaya başlaması, sosyalist solun yalnızca bu siste yolunu yitirir gibi olan kesimlerini değil, bütün öbeklerini etkileyecek ve canlandıracaktır.

Türkiye, 1989 yılından bu yana emekçilerin çeşitli eylemlerine tanık olmaktadır. Üstelik, bu kitlesel eylemlerin bir bölümü gerçekten çarpıcı niceliklere ve boyutlara ulaşabilmiştir. Ne var ki, bu 12 yıllık deneyim ortaya ister yükselsin, ister alçalsın, herhangi bir ana çizgi ya da trend koymamaktadır.

Bu satırlar yazılırken, Ankara kamu emekçilerinin canlı gösterilerine ve protestolarına sahne oluyordu. Son Ankara eyleminde dikkat çeken, eyleme katılan kamu emekçilerinin niceliğinden çok kararlılığı ve direngenliğiydi. Olumluluklarına karşın, sosyalistlerin bu tür kitle eylemlerine ilişkin kimi noktaları serinkanlı biçimde düşünmelerinde yarar vardır.

Türkiye, 1989 yılından bu yana emekçilerin çeşitli eylemlerine tanık olmaktadır. Üstelik, bu kitlesel eylemlerin bir bölümü gerçekten çarpıcı niceliklere ve boyutlara ulaşabilmiştir. Ne var ki, bu 12 yıllık deneyim ortaya ister yükselsin, ister alçalsın, herhangi bir ana çizgi ya da trend koymamaktadır. Özetle, Türkiye'de emekçi sınıfın muhalefeti ve hareketliliği yalnızca kendini var etmekte, ama kendini ve ülkeyi bir yere taşımamaktadır. En başarılı eylem bile "bundan sonraki daha da ses getirecek" kararlılığı ve moralinden çok, "bu kadar yorulduk, bari bir şey elde edelim" bezginliğiyle bitebilmektedir. Türkiye'nin en büyük konfederasyonu "yıkarız, kırarız" palavralarının ardından verilene razı olmakta, bu yüzden muhatapları tarafından ciddiye alınmamaktadır.

Türkiye'de bundan sonra da az ya da çok kitlesel emekçi eylemleri olacaktır. Ama, kendi başına alındığında bu eylemler dizisinden nitel olarak baştakine göre farklı bir sınıf konumlanışı ve muhalefet ivmesi çıkmayacaktır. Daha açık bir deyişle, bu ülkede sosyalizmin siyasal bir güç haline gelmesi, sınıf hareketliliğinin *doğrudan doğruya kendi gelişimi* sonucunda ortaya çıkmayacaktır.

Aradan geçen yüz yıla karşın aynı saptamayı yapmakta sakınca görmüyoruz: Sosyalist hareket, kendini ideolojik-siyasal temelleriyle kuran sosyalizmin, gelişen sınıf hareketi ile buluşmasıdır.

Sosyalist Politika
27 Mayıs 2001

YERLİLİK VE ÖZGÜL OLAN: ABARTIDAN UZAK, GERÇEĞE DOĞRU

Metin ÇULHAOĞLU

Türkiye solunu doğrudan ilgilendiren bir tartışma, katılımcıları ve yoğunluğu değişse bile gündemdeki yerini uzun süre korumuştur. En genel hatlarıyla bakıldığında bu tartışmanın konusu, Türkiye'deki toplumsal formasyonun özgüllükleriyle ilgilidir.

Özellikle sağda, yazın dünyasının çeşitli köşelerinde ve belirli akademik çevrelerde, Türkiye'de yaşanan tarihsel süreçlerin başka ülkelerdekine hiç benzemeyen özellikler taşıdığı zaman zaman ileri sürülmüştür. Söylenenlere göre, tarihsel süreçlerin bu özgünlüğü sonucunda Türkiye'de, örneğin klasik sınıf çözümlemeleriyle kavranması mümkün olmayan, yalnızca kendine benzeyen, yani "biricik" (unique) denebilecek bir toplumsal formasyon ortaya çıkmıştır.

Türkiye'deki süreçlerin özgünlüğüne ya da toplumsal formasyonunun biricikliğine özel vurgu yapan kesimler içinde belirli farklılıklar da vardır. Bu kesimlerden birini oluşturan geleneksel sağ, Türkiye'nin toplumsal-kültürel yapısı ile batıcı-modernleşmeci girişimler arasında tam bir kan uyuşmazlığı görmüştür. Geleneksel sağ, sınıf çözümlemelerini ve sınıf mücadelelerini temel alan marksist düşünceyi batıcı-modernist anlayışın basit bir uzantısı saydığından, marksist sola hep küçümseme ile yaklaşmıştır. Özetle sağ düşünce, solu Türkiye'nin gerçekliğine peşinen yabancı saymış, ayakları bu ülkenin topraklarına basan bir solu (marksizmi sahiplendiği ölçüde) tanım gereği mümkün görmemiştir. [1]

Aynı konu, özellikle son yirmi yılda solun kendi iç tartışmalarında da belirli bir yer tutmaya başlamıştır. Kimi sol gruplar, sağın genel olarak sola yönelik küçümsemelerini bu kez başka sol kesimlere yansıtmaya başlamışlardır. Zaman

---

[1] Tanıl Bora; "Sol ve Yerlilik Meselesi", *Birikim*, No: 111-112, Temmuz-Ağustos 1998, s. 47.

zaman söylenenlere göre, bu ülkede "hayatın" ya da "halkın" içinde olan, onun duyarlılıklarını ve yönelimlerini kavrayan solun karşısında, gene solda olup ayakları yere basmayanlar, soyut marksist formülleri ülkenin özgün koşullarına boş yere uyarlamaya çalışanlar yer almaktadır. İlginç olan nokta, solun başka kesimlerini bu ülkeye yabancılaşmış sayanların bir bölümünün, ülke koşullarına uygun bir sol hattın başlıca unsurlarını, "birey olma" söyleminde odaklaşan, anti-militarist, çevreci, sivil toplumcu ve yeni toplumsal hareketçi zeminlerde aramasıdır.

Bu yazıda, kısaca "yerlilik" biçiminde tanımlanabilecek sorun alanının genel çerçevesini ve temel verilerini sol siyaset açısından değerlendirmeye çalışacağım. Amacım, Türkiye'de sol siyasetin zeminini ve belli başlı verilerini daha yakından tanımaya çalışmaktır. Benimsediğim düşüncenin özünü peşinen ve kısaca açıklamak gerekirse şunu söyleyebilirim: Türkiye'de sol, etkili bir siyaset için gerçekten "yerlileşmek" zorundadır; ama sözü edilen yerlileşme, kimilerinin ileri sürdükleri gibi, solun klasik çözümleme yöntemlerinin, temel yaklaşımlarının ve siyaset kurgusunun baştan sona değiştirilmesini (ya da büsbütün terk edilmesini) hiç de gerektirmemektedir.

Yukarıda söyleneni başka türlü dile getirecek olursak, bugün "yerlileşme" sol için *ontolojik* bir sorunsal ya da her tür tıkanıklığı açacak sihirli bir çözüm durumunda değildir. Bu, konunun önemli olmadığını değil, abartılmaması gerektiğini vurgulayan bir saptamadır. Bence, yerlilik ya da yerlileşme konusunun sol açısından sanıldığı ölçüde dramatik bir sorun oluşturmamasının iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, Türkiye'de solun "kitlelerle ilişki" konusunda artık belirli bir deney birikimine sahip olmasıdır. Bu alanda 40 yıllık bir deneyimi olan solun, çeşitli önsel kabullere, kalıplara ve şablonlara karşın bu süreçte hiç "yerlileşmeden" olduğu gibi kalması eşyanın tabiatına aykırıdır. Örneğin Kozaklı'nın da belirttiği gibi, özellikle 70'li yıllarda solun geniş halk kesimleriyle içli dışlı olabilmesi, "yabancılık" durumunun mutlak ve değişmez bir yazgı olmadığının en açık göstergesidir.[2]

İkinci neden ise, dünyada ve Türkiye'de yaşanan nesnel süreçlerle ilgilidir. Türkiye, kapitalistleşme, modernleşme ve uluslararası kapitalizmle eklemlenme süreçlerinde küçümsenmeyecek bir mesafe almıştır. Dahası, bu süreçlerin geri dönüşü de yoktur. Söz konusu süreçlerin, Türkiye'deki toplumsal formasyonu hiçbir özgüllük taşımayacak ölçüde standartlaştırdığı elbette söylenemez; ancak, aynı süreçlerin, solu bir dönem ülkeye "yabancı" ya da "uymaz" duruma düşüren kimi yapıları, kurumları ve kalıpları parçaladığı ve çözdüğü de ortadadır.

Sonuçta bu temel süreçler, solun önündeki "yerlilik" sorununun belli başlı parametrelerini de değiştirmiştir. Artık sol için "yerlileşme" sorununun özünü,

[2] Süreyya Tamer Kozaklı; "Yerliler ve Kırmızı Urbalılar", *Mürekkep*, sayı: 6, 1996, s. 52.

yabancı bir gezegene ilk kez ayak basma planları değil, içinde yer aldığı formasyonun kendisine yakın ve uzak duran öğelerinin bütüncü bir kurguda kaynaştırma çabaları oluşturmaktadır. Türkiye kapitalizminin özellikle 1980'lerden bu yana geçirdiği süreç, ülkedeki toplumsal formasyonu karmaşık ve çelişkili biçimde etkilemiştir. Bu süreçte bir yandan solu ülke gündeminden görece uzak tutan "eski" veriler ortadan kalkarken, diğer yandan onu yeniden ötelere iten başka yönelimler ortaya çıkmıştır. Ancak, Türkiye solu artık bu karmaşık ve çelişkili ortamın tam tamına içindedir; bu ortamdaki kimi alanlara tutunabilmiş ve kategorik "dışsallık" sorununu böyle aşmıştır. Dolayısıyla, bir kez daha yinelersek, solun bundan sonraki gündemini, yabancılığın ilksel anlamda aşılması ya da ilk yerlileşme temrinleri değil, tutunulan alanlardan başka alanlara doğru yayılma ve böylece "yerli" kimliği pekiştirme çabaları oluşturacaktır.

Kavramlar ve yöntemsel yaklaşım

Böyle bir konuyu ele alanlar için kullanımı mutlaka gerekli kimi özel kavramlar vardır. Örneğin, özgül, özgün, biricik (benzersiz), otantik, tikel, kimlik ve kişilik, bu kavramlar arasındadır. İşi güçleştiren, bu kavramlardan kimilerinin bir diğeri yerine kullanılabilmesidir. Kavrambilim alanında derin bilgim olmamakla birlikte, salt bu yazının amaçları açısından, yukarıda sıralanan kavramları özel olarak hangi içerikte kullanacağımı kısaca anlatmak istiyorum.

Özgül kavramını, belirli bir sürecin ya da olgunun, özel olarak o sürece ya da olguya ait, ayırt edici özelliklerine atıfla kullanacağım. Örneğin, tepeden modernizasyon ya da devlet eliyle kapitalistleşme, kendi başlarına alındığında, salt Türkiye'ye özgü bir süreç değildir. Bununla birlikte, sözü edilen sürecin bu ülkede özgül kimi yanlar taşıdığı bir gerçektir. Konumuz açısından asıl önemli olan soru ise şudur: Evrensel ya da genel olan (ya da ayrı ayrı mekanlarda ortaya çıktığı için genel bir mantığa oturduğu söylenebilecek olan) ancak belirli özgüllüklerle birlikte somut bürünümüne kavuşabileceğinden, ortaya çıkan nihai bürünümün *biricik* (benzersiz) olduğu söylenebilir mi?

Bana göre, *biricik* kavramı, en çok, belirli bir bütünlüğün (ya da özgül bir bütünlüğün) kimi girdileri ya da öğeleri için kullanılabilir. Olsa olsa, bunlar biricik olabilirler. Bunun ötesinde, nihai olarak şekillenen her bütünü salt özgül yanlar taşıdığı için aynı zamanda biricik saymak ortaya totolojik bir durum çıkarır. Çünkü, bu durumda her tarihsel süreci, her toplumsal formasyonu, her yapıyı vb. biricik (benzersiz) saymak gerekir ki, yapısalcılıktan post-

yapısalcılığa, oradan post-modernizme ve bütünlük fikrinin reddine giden yol da buradan geçmiştir.[3]

Özgün ve *otantik* kavramları aşağı yukarı aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu iki kavramın doğrudan referansı ise *kaynak* kavramıdır. Buna göre, örneğin Türkiye'deki kapitalistleşme ve modernleşme süreci özgüldür, ama özgün ya da otantik değildir. Çünkü, bu sürecin başlangıcını ve itici güçlerini tek bir içsel kaynakta bulmak mümkün değildir. Buna karşılık, Batı Avrupa'daki kapitalistleşme ve modernleşme sürecinin kaynaklarını *bu coğrafyanın* kendisinde saptamak mümkün olduğundan, ayrıca bu süreç *herhangi bir ön modele dayanıp ondan esinlenmediğinden*, süreci özgün ya da otantik kavramlarıyla tanımlamak mümkündür. Türkiye'de ise, kapitalistleşme ve modernleşme hem iç ve dış dinamiklerin karmaşık eklemlenmesine dayanmış, hem de kendisini önceleyen genel bir modelden hareket etmiştir. Sonuçta, Türkiye'deki süreç kendine özgü (özgül) pek çok yan taşısa bile, özgün ya da otantik bir nitelik göstermez.

Tikel, basitçe, bir bütünün parçası olandır. Soyut felsefe alanından toplumsal süreçlere inersek, tikel, başka tikelliklerle birlikte, bütünün temel özelliğini içselleştirmiş olarak var olabilir. Dolayısıyla, kendine özgü yanlar taşısa bile, tikel de başka tikelliklerle birlikte bütünün temel özelliğini yansıtacağından, son çözümlemede biricik olamaz. Örneğin Türkiye'de tarım kesiminin kendi özgül yanları olabilir; ancak, sonuçta tarım kesimi de başka sektörler gibi Türkiye kapitalizminin genel özelliklerini içselleştirip yansıtacaktır. Bu durumda, örneğin salt tarım kesimine ilişkin çözümleme, politika ve önerilerin bile, bu kesimin dışındaki genel eğilim ve yönelimleri dikkate alması gerekecektir.

Son olarak *kimlik* ve *kişilik* kavramları üzerinde kısaca durmak istiyorum. Türkiye'deki düşün yaşamında ve sol çözümlemelerde kişilik kavramı hiç gündeme gelmemekte, salt kimlik kavramının kullanımıyla yetinilmektedir. Doğan Ergun'a göre, kimlik, hazır verili olandır; örneğin "Kürt kimliği", "Alevi kimliği", "sınıf kimliği " vb. gibi. Buna karşılık, *kişilik*, bu ve benzeri kimlik öğelerinin tarihsel yapılanması ve örgütlenmesi anlamında bir bütünlüktür.[4] Ergun'un ayrımı makul ve açıklayıcı görünmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'deki tartışmalarda dolaşıma sokulan kavram münhasıran kimlik'tir.

---

[3] Doğan Ergun, Demirtaş Ceyhun'un bir çalışmasından hareketle, "Tanrı misafirliği" kavramının bir başka dilde benzeri olmayan, bize özgü bir kavram olduğuna değinirken, bu kavramın göçebelik kültürünün bir ürünü olduğunu da aktarmaktadır (bkz. Doğan Ergun; *Kimlikler Kıskacında Ulusal Kişilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 158). Burada eklemek istediğim şu: Göçebelik, kuşkusuz salt bizim geçmişimize özgü bir yaşam tarzı değildir. Salt bize özgü olmayan bu tarihsel yaşam tarzının, "Tanrı misafirliği" gibi başka benzeri olmayan, yani biricik bir kavram üretmiş olması, Türklerin tarihindeki *göçebeliğin* de benzersiz (biricik) olduğunu göstermez.

[4] Doğan Ergun; *a.g.e.*, bkz. s. 12, s. 117.

Dolayısıyla, kastım Ergun'un işaret ettiği anlamda verili tekil "kimlikler" değil bir bütün olarak "kişilik" olsa bile, ben de kimlik kavramını kullanacağım.

Kavramlara ilişkin bu açıklamaların, belirli tercihleri yansıtmakla birlikte büsbütün keyfi sayılamayacaklarını düşünüyorum. Dahası, aynı açıklamalar, benimsenen genel çerçeve ve çözümleme yaklaşımları açısından kimi ipuçları da içermektedir. Buna göre, Türkiye'deki toplumsal formasyona ilişkin *siyasal amaçlı* çözümlemelerin, biricik ya da benzersiz olanı bulma hevesinden kurtulup, özgül olanı evrensel olandan kalkarak açıklama çabalarına kayması gerekmektedir. Başka bir deyişle, en makul görünen çözüm, evrensel ya da genel olanı özgül olanla bütünleştirip zenginleştirme yönünde bir yaklaşımın benimsenmesidir. Bu yaklaşımı diğerlerine göre geçerli kılan, metodolojiye ilişkin önsel tercihlerin ötesinde, günümüz kapitalizminin, tümleştirici (benzeştirici) ve parçalayıcı (özgülleştirici) dinamikleri aynı anda barındırmasıdır.

Marksist çözümlemede dikkate alınması gereken iki vurgu

Yukarıda kaldığımız yerden, konumuz acısından önemli iki alıntıya devam edebiliriz. Bu iki alıntının önemi, kapitalizmin tümleştirici ve parçalayıcı dinamiklerine ayrı ayrı vurgu yapmalarından kaynaklanmaktadır. Birincisi şöyle:

"Kapitalizmle uğraşmada, gerçekliğin parçalı olduğu ve bu nedenle sadece parçalı 'bilgiler'e ulaşılabileceğine dair postmodernist ısrar, özellikle ters ve sakatlayıcıdır. Kapitalizmin toplumsal gerçekliği, eşi görülmemiş biçimde ve derecede 'tümleştirici'dir. Metalaştırma, biriktirme, karı azamileştirme ve rekabet mantığı tüm toplumsal düzene yayılır; ve bu 'tümleştirici' sistemi anlamak, Marksizmin sunduğu ve postmodernistlerin reddettiği türden 'tümleştirici bilgi'yi gerektirir." [5]

Sırada diğer alıntı var: "Eskiden, sermayenin mantığını kavrayınca, dünyadaki her şeyi yavaş yavaş işgal edecek diye düşünürdük. Dünyadaki her yerde her şeyi kendisinin bir taklidine çevirecekti; tüm tikellikler yok olacaktı (...) Kısacası, her şeyi kuşatan, süregiden, tümüyle rasyonelleştirici sermaye nosyonu sayesinde, sermayenin tümüyle bütünleştirici ve her şeyi özümseyen bir kapasitesi olduğuna kendimizi inandırmanın çok yanıltıcı bir yolunu bulmuşuz. Bunların sonucunda, Marx'ın *Kapital*'indeki en önemli öngörülerden birini aklımızdan çıkardık. Marx, kapitalizmin yalnızca çelişkili zeminlerde ilerleyeceğini söylüyordu. Kapitalizmin genişlemesini sağlayan, üstesinden gelmesi gereken çelişkilerdir. Bu çelişki zemininin doğasını, tikelliklerin bunun içine nasıl dahil edildiğini,

---

[5] Ellen Meiksins Wood; "Postmodern Gündem Nedir?", *Marksizm ve Postmodern Gündem* içinde (Derleyenler: E.M. Wood-J.B. Foster), çeviren: Ahmet Fethi, Utopya Yayınları, Ankara, 2001, s. 23.

direnişlerini nasıl temsil ettiğini, tikelliklerin kısmen nasıl aşıldığını, aşılanların karşımıza nasıl yeniden çıktığını kavramadan sermayeyi anlayamayız." [6]

Sosyalist Politika okurları arasında böyleleri var mı, bilmiyorum; ama dikkatsiz okurların bu iki alıntıyı birbirinin karşısına koymaları mümkündür. Alıntıların kaynağı olarak Wood ile Hall'un bütünsel marksizm anlayışları arasında kimi farklılıklar olabilir. Ancak, burada alıntılanan görüşler karşıt uçlarda yer almayıp, bu yazıda kurmaya çalıştığım çerçeve açısından birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

Türkiye bağlamında daha somut örnekler verebiliriz. Örneğin Hall'un vurgusu, bize, Türkiye'de kapitalist gelişmenin küçük üreticileri bir yandan silerken diğer yandan nasıl yeniden ürettiği; daha saf bir ideolojik konum olarak İslamcılığı bu kez "İslami sermaye" kimliğiyle kendine nasıl eklemlediği; hortumculuğun bir anomali olmayıp kamu kaynaklarının özel kesime aktarılmasında farklı, ama tastamam "çağdaş" bir kanalı temsil ettiği vb. *tikelliklerin* boşlanmaması gerektiğini anımsatır. Wood'un vurgusu ise, bu tikelliklerin hepsine temel olan, bunları belirleyen, ayrıca kavranıp çözümlenmesi mümkün bir bütünsellik olduğuna işaret eder. Özetle, hem tikele gömülü biriciklik aranışından, hem de tikel ve özgül olanı yok sayan süpürücü genellemelerden arınmış, bu anlamda Wood'un anımsatması ile Hall'un vurgusunu kaynaştıran bir yaklaşım, en doğrusu ve sağlıklısıdır.

İlerlemesini "çelişkili zeminlerde" gerçekleştiren kapitalizmin silici-yeniden üretici dinamiği salt maddi üretim alanıyla sınırlı değildir. Toplumsal-kültürel yaşamın bütün alanları ya da tikellikleri de gene bu bağlamda ya ortadan kalkmakta ya da yeni eklemlenmelerle yeniden üretilmektedir. Sonuçta, Wood'un gerekli saydığı "tümleştirici bilgi", maddi üretim sürecine ilişkin tikellikler ötesinde, toplumsal-kültürel yaşama ait alanlara da uygulanabilecek geçerliliktedir.

Türkiye'de modernleşme sürecinin ilk evrelerinde, sivil toplumun gelişebileceği alanın kapatılması sonucunda insanların dayanışma gereksinimlerini geniş ailelerde, tarikatlarda, aşiretlerde ve hemşehrilik ilişkilerinde karşıladıkları belirtilmektedir.[7] Türkiye'de kapitalist gelişmenin daha sonraki evreleri hiç kuşkusuz bu "sığınaklar" üzerinde de etkili olmuştur. Ancak, bu etki mutlak bir çözücülük ve silicilik biçiminde gerçekleşmemiştir. Kapitalizmin gelişmesi, tam da Hall'un işaret ettiği gibi, bu tikellikleri de temsil etmiş, bunlardan kimilerini aşmış, kimilerini de aşıp yeniden üretmiştir. Bir adım daha ileri gidecek olursak, bu tikellikler arasında yeniden üretilenler, bu kez tam

---

[6] Stuart Hall; "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik", *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi* içinde (Derleyen: Anthony D. King), çevirenler: Gülcan Seçkin-Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 50

[7] Reşat Kasaba; "Türkiye'de Popülizm ve Demokrasi: 1946-1961", *Mürekkep*, a.g.s. 9.

da Wood'un söylediği gibi, tümleştirici bilgi'nin çözümlemelerine ve açıklamalarına yatkın hale gelmiştir. Bu yatkınlık, aynı zamanda, meta ilişkilerinin ve birikim süreçlerinin mantığıyla daha fazla belirlenme, bu nedenle *kimi özgüllüklerin de* bir ölçüde törpülenip standartlaşması anlamına gelmektedir.

Nasıl mı? Örneğin Türkiye'de geniş aileden çekirdek aileye geçiş süreci yaşanırken, geniş aile, artık aynı çatı altında yaşamasalar bile birbiriyle yakın olan insanların basit dayanışma ötesinde enformel sektördeki girişimlerinin zeminini oluşturmaya başlamıştır. Tarikatlar, inanç birliğinin ve dayanışmasının ötesinde, sermaye birikim süreçlerinin önemli araçları haline gelmiştir. Benzer bir değişim aşiret bağları için de söz konusudur. Eski bir kategori olarak hemşehrilik ise, bir yandan modern işçi-işveren ilişkilerinde yeniden üretilirken, diğer yandan gene *modern* siyasal partiler bağlamında "oy karşılığında çeşitli ayrıcalıklara ve devlet kaynaklarına erişim" aracı[8] olarak yerini korumaktadır. Son söylenen konusunda dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Klientalizm, günümüz temsili burjuva demokrasilerinde evrensel bir olgudur, burjuva demokrasileri klientalizmi, kapitalizmin kaynak-bölüşüm ilişkileri çerçevesinde her yerde yeniden üretmektedir. Ayrıca, bu yeniden üretimin hemşehrilik gibi bir zemininin de olması, salt Türkiye'ye özgü bir durum değildir.

Wood ve Hall'un vurgularından hareketle anlatmaya çalıştıklarım, yöntem-çözümleme-sonuç zincirinin çok kısaldığı, zincirin halkalarının birbirine çok yaklaştığı bir alan oluşturmaktadır. "Sonuç" derken, buna genel siyasal sonuçları ve önerileri de katıyorum. Örneğin, okura biraz tuhaf gelse bile, temel sorunun şöyle ortaya konabileceğini sanıyorum: Türkiye'nin özgüllükleri, bir üretim tarzı olarak kapitalizmin temel özelliklerini çarpıtıp "bize özgü" bir kapitalizm mi yaratmaktadır, yoksa kapitalizm Türkiye'nin özgüllüklerini seçici bir dinamikle kendine mi uydurmaktadır?

Bu konuda ikirciğe ya da ortalamacılığa yer olmadığını düşünüyorum. Bana göre doğru olan bunlardan ikincisidir. Yöntem-çözümleme-sonuç zincirinin kısaldığı noktaya gelince: Yukarıdakilerden birincisini benimseyenlerin, solda bile yer alsalar, "adam gibi kapitalizme" fit olmaları, siyaset projelerini de bu kabule göre biçimlendirmeleri kaçınılmazdır. İşin ilginç yanı, "kapitalizmi bile yozlaştırıp kendimize benzettiğimiz" türü düşüncelerin, burjuvazinin bütün kesimleri tarafından da benimsenmiş olmasıdır. Bu ortak düşüncenin hedef aldığı kesim elbette değişmektedir. Kapitalizmi kendi saf konumundan çıkarıp çarpıtan ve "bize benzeten", kimileri için devlet (yani bürokrasi), kimileri için ucuz kredi ve teşvike alışmış yatırımcılar, kimileri için "reel sektörün" dışında kalan rantiye kesim, kimileri için "kirli savaştan çıkarı olanlar", kimileri için bir avuç tekel, kimileri için de başka sermaye kesimleridir.

---

[8] Harald Schüler; *Türkiye'de Sosyal Demokrasi: Particilik, Hemşehrilik, Alevilik,* Çeviren Yılmaz Tombul, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 99.

Özetle, "adam gibi" bir kapitalizm için yanıp tutuşanlar, kapitalizmin düzleştirici, kendine uydurucu ve "tümleştirici" dinamiklerini abartılı da olsa vurgulayanlar *değil*, Türkiye'nin özgüllüklerini temelsiz biçimde mutlaklaştıranlardır. "Adam gibi kapitalizm" özlemcileri arasındaki sermaye kesimleri, siyaset alanına (bu arada sola da) uzanıp orada sözcü aramakta, gene aynı özlem içindeki siyasetçiler (bu arada solun kimi kesimleri) de sermaye kesimine bakıp bu kesimden ön açıcılık beklemektedirler.

Yöntem ile siyasal beklenti arasındaki mesafe bu kadar kısalmaktadır.

Modernleşmenin sınırları

Türkiye'de "yerlilik" konusunun ya da ülkenin özgüllüklerinin değişim dinamikleri çerçevesinde ele alınabilmesi için ön planda tutulması gereken üç temel süreç vardır: Kapitalistleşme, modernleşme ve kentleşme. Bu süreçler elbette birbirinden ayrı kanallarda, kendi ayrı dinamikleriyle gelişmemektedir. Üç süreç içinde kapitalistleşme, diğer ikisini doğrudan ya da dolaylı biçimde belirleyen başat bir yere sahiptir. Bununla birlikte, kapitalistleşme temelinde bir süreç olsa bile modernleşme, merkezi siyasal iradenin müdahalelerine daha açık bir alan oluşturmaktadır. Dolayısıyla modernleşme, ulaştığı düzey kapitalizmin gelişmişlik düzeyi ile bire bir belirlenen bir süreç değildir. Kentleşme ise, kapitalist gelişmenin doğrudan ürünü bir olgu ya da süreçtir.

Kapitalistleşme ile modernleşmeyi birlikte ele alacak olursak, bu iki sürecin konumuz açısından taşıdığı önemle ilgili bir noktanın altını çizmek gerekir. Altı çizilecek nokta şudur: Bir toplumun kendi geleneklerinin, kültürünün, yaşam tarzının ve zihniyet örüntülerinin, özetle o toplumun özgüllüklerinin değişmesi, çözülmesi, silinmesi, yeniden üretilmesi ve eklemlenmesi açısından nihai anlamda belirleyici olan, modernleşme *değil* kapitalistleşmedir.[9] Örneğin Türkiye için modernleştirici merkezi girişimler ve müdahaleler ile geleneksel yapılar arasında bir zıtlaşmadan söz ediliyorsa, bu zıtlaşmanın süreç içinde yumuşamasını ve giderek ortadan kalkmasını, modernleştirici girişimlerin dozunun artırılması ya da azaltılması değil, meta ilişkilerinin topluma daha fazla nüfuz etmesi sağlamaktadır.

Bu söylenen, üretim tarzına ve ilişkilerine önem vermeyen burjuva modernleşme kuramının açıklayıcılık sınırlarını da ortaya koymaktadır. Türkiye, özellikle 1930'larda, kapitalist gelişme göstergelerinin hayli ötesinde modernleştirici merkezi girişimlere sahne olmuştur. Ayrıca, devletin başını çektiği bu girişimlerle toplum arasında bir ikiliğin ortaya çıktığı da doğrudur.

---

[9] Rekabetçi ortamdaki bir işveren sözgelimi "gerektiği gibi çalışmayanı babamın oğlu olsa işten atarım" deme noktasına gelebiliyorsa, bunu sağlayan, bu işverenin aile-hısımlık dayanışmasını aşıp "birey" olması ya da Weberci rasyonaliteyi içselleştirmesi değil, kapitalist rekabet ortamında ayakta kalıp güçlenebilmek için her yolu deneme kararlılığına ulaşmasıdır.

Daha önce de değinildiği gibi, bu ikiliğin toplum tarafındaki sığınakları, tarikat, aşiret, cemaat ve hemşehrilik ilişkilerinde biçimlenmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin özgül toplumsal-kültürel yapıları ve zihniyet örüntüleri, modernleştirici zorlamalar karşısında varlığını önemli ölçüde koruyabilmiştir. İkiliğin yumuşatılması, sol-kemalist tarih tezinde ileri sürülenin tersine, Demokrat Parti'nin ve daha sonraki sağ iktidarların radikal modernizasyon hamlelerini törpüleyen tutumlarıyla değil, ülkedeki kapitalist gelişmeyle mümkün olmuştur. Sağ iktidarlarca izlenen politikaların, modernleşmeyi "topluma doğru" biraz yumuşattıkları söylenebilir. Ancak, bu *siyasal* tutum modernleşmeyi halka doğru bir ölçü geri çekmişse, *maddi* bir süreç olarak kapitalizmin gelişmesi halkı modernleşmeye üç ölçü yaklaştırmıştır. Önemli olan, bunun görülmesidir.

Modernleşme kuramına ve pratiğine, Türkiye'nin özgüllükleri ile ilgili kimi önemli notlar eklemek gerekiyor. Baştaki kavram tanımlamalarında, özgünlük ya da otantikliğin, en başta kaynakla ilgili olduğu söylenmişti. Anımsayalım: Bir süreç ya da olgu, başka (dış) etmenlere başvurmadan kendi özel kaynağı ile anlamlandırılabiliyor ve açıklanabiliyorsa, bu süreç ya da olgu özgün/otantik sayılabilir. Böyle değilse, özgül olabilir, ama özgün/otantik olamaz. Türkiye'de futbola merakı olanlar bilirler. Pek çok kişi "böyle bir seyirci dünyanın başka hiçbir yerinde yok" der. B^ska ülkede futbol maçı izlemediğimden, gerçekten böyle midir, bilemiyorum. Bununla birlikte, taraftarın tesis basıp futbolcu dövmesi, maçlara "ölüm" yeminleri ve çeşitli kesici aletlerle mücehhez olarak gidilmesi vb. olguların Türkiye'ye özgü olduğu belki söylenebilir.

Peki, bunlar Türkiye'deki futbol merakını ve taraftarların konumunu *özgün/otantik* kılar mı? Bana göre kılmaz. Çünkü, söz konusu olgular başka yerlerde pek görülmese bile, bu olguların açıklanması için, bir spor dalı olarak futbolun kendi alanındaki dinamiklerin dışına yönelmek, örneğin Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına, kentleşme dinamiklerine, toplumdaki kimlik sorunlarına, yaşanan krizlere, hatta bastırılmış cinselliklere vb. bakmak gerekir. Sonuçta, futbolda gözlenenler, özel olarak bu alandaki dinamiklerin saf sonucu değil, başka süreçlerin buradaki özgül tezahürüdür.

Bu parantezin ardından, Türkiye'deki modernleşme sürecine, gene özgünlük/özgüllük ayrımı bağlamında yeniden dönebiliriz. Türkiye'de özellikle Cumhuriyet sonrası modernleşme girişiminin önemli bir bileşenini "ulus inşa etme" çabaları oluşturmuştur. Benedict Anderson, Batı Avrupa'da 18. yüzyıl sonunda gerçekleşen kültürel yapımların "farklı tarihsel güçlerin kesiştiği noktada meydana gelen bir kendiliğinden damıtım sürecinin ürünü olduklarını" söyledikten hemen sonra ekliyor: Ancak bunlar bir kez yaratıldıktan sonra "modüler" hale geliyorlar; böylece çok farklı toplumsal coğrafyalara, farklı

bilinçlilik dereceleriyle aşılanabiliyorlar, farklı ideolojik ve siyasal kümelenmeleri içerebiliyorlar ya da bunlar tarafından içerilebiliyorlar. [10]

Anderson'un söyledikleri ışığında rahatlıkla ileri sürülebilir: Türkiye'de özellikle Cumhuriyet döneminin modernleşme ve ulus inşa çabaları, Batı Avrupa'daki *özgün/otantik* yapımların Türkiye'deki "modüler" ya da *özgül* yinelenmesidir. Dolayısıyla, Türkiye'de modernleşme, asıl kaynağı dışarıda olduğu için özgün/otantik bir süreç oluşturmaz. Bununla birlikte bu süreç, pratikte, ülkenin kimi geleneksel özgüllüklerini parçalayıp yok etmiş, kimilerini kendine uydurmuş, kimilerine uyacak "modülerlik" göstermiş, kimilerini de yeniden üretmiştir. Modernleşme, bu süreçte az ya da çok dirençle karşılaşmıştır. Ancak, direncin ölçüsünü, hangi özgüllüklerin fiilen (hukuken değil) yok olup hangilerinin yeniden üreyebileceğini belirleyen, dar anlamda modernleşmenin kendisi değil, kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması ve topluma nüfuzu olmuştur.

Modernleşme kuramının lineer bir tarih anlayışına sahip olduğu söylenir. Buna göre, batılı olmayan, "geri kalmış" toplumlar, modernleşme süreciyle birlikte sonunda batılı toplumlar gibi olacaklardır. Modernleşme kuramının bu lineer tarih anlayışını geçersiz kılan, üretim ve birikim biçimini devre dışı bırakan kurgusudur. Çünkü modernleşme süreci hukuksal biçimlerde (anayasa, medeni kanun, iş kanunu, ticaret hukuku, idare hukuku, miras hukuku, ceza kanunu, dernekler kanunu, vb. vb.) ne kadar radikal reformlar yaparsa yapsın, toplumsal formasyonu belirleyen, üretim ve birikim süreçlerinin özellikleri ile (özellikle son dönemde) ülke kapitalizminin dünya kapitalizmiyle eklemlenme biçimidir. Burada toplumsal formasyon kavramı, bir ülkedeki devleti; ideolojik, siyasal ve kültürel yapıları; zihniyet örüntülerini; örgütlenme eğilimlerini; kamusal alandaki davranış ve etkinlikleri de kapsayacak içerikte kullanılmaktadır. Özetle, Türkiye gibi ülkelerde modernleşme süreci, ülkeyi biçimsel-hukuksal anlamda batıya yaklaştırsa bile, toplumu ve toplumsal yaşamı *batılı yapamamaktadır* ve yapamayacaktır.

Anlaşıldığı kadarıyla bu gerçek, batılı kimi siyasetçiler ve kuramcılar tarafından da görülmektedir. Örneğin bir kaynakta, ne geleneksele ne de moderne uyan toplumların varlığından hareketle, modernleşme literatürünün artık "gelenek-sonrası" (ama modernlik-öncesi) toplumlara ilişkin kuramlar geliştirmeye başladığı belirtilmektedir. [11]

---

[10] Benedict Anderson; *Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çeviren: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2. Basım, 1995, s. 18-19.

[11] Reşat Kasaba; "Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde (Derleyenler: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19 dn.

Modernleşme kuramcılarının belirli bir gerçeği görmeye başladıklarını söylerken, hiç kuşkusuz, gene modernleşmeyi eksen alan başka bir ara aşama icat edilmesini onaylamıyorum. Türkiye gibi toplumlarda, kimi öğelerini yeniden üretse bile gelenekseli çözen, ama ülkeyi "batılı" yapması mümkün olmayan bir kapitalizmin, kapitalizm olarak kendi özellikleriyle birlikte çözümlenmesi, marksistler açısından yeterli olmalıdır. Bunun ötesi, örneğin geleneksel ile modern arasına başka aşamalar yerleştirilmesi, kimi gerçekler görülse bile özünde burjuva modernizasyon kuramının bir versiyonu sayılmalıdır.

Kendimize daha yakından bakarsak

Şimdi, uzun bir sıçrama yapıp "insanımıza" gelebiliriz. Burada amacım, "Türk insanı" denilen kategoriye atfedilen kimi özellikleri ele alıp, bu özelliklerin kapitalistleşme ve modernleşme karşısındaki konumuna ve direngenliğine ilişkin kestirimlerde bulunmaktır.

Kuşkusuz, bu ülkede yaşayan herkes, genel olarak insanlarımızın eğilimlerine, düşünce biçimlerine ve yönelimlerine ilişkin gözlemlerde bulunmuştur. Bu alandaki gözlemlerin zenginliği içinde boğulmadan, belirli bir kaynakta dillendirilen özellikleri örnek seçip yazıya öyle devam edeceğim. Seçilen örnekte "Türk insanına" atfedilen kişilik özelliklerinden kimileri şunlardır: Devletçilik, gelenekçilik, kadercilik ve kanaatkarlık. Bunların yanısıra, "Türk insanının" bireyci, ihtiraslı ve kıskanç olmadığı söylenmektedir.[12] Aynı kaynakta, bir başka araştırmacının (Tolga Esmer) çalışmasında Türk kültürüne ilişkin olarak saptanan özellikler de aktarılmaktadır. Buna göre, Türk kültürü çok genel hatlarıyla hiyerarşik bir toplum yapısına dayanır; biraz bireyci, ama genelde toplumcudur; ayrımcılık yapmaya yatkındır; belirli koşullarda hoşgörülü ve uzlaşmacıdır; orta karar kadercidir; erkek egemendir, ama zayıfın yanındadır; belirsizliklerden hoşlanmaz; geçmişle gelecek arasına sıkışmıştır, ama genelde gelecekten umutludur.[13]

Yukarıdaki saptamalara temel oluşturan akademik-bilimsel yaklaşımı ve yöntemleri tartışacak durumda değilim. Ayrıca, Türkiye'de yaşayıp bu toplumu gözleyen herhangi birinin Türk insanına ve kültürüne atfedilen bu özelliklere çok köklü itirazları olacağını da sanmıyorum. Bu nedenle, dile getirilen özellikleri veri alıp bunların çağrıştırdıkları üzerinde durmaya çalışacağım.

İnsanımıza atfedilen devletçilik, gelenekçilik, kadercilik ve kanaatkarlık, bunların yanısıra bireyci, ihtiraslı ve kıskanç olmama özelliklerini şimdilik bir yana bırakıp Türk kültüründe saptanan özelliklere bakalım. Hemen en başta dikkat çeken, Türk kültürünün pek çok başlıkta kesin ve kararlı bir zeminden

[12] Doğan Ergun; *a.g.e.* s. 136.

[13] *a.g.e.*, s. 138.

yoksun olduğudur. Şöyle bir düşünün: "biraz bireyci, ama genelde toplumcu", toplumcu olmasına karşın "ayrımcılığa yatkın", hoşgörüsü ve uzlaşmacılığı "belirli koşullara" bağlı, erkek egemen olmasına karşın zayıfın yanında, geçmişle gelecek arasına sıkışan bir kültür ve bu kültürün insanı için neler söylenebilir, böyle bir veriden neler çıkarsanabilir? Benim söyleyebileceklerim ve çıkarsayabileceklerim aşağıda.

Birincisi: Eğer Türk kültürüne atfedilen özellikler (Tolga Esmer) doğru ise, bu özelliklerin Türk insanına atfedilen özellikleri (Doğan Ergun) peşinen geçersizleştirmese bile sürekli olarak sarsıp etkilemesi, giderek süreç içinde tersine evriltmesi pekala mümkündür.

İkincisi: Savunucuları solcular bile olsa, ekonomik alandaki liberalleşme ile Türk kültürü arasında bir "doku uyuşmazlığı" olduğu yolundaki görüşlere büyük bir ihtiyatla yaklaşmak gerekir. İster devletçi, ister ithal ikameci-populist, ister neo-liberal politikalar sonucu olsun, bu ülke en azından 80 yıllık bir kapitalistleşme süreci yaşamıştır. Türk insanının ya da Türk kültürünün bu sürecin sonuçlarından etkilenmeyecek direngenlikte özelliklere ve değerlere sahip olduğunu söylemek büsbütün saçmadır.

Üçüncüsü: 1980'den bu yana geçerli olan birikim modeli ve ülkenin içine girdiği küresel eklemlenme süreci, *verili durumda,* Türk insanına atfedilen özelliklerden kimilerini (kıskanç olmama, kadercilik ve kanaatkarlık) tersine doğru zorlamakta, Türk kültürüne atfedilen çelişkili konumlarda ise çelişkinin bir ucuna diğerine göre ağırlık kazandırmaktadır (toplumculuğa karşı bireycilik, zayıfın değil güçlünün yanında olma, hoşgörü ve uzlaşma zeminlerinin daralması).

Dördüncüsü: Türkiye'de toplumsal sınıfların olduğu, bu sınıflar arasındaki ayrım çizgilerinin belirli açılardan netleştiği kesindir. Ancak, Türk insanına ve kültürüne ait özellikler ve bu özelliklerle ilgili değişim süreci, toplumun *bütün sınıflarını* kesmekte, maddi konum farklılıklarına karşın hepsini benzer biçimde etkilemektedir.

Bu söylenenler, daha önce değinilen "gelenek-sonrası, modernlik-öncesi" toplum tipini çağrıştırmaktadır. Bu durumu, tam modernlik yolunda geride bırakılacak geçici bir aşama saymama koşuluyla çağrışıma itiraz etmenin gereği yoktur. Yeri gelmişken, bir noktayı özellikle vurgulamak istiyorum. "Gelenek-sonrası, modernlik-öncesi" tanımlaması, örneğin burjuva sosyolojisinde, geleneğe ve modernliğe atfedilen özelliklerin kişiliksiz karışımını ya da ortalamasını yansıtan bir durum olarak algılanabilir. Oysa tersine, bu tanımda, geleneğe ait özellikler modernite bağlamda yeniden üretilerek daha uç noktalara taşınabilmekte, moderniteye ait olanlar da başka bir içerikte geleneksel olana eklemlenmektedir.

Bu saptamayı, iki örnekten hareketle açmaya çalışacağım: Kadercilik ve belirsizlik. Kadercilik, geleneksel olana aittir ve Türk toplumu söz konusu

olduğunda dinsel temellere de sahiptir. Günümüz Türk toplumunda kadercilik, aşılmak şöyle dursun daha da derinleşmektedir; ama bu kez çok farklı bir bağlamda. Türkiye insanı artık ülkesindeki gidişatın ve kendi geleceğinin, yeterince bilip tanıyamadığı, kendisine çok uzak ve dışsal mekanlarda ve bu mekanlara konumlanmış birtakım güçlerce belirlendiğini eskisine göre çok daha fazla düşünmektedir. Bu, küreselleşme denilen sürecin ve Türkiye'nin uluslararası eklemlenmesinin ortalama insan tarafından hissediliş biçimidir. Özellikle günümüzde, IMF denilen kuruluşa verilen niyet mektuplarının, şu ya da bu dış merkezden açılacak kredilerin, ABD'den gelen "kurtarıcıların", Ankara'yı komşu kapısı yapan yabancı bürokratların, Bush ve Blair tarafından yazılan mektupların vb. bu ülkenin insanlarında kaderciliği başka bir bağlamda yeniden ürettiği açıktır. Bu kez insanın kaderini belirleyen, ilahi ve tanrısal olmasa bile ona gene yabancı ve dışsal güçlerdir.

Az önce değindiğimiz kaynakta, Türk insanının ve toplumunun belirsizlik sevmediğinden söz edilmişti. Bu, bana göre yüzde yüz doğrudur. Biz, önermelerde, teşhislerde, çözümlemelerde vb. esnekliği, ihtiyatı sevmeyiz, çeşitli olasılıkların dile getirilmesinden pek hoşlanmayız. Hastalıkta olduğu gibi, başka konularda da hep kesin reçeteler isteriz. Bu, belirsizlik başlığının birinci boyutudur. Belirsizliğin ikinci yanı ise, risk almaya götüren içgüdülerle ilgilidir. Bizde, modernitenin temel özelliklerinden biri sayılan bu içgüdü de yoktur.

David Harvey, 19. yüzyıl sonu Viyana'sından hareketle, modernist içgüdünün, belirsizliklerle dolu karmakarışık bir kültürel ortamda yol aldığına işaret ediyor.[14] Harvey, modernist içgüdü ile yüzyıl sonu Viyana'sı arasında nasıl bir ilişki kurduğunu anlatmıyor. Bununla birlikte geçen sezon Kubrick'in son filmi "Eyes Wide Shut"ı izlemiş olanlar bu ilişkiyi rahatlıkla kuracaklardır. Kubrick filmini, tam da bu dönemin (19. yüzyıl sonları) Viyana'sını anlatan bir yazarın, Arthur Schniztler'in öyküsünden (*Traumnovelle*) hareketle çekmiştir. Filmi izleyenlere soruyorum: Türkiye'de (aydın kesim dahil) modernist içgüdülerinin itkisiyle bilinmeyene, belirsizliğe ve riske filmdeki Tom Cruise kadar hevesle yürüyen kişi çıkar mı?

Modernist içgüdü, genel anlamda bireyin olduğu kadar, özgün/otantik kapitalist girişimci tipolojisinin de itici gücü, onu gerçek risk almaya, belirsizliklerin üzerine yürümeye yönelten motordur. Şimdi, gene sormak gerekir: Türkiye'de, Özal'ın palazlandırdıkları dahil, gerçekten risk alıp belirsizliklerin üstüne üstüne giden sermayedar-girişimci olmuş mudur, var mıdır, olabilir mi? Olduğunu söyleyebilen bir tek kişi biliyorum. Özal dönemini, yani 80'leri anlatan bir yazara göre, bu dönemin işadamları ve ihracatçıları, 68'in

---

[14] David Harvey; *Postmodernliğin Durumu*, çeviren: Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul 1997, s. 375.

"macera ruhunu" bu kez yatırım ve dış ticaret alanında yeniden üretmişlerdir.[15] Bu yakıştırmayı, 68'i işadamlarına, işadamlarına da 68'i pazarlayan bir zorlama olarak görüyorum ve hiç ciddiye almıyorum. Özal dönemi iş çevrelerinin maceracılık, risk alma ve cesaret gibi konulardaki ipliği çoktan pazara çıkmıştır.

Gelgelelim, belirsizlikleri sevmeyen "Türk insanı", Türk toplumu ve işvereni, artık belirsizliklere daha çok alışmak, belirsizliklerle birlikte yaşamak zorundadır. Bu da, rekabeti ve piyasa güçlerini fetişleştirip düzenleyici müdahaleleri reddeden günümüz kapitalizminin bir gerekliliğidir. Özetle, Türk toplumunun geleneksel özellikleri ile günümüzün ekonomik, ideolojik ve kültürel ortamı arasındaki gerilim ve ikiliklerde, bunlardan ikincisi (ortam) birincisini (geleneksel özellikler) zorlama, törpüleme, kendine uydurma, yeniden üretme, içeriğini değiştirme ve uçlarına götürme dahil çok çeşitli biçimlerde etkilemekte ve yeniden belirlemektedir.

O halde, böyle bir ortamda, Türkiye'nin, Türk insanının ve Türk toplumunun özgüllüklerinden dar anlamda ve soyutlanmış bir kategori olarak söz etmenin fazla bir getirisi olmayacaktır. Asıl gerekli ve değerli olan, bu özelliklerin yeni ve "dışsal" etmenlerle girdiği etkileşimin ve bunun sonucunda oluşan eklemlenmelerin çözümlenmesidir.

Yerlilikten yerelliğe

Modernleşme kuramının, burjuva ideolojisinin belirleyici izlerini taşıdığından söz etmenin sakıncası yoktur. Ne var ki, daha önce de değindiğim gibi, günümüzde klasik modernleşme kuramına belirli rötuşlar yapma gereği duyulmaktadır. İşin en ilginç yanı ise, burjuva ideologların ve akademisyenlerin dışında uluslararası finans kuruluşlarının da hayli meraklı göründükleri bu rötuşlarla belirli sol çevrelerin yaklaşımları arasında anlamlı bir örtüşme bulunmasıdır.[16]

Günümüzde burjuva ideolojisi, türdeşleştirici modernizasyon süreci anlayışından çark etmiş, özel, özgün, geleneksel ve yerel olanın korunmasını (hatta kutsanmasını) ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu yönelişin, ekonomik, siyasal ve ideolojik gerekçeleri vardır. Gerekçelerden biri, klasik modernizasyon

---

[15] Ertuğrul Özkök, *Elveda Başkaldırı*, Afa Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1987, s. 33.

[16] " 'Sol' mekansal farklılıkları ve bu çerçevede yereli keşfederken sağın da benzer bir yönelimde olması ilgi çekici bir durum yaratmaktadır. Dünya Bankası'nın öncülüğünü yaptığı yeni sağ projede 'yerelleşme', 'yerellik', 'yerinden yönetim' ve benzeri temalar 'ulusal düzey', 'merkezi yönetim' ve 'merkezileşme' gibi kavramlar karşısında vurgulanıp, politika önerileri ve uygulamalarında ön plana çıkarılıyor. Özetlemek gerekirse, son dönemde bir yanda mekan ve mekansal farklılıklar genel bir kaygı olarak güncellik kazanırken, özel olarak da yerellik, içinde yaşadığımız dönemde hem sağda hem de solda en çok kullanılan kavramlardan bir tanesi haline gelmiş bulunuyor." (H.Tarık Şengül; *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 2001, s. 143, dn.

yaklaşımının, gelişmekte olan ülkeler açısından inandırıcılığını büyük ölçüde yitirmiş olmasıdır. Kapitalizmin dünya devleri ile aralarındaki mesafeyi bir türlü kapatamayan, hatta daha gerilere düşen ülkeler ve toplumlar, bunun nedenini emperyalizmde, kapitalist üretim tarzında ve uluslararası kapitalist eklemlenmede arayacakları yerde, suçu "yanlış çıkan" klasik modernizasyon kuramında bulup, geleneksel olanın ve değişmeyenin kıymetini bilmeye başlayacaklardır.

Yerelliğin ön plana çıkarılmasına yol açan ekonomik, siyasal ve ideolojik gerekçeler grift biçimde iç içe geçmiştir. Türkiye'nin kapısında beklediği Avrupa Birliği ülkelerinde son dönemde gözlenen en yaygın eğilim desantralizasyondur (ademi merkezileşme). Buna göre geleneksel ulus devletlere ait hak ve yetkiler, ulus-altı, yani bölgesel ve yerel yönetimlere devredilecektir (devolution). Merkezi devletin yükünün hafifletilmesi ve elbette "demokratikleşme", bu eğilimin ön plana çıkarılan gerekçesidir. Ne var ki, bu eğilimin ardındaki asıl amaç, belirli bölgelerin ya da yerelliklerin uluslararası sermaye ile daha rahat, doğrudan ve kendi kurallarıyla (merkezi devleti by-pass ederek) ilişkilenebilmesini sağlamaktır. Sözü edilen, günümüzün daha dar ve lokal serbest ticaret bölgelerini de aşan bir yönelimdir ve Avrupa'da kimi örnekleri bugünden görülmektedir.

Türkiye'deki "merkeziyetçi devlet yönetimi geleneği" ile bu yönelim arasında elbette belirli sürtüşmeler ortaya çıkacaktır. Ve bir kez daha, liberaller ile solun belirli kesimleri aynı kampta buluşacaklardır. Sol, "demokratikleşme", "yerinden yönetim", "doğrudan katılım" gibi söylemlere takılıp kalırken, uluslararası ve yerel sermaye çevreleri (solun bu özlemlerini aynen paylaştıklarını söylemeyi ihmal etmeden) bildiklerini okuyacaklardır. Bugünkü durumda Türkiye henüz bu rotanın uzağındadır. Ancak, AB süreci geliştikçe gündeme gelen başlıca konulardan biri de bu olacaktır.

Hemen eklemek gerekirse, uluslararası sermaye çevrelerinin bölgesel yönetimlerle çok daha rahat ortamlarda kurdukları ilişkiler inanılmaz ölçülerde yerelci, "mozayıkcı" ve "kültürel çeşitlilikçi" ürünler verecektir. Örneğin Tikveşli'nin dış sermaye ile ortaklık kurup Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ürettiği ve ihraç ettiği ürünlerin ambalajında muhtemelen poşulu bir adam figürü olacak, Avrupa ve Orta Doğu (özellikle İsrail) pazarlarında "Zeugma antepfıstıkları" satılacak, kimi ürünlerin "peygamberler diyarı" Urfa'dan ya da "farklı din ve kültürlerin mozayığını" oluşturan Mardin'den geldiği özellikle belirtilecektir. Yeri gelmişken belirtelim: Avrupa ülkelerinin bölgeye ilişkin duyarlılıklarının salt demokrasi, insan hakları ve etnisite gibi gerekçelere dayandığını düşünmek tam bir ahmaklıktır.

Konu salt belirli bir bölgeden ibaret değildir. İleride, ama çok ileride, örneğin "Kuzey Ege-Bakırçay Havalisi Özerk Yönetimi", bölgenin zenginleşmesi ve insanlara istihdam olanakları yaratılması amacıyla Bergama'da altın çıkarılmasına izin verirse, bu işi yapan kuruluşun şirket bayrağı olarak "Asterisk"

Bayram Kuzu'nun pijamasını dalgalandırması hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Günümüzde uluslararası sermayenin, finans kuruluşlarının ve kalkınma örgütlerinin (örneğin UNDP) temel önerilerinden biri, uluslararası rekabet açısından avantaj yaratabilecek her şeyden yararlanılmasıdır ve "yerellik" potansiyel avantaj kapılarından biri olarak görülmektedir. Öneri, açıkça dile getirilmektedir: Yerel ve özel olan ne varsa metalaştırın !

Bu gelişmelere yol açan ekonomik dürtüler, az önce de değindiğim gibi, ideolojik ve siyasal amaçlarla iç içe geçmektedir. İdeolojik-siyasal amaçların oluşturduğu "bütünlük" ise son çözümlemede, her tür bütünlük fikrinin reddini öngörmektedir. Yerele, özele ve farklı kimliklere yapılan vurgu, bunların tek bir bütünlük çerçevesinde yorumlanıp çözümlenebileceğine ve bu çözümlemeden hareketle gene bütünlüklü-kapsayıcı bir siyasal hat türetilebileceğine olan inancı yok etmeyi amaçlamaktadır. Sermayenin küreselleşmesi ve uluslararasılaşması siyaset alanını kimlik paradigmasına bırakmışsa[17] bu olguyu ortaya çıkaran etmenleri, örneğin sermayenin hareketi bağlamında salt maddi dinamiklerden ibaret saymamak, neo-liberalizmin sol liberalizm takviyeli alan ideolojik saldırısını da görmek gerekir.

Son olarak şunu söyleyeceğim: Türkiye'de devrimci marksizm, bir hasmını bertaraf etme, etkisini azaltma vb. türü daha dar siyasal gerekçelerin ötesinde, içinde bulunduğu ortamı ve koşulları daha iyi tanımak için bile neo-liberalizme ve sol liberalizme karşı ciddi bir mücadele vermek zorundadır.

---

[17] Suavi Aydın; *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, s.17.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK SİYASET FELSEFESİNDE BİR İLK OLUŞUM VE ÖZGÜNLÜK İDDİASI: *"BİZ BENZEMEMEKLE VE BENZETMEMEKLE İFTİHAR EDERİZ. ÇÜNKÜ BİZ, BİZE BENZERİZ!"*

İlhan Kamil TURAN

Giriş ve bir sonuç

Cumhuriyet Gazetesi yazarı İlhan Selçuk, yakında MHP üzerine bir yazı yazdı. İlhan Selçuk bu yazısına şöyle başlamıştı: "Eskiden bayramlarda caddelere kırmızı bez üzerine beyaz yazılı bir özdeyiş asılırdı:

"*Biz bize benzeriz*"

"Alın milliyetçiliğimizi; tarihte eşi emsali var mı, bilemem.

"Neden?..

"Çünkü bizim milliyetçiliğimizin kökeni Anadolu'da değil..

"Nerede?..

"Rusya'da!.."

İlhan Selçuk, yazısında genel hatlarıyla Türk milliyetçiliğinin evrelerine değiniyor. Önce Rusya merkezli olanı, sonra Mustafa Kemal merkezli olanı, ardından 2.Savaş sonrası Amerikancı ve dinci "Yeni Türkçülük", ardından "komünizmin yıkılması", dincilerin sahneye daha etkin girişi ve nihayet MHP'nin "iktidara ortak" olması. Selçuk, MHP'nin eski temalar (iki kutuplu dünya, sağ-sol çelişkisi, vb.) üzerinden güçlenemeyeceğini, günümüz Türk milliyetçiliğinin, "Tek kutbun egemeniyle ulus devlet arasındaki çelişki başatlaşması" üzerinden gelişebileceğini ima ediyor. Selçuk, MHP'yi

sıkıştırmayı denemektedir: "Türkçü-Turancı-milliyetçi, yaşadığı ülkenin ulusal çıkarlarını savunmaya kalktı mı karşısında kimi görüyor?..

"MHP lideri **Devlet Bahçeli** karşısında birdenbire **Kemal Derviş**'i gördü.

"Ve yatıştı..

"Oysa sorun Derviş değil..

"Sorun derinde...

"MHP seçimini ister istemez yapacak; ya teslim olacak, ya milliyetçi kimliğini yeğleyecek..."[1]

İlhan Selçuk, burada, aslında genel olarak Türk ulusçuluğunun (milliyetçiliğinin) yaşadığı tarihsel dilemmayı yansıtıyor. Çünkü Türk ulusçuluğu, Ziya Gökalp'in "Kızıl Elma" ütopyası ile cumhuriyetin kuruluş ve oturma yılları dışında hep emperyalizm ve uluslararası siyasal saflaşmalarla ilişkilendi. Dolayısıyla saf/arı ya da anti-emperyalist bir ulusçuluk yalnızca *kurtuluş* ve *kuruluşun* ilk yıllarına özgü olabilir. Fakat ulusalcı tepkime, emperyalizmin kucağına oturulduğunda da ikilikler, çelişkiler içinde sürebiliyor. Bu nedenle Selçuk'un yazısı, bugünlere göre çok daha rahat bir ortamda -Cumhuriyetin kuruluş sürecinde-, sıkça dile getirilen "biz bize benzeriz" yaklaşımının parçalanarak evrildiği noktayı gösteriyor. Bu *kısa sonucun* ardından, konunun köklerine uzanabiliriz.

"Biz bize benzeriz" ve Mustafa Kemal

Biz bize benzeriz sözüne ilişkin iki kaynak göndermesi mevcut. Birinde, 23 Birincikanun (Aralık) 1934 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde konu, CHF Genel Sekreteri Recep Peker'in bir İnkılap Tarihi dersinin haberleştirilmesinde yer alıyor. İnönü, Peker ve diğer parti yöneticileri o günlerde İnkılap Tarihi Kürsüsünde, inkılabın tarihini ve (daha sonra özel olarak değineceğimiz gibi, *ideolojileştirme*den kaçınılsa da) bazı açımlamalarını yapmaktadırlar. Peker de bir dizi derste işçi sınıfı ihtilalini, sosyalizmi, faşizmi ve Türk inkılabını anlatmaktadır. Bir dersinde Peker, önce sosyalizm ve onun reaksiyonlarından, sezarizmden, faşizmden bahseder. *Cumhuriyet*, bu dersin ilgili kısmını Peker'den şöyle aktarır: "Başka memleketlerde doğan siyasal ve sosyal literatör, fikirler, doktrinler, formüller bir ulusa hazır elbise gibi giydirilemez. Onları tatbik etmek isteyenler, çekirdeği içinde ancak kendi ulusal varlıklarına ve bünyelerine uygun gelecek özü alırlarsa muvaffık olurlar."

"Dersinin bu sırasında, kopya devlet ve taklid politika işlerinden bahseden Receb Peker, Türk inkılabının hususiyetini söyledi. Ve sözlerini, rejimin Baş

[1]İlhan Selçuk; "MHP'de Fırtına ve Yol Ayrımı", *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 2001, s. 2

Kurucusu Atatürkün, kime benzediğimiz hakkındaki bir sorguya verdiği şu karşılıkla süsledi:

"*-Biz, bize benzeriz!*"[2] Peker burada başka deneyimlerin "çekirdeğinin içindeki uygun özü almak" gibi önemli bir çıkarsama yapmakla birlikte, çubuğu "biz bize benzeriz"e doğru büküyor.

Diğer bir kaynak ise, önemli bir Atatürk incelemecisi olan Şevket Süreyya Aydemir tarafından gösteriliyor. Aydemir bu sözü, daha geniş bir bağlam içinde değerlendiriyor. Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in, 13 Mayıs 1935'te Kurultaya sunduğu raporda geçen, "*-Parti programının hayat anlayışı, nazariyecilikten (teoriden) değil, hayattan gelir.*"[*] sözleri için Aydemir, Atatürk'ten "esinlenmiş olsa gerektir" diyor. Tam da bu noktada, Aydemir'in eserlerinde hep dile getirdiği, Atatürk ile ilgili "eleştirel" bir yaklaşımı devreye girer: "Atatürk'ün doktrinler karşısında tutumu, çağdaş rejim kurucularının, rejim önderlerinin davranışlarından ayrıdır. Çünkü onun çağında, hemen bütün Avrupa'ya doktrin veya doktrinleştirme çabaları hakimdi: Rusya'da İhtilalci Sosyalizm (Komünizm), İtalya'da Faşizm, Almanya'da Nazizm ve nihayet Demokratik Avrupa ülkelerinde Islahatçı (Reformist) Sosyalizm rejimleri veya aynı ülkelerde Komünizm (İhtilalci sosyalizm) çabaları hareket halindeydi. Bunların hepsinin temelinde Doktrincilik örgüleri yatıyordu. Halbuki Türk inkılabında böyle çabalar, bazı özlemlere rağmen etkili değerler halinde güçlenemediler. Hulasa öyle görünüyor ki biz, Türkiye'de bir inkılap gerçeği ile karşı karşıyayız ama, bir inkılap nazariyesi ve felsefesi ile karşı karşıya değiliz. Bu sebeple Türk inkılabını genellikle bir Aksiyon olarak almak, yani Mustafa Kemal hareketini, olaylar üzerinde safha safha izaha çalışmak, fakat bütünü için sistematik bir telif ve terkibe gitmemek, Atatürk ve Atatürkçülük üzerinde yazı yazan hemen bütün araştırıcıların seçtiği yoldur. (Aydemir, kendisinin de içinde yer aldığı *Kadro* hareketinin "buna bağlı kalmadı"ğını ve *Kadro*'nun "Türk inkılabını, bir ideoloji temeline oturtmağa çalıştığını" dipnot olarak belirtir.-İKT) Bu gerçek, bizzat Mustafa Kemal'in şu sözlerinde de kendi ifadesini bulmuş olsa gerektir:

"*Biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar ederiz. Çünkü biz, bize benzeriz.*" Aydemir, bu sözleri, Atatürk'ün 1 Aralık 1921 tarihli bir nutkundan aktardığını ayrıca belirtir.[3]

---

[2] "Biz Bize Benzeriz", "Receb Peker dünkü dersinde son ihtilallerle yeni rejimleri anlattı"; *Cumhuriyet*, 23 Birincikanun (Aralık)1934, s. 5

[*] "Hayatın içi" diye diye yerinde duran Türkiye solunun ve eski bir iddiaya göre "ana akımı"nın kulakları çınlasın!

[3] Şevket Süreyya Aydemir; *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, Cilt III, Remzi Kitabevi, 15. Basım 1999, İstanbul, s. 433-434. Buradan Şevket Süreyya Aydemir ve Kadro'daki arkadaşlarının bu deyişe karşı çıkarak eleştirdikleri anlaşılmamalıdır. Başta Aydemir olmak üzere Kadro'nun en

Kısacası işte bu söz ve ona içerilmiş anlamlar demeti, bütün yazar çizerlerin bütün yaratıcılıklarını zorlayan bir şekilde Cumhuriyetin özellikle 1930'lu yıllarında kullanılageldi. Ancak bu sözlerin ilk cümlesinde yer alan "Biz (...) benzetmemekle iftihar ederiz."i, aslında "biz bize benzeriz"in bir gerekçesi olarak ele almak gerekir. Zaten birazdan değineceğimiz Kadro hareketinin bir iddiası dışında hiç kimse bu söze değinmemiştir. Zira Türkiye'nin başkalarını kendisine benzetmeye ilişkin uluslararası alanda bir iddia taşıması nesnel olarak olanaklı değildi. Üstünde yoğunlaşılan kısım olan "biz bize benzeriz"in bu dönemki kullanımı esasen *yeni bir ulus yaratılması* ve bu yaratımın uluslararası etkenler, sistemler ve ideolojilerce fazla etkilenmeksizin kuruluşun başarı ile tamamlanmasına yöneliktir. Ayrıca mevcut önderlik, siyasal yetenekleri dışında "ideolojik bir önderlik" vasfı taşımıyordu da. Öte yandan bu deyişe içerilmiş bir *yerlilik* nosyonunun bulunduğu nesnel olarak kabul edilmelidir. Ancak bunun için yerli olanın *tanımlanması* gerekmektedir. Fakat görüyoruz ki Türkiye'nin temel iddia ve yönelimi yerliliğe ya da iddia edilen özgünlüklerinin belirtik kılınmasına değil, *Batılılaşma* dinamiklerine doğrudur.[4-5] Bu Atatürk'ün somut temas aranışlarında olsun, yapılan inkılapların mahiyetinde olsun, hatta Atatürk'ün bazı giysilerine kadar böyledir. Ulusçuluk Batıcılığı, Batıcılık

---

büyük istek ve kırgınlığı, Türk inkılabının sahip olduğu fikir, aksiyon ve yönelimlerinin *ideolojileştirmeye* yöneltilmemesi, sistematik kılınmamasına ve bir noktadan sonra bunun engellenmesinedir. Yoksa Kadro da "biz bize benzeriz"de içerilen özgünlük iddiasını herkesten daha fazla sahiplenmiştir. Gerçekte de Kadro'nun Kemalizm ve Türk inkılabını ideolojileştirme çabaları "biz bize benzeriz"in tamamen sahiplenilip açımlanmasına dayanır. Öyle ki Kadro, "benzetmemekle" değil, diğer sömürge ve yarı-sömürgelikten kurtuluş girişimlerini, Türk inkılabı ve onun yürüyüşüne benzetmek ve öncülük iddiasıyla yanıp tutuşmaktadır.

*Daha sonra, özellikle 1940'larla birlikte ise, "biz bize benzeriz"in, *Osmanlı-İslam-Türk unsurları, din, geçmiş/mazi, sanat, musiki, vb temaların sentezlenmesi* yoluyla ilk özgün halinden başkalaşmış bir versiyonlar demetine rastlarız. Artık islam, Osmanlı, geçmiş/mazi ve birçok kültürel unsur, kah eskinin ihtişamı, kah modernist yorumları, kah *tezadlar ve sinik bir sentezlenme edebiyatı* birlikteliğiyle yeni bir "biz bize"ye doğru evrilmektedir. Bu tür yarı siyasal ve yarı kültürel, dinsel motiflerin yanısıra Amerikancılık, azılı anti-komünizm vb. devreye girmektedir.

[4] Mustafa Kemal, "hem de kendileri ile savaş halinde olmasına rağmen, Batı ile daima temas ve ilişki yollarını aramıştır." Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.*, s. 500.

[5] Ayrıca Zürcher'in şu yorumu da doğrudur: "Tarih tezinin bir parçası olduğu aşırı ulusçuluk, Kemalist politikaların öteki niteliği olan Batı usullerine hayranlık ve taklitle çelişir gibi gözüküyorsa da aslında Batı usullerinin benimsenmesini kolaylaştırmaya hizmet etti. Bir taraftan, Türk mirasının -bu miras büyük ölçüde efsanevi olsa bile- Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğulu ve islami olan uygarlığından ayrı bir şey gibi vurgulanması, geleneksel Ortadoğu uygarlığı unsurlarının Batınınkilerle değiştirilmesini kolaylaştırmıştı. Aşırı milliyetçilik bir taraftan da, Türklere bilhassa da genç kuşaklara, kimi zaman kimlik ve ulusal övünç duygusu aşılamıştı ve bu bir anlamda, Avrupa'yı izleme ihtiyacını psikolojik olarak dengeliyordu." Erik Jan Zürcher; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 3. Baskı 1998 İstanbul, s. 278.

ulusçuluğu; modernist hamleler de bir yandan bu güdüleri diğer yandan da "geleneksel yapı"yı koşullamaktadır.*

Şimdi "biz bize benzeriz" yaklaşımını koşullayan ve belirleyen inkılap anlayışına bakalım.

Atatürk'ün inkılap anlayışı ve Atatürkçülük ya da Kemalizmin kökenleri

Aydemir, Atatürk'ün çok yakınında bulunmuş olan Afet İnan'dan, aktarıyor: *"İnkılap, mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir..."*[6] Dolayısıyla Atatürk'ün *eski müesseseleri zor eşliğinde yıkması, yeni bir "biz"* üretecektir. Bu, başkalaştırılmış bir *Türkleşme /Türkleştirme* veya *uluslaşma/ulus yaratımı* eyleminde görülecektir. Artık gerek duyulmadıkça geçmişe bakılmayacak, dönülmeyecektir. Atatürk, kendi özel hızı, operasyonelliği ve amaçları ile *Osmanlı-Türk tutucu toplum yapısı* arasında oluşacak açıyı, 1923 öncesinde olduğu gibi gözetmemekte, pragmatizmi bundan böyle yeni olanın oluşum ve oturtulmasına yönelecektir.

Bazı ünlü insanları kitaplaştıran Emil Ludwig ile yaptığı söyleşide Atatürk: *"Benim takip ettiğim hattı hareket, ancak kendi fikrimin mahsulüdür."*[7] diyor. Atatürk'ün diğer önder kadrolara göre özel bir tarzı olduğu ve özellikle 1923 sonrasında artık fazla eğilip bükülmeler taşımadığı; daha çok kendisini yansıttığı bir doğrudur. Bu anlamda yani bir *tarz* olarak Atatürk'ün iddia ileri sürmesinde bir yanlış yoktur. Ancak bu sözlerin asıl anlam ve iddiası daha farklıdır. *Kadro*'nun sürekli yazarlarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun çok sonraları, (1961'de) Atatürkün inkılapçılığı için, "fikir tarihinde bulunamaz"[8] şeklindeki sözleri Atatürk'ün iddiasının ifrada vardırılmış bir örneği oluyor. Ancak bu yanlış yalnızca Karaosmanoğlu'ndan kaynaklanmıyor. Karaosmanoğlu anılarına ve inanmak istediğine sadıktır yalnızca. Atatürk'ün Genç Osmanlılar, Namık Kemal, Ziya Gökalp vb. herkesten farklı şeyler söylediğini iddia eder, çünkü

---

[6] Afet İnan; *"Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Korunması"* s. 131; Aktaran: Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.* s. 419. Bazı aktarmalarda Atatürk "*kanla*" da demektedir.

[7] Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.*, s. 420

[8] Yakup Kadri Karaosmanoğlu; "Atatürk'ün İnkılapçılığı", *Ulus*, 13.6.1961

[9] Şerif Mardin; "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Makaleler 2- Siyasal ve Sosyal Bilimler* içinde, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne/Tuncay Özder, İletişim Yayınları, 4. Baskı 1997, s. 83

[10] Şerif Mardin; *a.g.e.*, s. 86-87, 89

Atatürk'le özel sohbetlerinden de bu tür sonuçlar çıkmaktadır. Halbuki "milli iktisat"tan CHP'nin 6 Ok'una, Kemalizmin temel görüşlerine dek neredeyse herşey, bir önceki fikir ve arayış laboratuvarında bulunmaktadır. Örneğin "milli, iktisadi seferberlik" fikri Ahmed Cevdet Paşa'da ve Yeni Osmanlılarda[9], "Milliyetçi İktisat görüşünün ilk belirtileri" ve "devletçilik" Namık Kemal'de[10] kooperatifçilik ve devletçilik Ahmet Cevat Emre'de,[11] "iktisadi vatanperverlik" kavram ve doktrini Ziya Gökalp'te[12], sınıflı toplumlar ve sınıf çatışmalarının yol açtığı felaketler ve bunların yol açtığı uluslararası sorunlar ile "halkçılık" ve "tesanütçülük" (dayanışmacılık) Tekin Alp'te (M.Cohen)[*] görülmekte ve Şerif Mardin, "Burada da modern Türkiye'de Atatürk devrinde hakim olmuş düşüncelerin ilk şeklini artık seçmek mümkündür."[13] demektedir. Açıkçası bu düşüncelerin ilk şeklinden daha öte bir durum, bazılarının temel savları, cümle yapılarının korunarak da kullanılması sözkonusudur.

Şerif Mardin, bir başka çalışması olan "Atatürkçülüğün Kökenleri"nde, Atatürkçülüğün beslendiği ortamı şöyle açıklamaktadır: "Atatürkçülüğün ana ilkeleri 19. yüzyıl sonunda, padişahın yasaklarına rağmen İstanbul, İzmir, Beyrut gibi imparatorluk merkezlerinde yayılan Batı fikir akımlarının etkisinde ortaya çıkmıştır. Bu fikirler 1880'lerden sonra yüksek öğrenim görenlerin bir bölümü üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Fikirlerin tartışıldığı odak noktaları arasında Mülkiye, Askeri Tıbbiye ve Harbiye okullarını saymak gerekir. (...) Atatürk nesli, Batı'nın Büchner gibi materyalist düşünürlerinin, müsbet bilimlerle toplum problemlerinin çözülebileceğine inanan pozitivistlerin ve Darwin'in evrim teorilerinin sosyal bilimlere yansımasının etkisi altında yetişti.

"Bu fikirleri daha açık olarak zamanının toplum bilimleriyle pekiştiren Ziya Gökalp'tir. Gerek Atatürkçülüğün sınıfsız topluluk fikri, gerek Türklüğün zamanla oluşacak bir ideal olduğu fikri, Gökalp'e dayanır."[14-15]

---

[*] M.Cohen yani Tekin Alp, Osmanlı döneminde Almanya'dan gelen 6 iktisatçı profesör ile mesai yapmış bir iktisatçı olmanın yanısıra Yahudi kökenli bir Türkçüdür. Bugünkü MHP'nin fikir ve referans kaynakları arasında yer almaktadır. Daha sonra görüleceği gibi, 1930'lu yıllarda, yönetimin ve aslında kendi temel tezlerini savunup destekleyerek Türkçülüğün sivri uçlarını bilemiştir

[11] Şerif Mardin; *a.g.e.*, s. 106-107.

[12] Şerif Mardin; *a.g.e.*, s. 111.

[13] Şerif Mardin; *a.g.e.*, s. 112-113, 115.

[14] Şerif Mardin; "Atatürkçülüğün Kökenleri", Makaleler 1- *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* içinde, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne/Tuncay Özder, İletişim Yayınları, 6. Baskı 1997, İstanbul, s. 186.

Kemalizm, Kadro ve ideolojileştirmeye sınır

Öte yandan Şevket Süreyya Aydemir, kuşkusuz bu tür etkenlerden de hareketle "Kemalizm" deyişini kullanmamakta ve bunu bilinen gerekçesine bağlamaktadır: "Biz Kemalizm kelime ve terimini, yazı ve eserlerimizde kullanmadık. Çünkü İZMA, derlenmiş, sistemleştirilmiş, belirli dayanaklara dayanan bir cereyanın, bir akımın, yahut teorik esasların ifadesi olan bir tez'in adı olmalıdır kanısındayız. Halbuki Mustafa Kemal hareketi, daha doğrusu Milli Kurtuluş Hareketi, İdeolojiye esas olacak fikri prensipleri ihtiva etmekle beraber, böyle bir sistem halinde terkip ve izah edilmiş değildir. Nitekim Kadro hareketi ve bu arada *İnkılap ve Kadro* isimli eserimiz, bu sistemin ideolojisini işlemek hareketinden başka bir şey değildi(...)"[16]

Ve *Kadro*, bizim rahat kullanımımızla Kemalizmi ideolojileştirmeye, kendi deyişi ile ise,Türk inkılabının ideolojileştirilmesi gibi daha köktenci bir rolle yola koyulur. Recep Peker'in, böyle bir yayını ancak partinin çıkarabileceği itirazlarına karşın[17], derginin 6 sürekli yazarının (Şevket Süreyya -Aydemir-,

---

[15] Ziya Gökalp ve pozitivizmin Türkiye'deki tarihçesine ilişkin 1930'lu yılların *Ülkü* dergisinde çıkan bazı yazılar bu kaynakları bir kez daha işlerler. Örneğin;

-Dr. Ziyaeddin Fahri; "Ziya Gökalp, Şahsiyet Meselesi ve İçtimai Determinizm", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Direktör:M.Fuad Köprülü, Sayı:80, Cilt:XIV, Birinciteşrin (Ekim) 1939

-Ziyaeddin Fahri; "Türkiye'de Pozitivizmin Tarihçesi", *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, Direktör: M. Fuad Köprülü, Sayı:89, Cilt:XVI, Temmuz 1940

Bu çalışmaların bazılarında, dönemin egemen yaklaşımı olan "Türk hususiyeti", "Türk ulusuna özgülük"ler olmadık yerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Kazım Nami Duru'nun bir yazısında, Ziya Gökalp'in ünlü *Kızıl Elma* şiirinde "yaratıcı tekamül (olgunlaşma) felsefesi"ni belki haklı olarak bulmakta, ama aynı olgunlaşmayı Gökalp'in takipçisi olduğu Durkheim ve Bergson ile Gökalp ilişkisine de yansıtmaktadır. K.N.Duru'ya göre, Ziya Gökalp, Durkheim ve Bergson'da ilmi ve felsefi temeller bulmuştur ama "içtimaiyatda D u r k h e i m yoluna yeni metodlar, felsefede B e r g s o n mektebine yeni nurlar vermiş, yani her iki yolda da Türk orjinalitesini göstermişdir." Kazım Nami Duru, "Kızıl Elma ve Halkevleri", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Direktör:M.Fuad Köprülü, Sayı:85, Cilt:XV, Ağustos 1936, s. 8.

[16] Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.*, s. 415.

[17] Bu amaçla *Kadro*'dan sonra, Recep Peker'in özel gayretleriyle *Ülkü Halkevleri Mecmuası 1933-1941* çıkarılır. (*Ülkü*'nün ikinci dönemi, *Ülkü Milli Kültür Dergisi 1941-1946*, üçüncü dönemi *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi 1947-1950* ve *Halkoyu* adlarıyla anılır. 1968-1975 arasında da *Halkevleri Dergisi* adıyla bir yayın çıkar. *Ülkü* doğrudan CHP'nin resmi yayını değildir, fakat özellikle ilk üç döneminde parti çizgisinin yönlendiriciliğinde yayın yapar. Ancak *Ülkü*, *Kadro* gibi homojen bir yayın değildir, hatta yarı-siyasal, yarı-kültürel planda oldukça hetorojen, birbirinden farklı yönelimlere sahip, hatta pekala belirginleşmeye başlayan sağcı yazar ve yazılara ikinci döneminden itibaren sıkça rastlanır. Daha öncesinde ise "milli" ve "milli kültürel" temaların tek başına başat olması, sağcı düşüncenin örtüsü ve gizlendiği bir yuva olmasına yol açar.)

Ülkü'nün 1933-1947 arası yayını ile ilgili başka açılardan bir incelemesi için, bkz. Şerif Mardin; "Siyasi Fikir Tarihi Çalışmalarında Muhteva Analizi", *Makaleler 2- Siyasal ve Sosyal Bilimler*

Vedat Nedim -Tör-, Yakup Kadri -Karaosmanoğlu-, İsmail Hüsrev -Tökin-, Burhan Asaf -Belge, M.Şevki -)abonelikleri ile Atatürk'ün Çankaya için yaptığı 10 ve İsmet İnönü'nün kendisi için yapılan ilk aboneliklerin parasıyla Kadro yayınına başlar. *Kadro*'nun ilk sayısındaki başyazıyı aynen buraya alıyorum:

"Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap durmadı.

"Bugüne kadar geçirdiğimiz hareketler, şahit olduğumuz muazzam kıyam manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilal geçirdik. İhtilal inkılabın gayesi değil, vasıtasıdır.

"Bu ihtilal safhasında dursaydık inkılabımız akim kalırdı. Halbuki o, genişliyor, derinleşiyor. O henüz son sözünü söylemiş, son eserini vermiş değildir. Tesviye edilmiş bir zemin üstünde yarınki Türk cemiyetinin, kendine has ve kendine uygun binası kurulabilmek için, inkılabımız, derinleşme ve genişleme istikametindedir. "İnkılap bitaraf bir nizam değildir. Onun içinde yaşayanların, taraftar olsunlar veya olmasınlar, ona intibak etmeleri lazımdır. İnkılap, ona taraftar olanların iradelerine, taraftar olmayanların iradelerinin, kayıtsız ve şartsız, bağlanması demektir.

"İnkılabın irade ve menfaati, inkılabı duyan ve yürüten azlık, fakat şuurlu bir avangardın, azlık fakat ileri bir KADRO nun iradesinde temsil olunur. Bu kadro, inkılabın şeniyetinden çıkarılan ve onun seyrine uygun bir şekilde izah edildikçe şekilleşen ve nazariyeleşen prensipleri kendine şuur edinir. İnkılabın derinleşmesi demek, her şeyden evvel, bu prensiplerin ve onların ifadesi olan inkılap ahlak ve disiplininin, ileri kadronun dimağından genç neslin, şehir halkının ve köylünün dimağına inmesi ve yerleşmesi demektir.

"Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılaba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin edilmiş değildir. Gerek milli mahiyeti gerek beynelminel şümul ve tesirleri itibarile, tarihin en manalı hareketlerinden biri olan inkılabımızın, zatinde mündemiç bu ileri fikir ve prensip unsurlarını, şimdi inkılabın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılap münevverliğine düşen vazifelerin en acil ve şereflisidir. İnkılabımızın, her biri ayrı ayrı kıymettar ve orijinal olan bu fikir ve nazariye unsurları birer birer izah edildikçe, bu esaslar inkılap nesli için kriteryumlara varacak, ayni ölçülerle düşünecek, ayni neticelere varacak, ve İnkılabın kendisine has CİHANI TELAKKİ TARZI böyle vücut bulacaktır.

Hülasa; Cihanın bin bir çeşit hadisata gebe olan bugünkü esrarengiz gidişi içinde, mukadderatını kendi inkılabının mukadderatına bağlayan inkılap

---

içinde, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne/Tuncay Özder, İletişim Yayınları, 4. Baskı 1997, İstanbul s. 9-24.

neslimizin muhtaç olduğu inkılap şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılabımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hakim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteryumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz.

"KADRO, BUNUN İÇİN ÇIKIYOR" [18]

Kadro'nun çıkış deklarasyonu olan bu metindeki ana temalar, inkılabın sürekliliği, azlık'ın öncülüğü, (bu) iradeye tabiyet, ideolojileştirme, standartlaştırma ve inkılabın *kendine has* dünya görüşü olarak özetlenebilir. *Kadro* bu iddialarını, *Türkiye'nin kendine özgü ve özgüllüğü, liberalizm düşmanlığı* ve *devletçilik savunuculuğu, sınıf mücadelesi ve sosyalizm düşmanlığı, sömürgelikten kurtuluş-ulusal kurtuluş mücadelelerinin nesnel ve siyasal koşullarının açıklanması, Türkiye'nin iktisadi gelişme ve kalkınmasına yönelik somut inceleme ve önermeler* ile açık ve örtük *her tür gerici görüşle sert polemikler* içinde gerçekleştirmeye çalışmıştır.*

Kadro'nun doğumu, Kemalizmin de belirtikleştiği yıllardır.

Yalçın Küçük 1930lu yılların önemine ve yönetimin bir "endişesi"ne şöyle değiniyor: "Serbest Fırka ve Fırka'nın geniş emekçi yığınlardan gördüğü çok büyük ilgi** Serbest Fırka kapatıldıktan sonra da Mustafa Kemal ve arkadaşlarının çok büyük endişe kaynağı oluyor. Rejim çok ciddi bir arayışa giriyor. (...)Modern Türkiye, 1930 yıllarının damgasını taşıyor. 1920 yıllarında özgün ve ciddi adım yok. (...) Bütün eksiği ve fazlasıyla, asıl yeni olan modern Türkiye'de 1930 yıllarıdır. Ahmet Hamdi'nin Kooperatif Dergisi de, Şevket

---

[18] "Kadro" (Başyazı); *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Sayı: 1, Üçüncü Basımı, II.Kanun (Ocak) 1932, s. 3

* Kadro o kadar nettir ki, yaşamının sonlarına doğru bir sayısında, devletten de açıklık istiyor ve spot cümlelerle şu istek dile getiriliyordu:

"Liberal iktisadı reddeden Türkiye'de maliyet hesapları sır kalamaz!

Bütün sanayi müesseselerinde maliyet hesaplarının

NEŞRİNİ

ve

bunların doğruluğunun da

DEVLETÇE KONTROLUNU

İstiyoruz."

** Kurtuluş Savaşı sonrası ülkenin içinde bulunduğu durum ve ilk etapta izlenen yarı-liberal birikim politikalarının olumlu sonuçlar vermemesi ve aşırı tek seslilik, Yalçın Küçük'ün belirttiği, "geniş emekçi yığınlardan" ötede de yankı uyandırmış ve 3 aylık ömründe Serbest Fırka kendisi dahil hiç kimsenin beklemediği bir ilgi görmüş, ülkenin dengelerini hızla alt üst edebileceği için de, kuruluşunu özel olarak istemiş olan Atatürk tarafından hemen kapatılmıştı.

Süreyya'nın Kadro'su da bu yılların tarihini taşıyor. Bu yıllar, yeni rejim için sarsıntılı bir endişe ile başlıyor. Endişe, arayışa ve arayış da Kemalizm'e yol açıyor."[19] 1931, 35 ve 37 yıllarında Kemalizmin ilkeleri Parti programı ve Teşkilat-ı Esasiye'ye (Anayasaya) konulur. Ancak ilginç olan, Atatürk'ün bu yıllardaki Parti Kurultaylarında, özel istisnalar hariç, bu ilkelere neredeyse hiç değinmemesi, yalnızca genel yön verici konuşmalar ile ülkedeki maddi gelişmelere ve uluslararası durum ile Türkiye'nin dış ilişkilerine dikkat çekmekle yetinmesidir.

Kadro, Atatürk ve İnönü'nün başlangıç desteğini almasına karşın, rejimin oturması ve 1935 yılında yeniden sertleşmesinin bir ilk habercisi gibi kapandı, yani kapatıldı. Çünkü Atatürk'ün hiçbir ideolojileştirme çabasına tahammülü yoktu. Ona göre doktrin, ideoloji vb. şeyler "donmak" demekti. "Yakup Kadri Karaosmanoğlu Halk Partisini kastederek:

"*-Paşam bu partinin doktrini yok,*"

dediği zaman, ona cevabı şu olmuştu:

"*Elbette yok çocuğum, eğer doktrine gidersek hareketi dondururuz.*"[20]

Peki o halde *Kadro*'nun yayınına neden izin verilmişti, sorusu akla gelebilir. Biraz yukarda Yalçın Küçük'ten aktarılan sözlerdeki "endişe" faktörü dolayısıyla bir tahkimata duyulan gereksinimin, *Kadro*culara bir süre yol verme gereğine yol açmış olması, en güçlü olasılıktır. Sonra, Atatürk, çoğu eski TKP'li, bütün enerjilerini Türk inkılabı ve Kemalizme yönlendirmiş olan bu üretken genç dimağları neden bir de bu sahada görmesin ve değerlendirmesindi? Öte yandan *Kooperatif Dergisi*'ni çıkaran Ahmet Hamdi'nin (Başar) şimdi aktaracağımız sözlerine yer veren Korkmaz Alemdar'ın yorumu da kayda değerdir. Alemdar, A.Hamdi Başar'ın "Atatürk'le Üç Ay" adlı çalışmasından aktarıyor:

"Himayeler sayesinde canlanan yeni sanayiciler ve yeni burjuva bir tarafta, devletin kuvvetlenmesi nisbetinde kuvvetlenen memur sınıfı diğer tarafta. Bunlardan birincisi İş Bankası etrafında toplanmış, ikincisi de hükümet ve mecliste hakim olmağa başlamıştır. İş Bankası Gazi'nin himayesinde. Gazi işin, zenginliğin çoğalmasını istiyor. Bunun yapacağı fenalık üzerinde hiç durmuş değil. İkinci temayül ise daha çok İsmet Paşa tarafından himaye görüyor..."

Korkmaz Alemdar'ın yorumu da şöyledir: "*Kadro*'yu 1932 yılında iş çevrelerinin baskısına karşı Mustafa Kemal korumuş, yayının sürmesini sağlamıştı. Ama Gazi o tarihlerde Serbest Fırka deneyi ve ortaya çıkardığı sorunlarla yakından ilgiliydi. *Kadro* bu çözüm arama uğraşında kendinden yana olan bir organdı. Devletçilik uygulaması yoluna girdikten, Mustafa Kemal'i

---

[19] Yalçın Küçük; "Bilmeyi Bilmek veya Limancı Ahmet Hamdi", *Bilim ve Edebiyat*, içinde, Tekin Yayınları, Ocak 1985, s. 449.

[20] Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.*, s. 474

1932'de meşgul eden sorunlar bir ölçüde ortadan kalktıktan sonra, iş çevrelerinin sürekli eleştirilerine karşı *Kadro*'yu kim koruyacaktı? Başar'ın çizdiği tabloda bu görev "memur"lara düşüyordu. (Alemdar'ın bundan sonraki anlatım ve aktarımı, Yakup Kadri'nin, ismi de anlamlı olan "Zoraki Diplomat" adlı eserine dayanmaktadır-İKT.) Ancak onlar da tutumlarını Gazi'ye göre ayarlamakta oldukça ustaydılar. İsmet Paşa, Tiran'a tayinini öğrenen Yakup Kadri'nin üzüntülü halini görünce, "Gönlünü ferah tut. Politika hayatında pişkin olmak gerekir ve sakın, Gazinin emrine karşı geleyim deme" deyip işin içinden sıyrılıverdi"[21]

Özgünlük mefhumunun etrafındaki bazı konular

Atatürk, 1935 yılı Mayıs ayında toplanan CHP Kurultayında yaptığı konuşmada "başarmak için arasız, devrimler" yani sürekli devrim gerekliliğine işaret ettikten sonra , "Türk ulusuna doğunsal* rengini veren devrimlerden" söz eder.[22] Atatürk'ün bu konuşmasının öncesi ve sonrasında, özgünlük iddiaları belli başlı insanlar tarafından dile getirilmektedir. Örneğin İsmet İnönü, 1930'da Serbest Fıkra olaylarının canlı olarak yaşandığı bir zamanda, demiryolu hattının Sivas'a

---

* "Doğunsal: fıtri: Yaradılıştan olan." -*Ulus Gazetesi*, o zaman Cumhurreisliğinin talimatı uyarınca, bütün basında görülen her günkü çabaların bir parçası olarak, Atatürk'ün konuşmasında kullandığı yeni Türkçe sözcüklerin eski karşılıklarını da yayınlamıştır.

[21] Dr. Korkmaz Alemdar; "Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi ile İlgili Bazı Görüşler", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası, 1932-Cilt:2 Sayı:1-12 (tıpkı basım)*, Yayına Hazırlayan: Dç.Dr.Cem Alpar, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1979, s. 40.

[22] "4. Büyük Kurultay Açıldı", "Dört çetin yılın başarılarını anlatan Atatürk, partisine yeni yönergeler verdi"; *Ulus*, 10 Mayıs 1935, s. 1. Atatürk'ün devletçiliğe ilişkin ender bir teması da bu konuşmasında bulunur:

"Akdenizi Karadenize demirle bağladık.

"Anadolu'da özel şirketler elindeki bütün yolları satın aldık; İstanbul ve İzmir'de liman ve rıhtım işleri devlet eline geçti; Diyarıbekir kapısındayız. Antalya'ya, Erzurum'a, kömür yurduna durmadan gidiyoruz.

"Devlet Demiryolları kurumu, bugün, kendi malımız olan beş yüz milyon liralık bir işi çevirmektedir

"Yurdun ekonomisini yeni bir düzene yönetlemiş bulunuyoruz."

"Yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni kurmakla uğraşıyoruz."

Güdümlü ekonomi deyişinden kasıt, devletin ekonomi üzerindeki doğrudan güdümüdür.

varışı nedeniyle Sivaslılara yaptığı önemli bir konuşmada, Atatürk'ün 1935'te dile getirdiği "doğunsal-fıtri" unsura yer vermekte ve ülke-parti yöneticileri arasında ilk kez devletçilik konusunu gündeme getirmektedir: "*Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fıtri temayülüdür.*

"Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar.. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına ve metabiline yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevketmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?"[23]

---

[23] "İsmet Paşa Hazretlerinin 30/8/1930 Cumartesi günü Sivas hattının küşat resmi münasebetile binlerce halkın coşkun tezarühatı ve mütemadi alkışları arasında söyledikleri nutuk"; *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları 1920-1933* içinde, Ankara, 1933, s. 315.

İnönü'nün bu uzun konuşmasındaki diğer önemli bulduğum yerler aşağıda verilmiştir.

"Ben Lozandan şu müşahade ile döndüm: Türk milletinin askeri ve siyasi sahalarda kazandığı muvaffakiyetlerin bahşettiği milli haklar teslim olundu.

"Fakat, Avrupa mahrum edildiği bütün imtiyazları Türk milletinin geçireceği mali buhranlar sayesinde kamilen istirdat etmek ümidinde idi.

"*Bu bir tahmin değildir. Bu sözler, en selahiyettar ağızlardan benim yüzüme karşı söylenmiş açık fikirlerdir.*" s. 302-303.

"Hem niçin şimendiferlerimizi yapmak için Avrupa sermayesi teşne olsun? Bunlar iktisadi teşebbüsler midir? Bence iktisadidir, amma muarızlarımın ve sermayeden anlayan mütehassısların sözlerine bakılırsa iktisadi değildirler. Eğer iktisadi değiller ise, tabii sermaye bunlara heves etmez" s. 305-306.

"*Acep bu seneler sermaye gelmek için pek mi müsait idi?*

"*1926 da devletin yakından temasta bulunduğu bir müesseseden altı ay vade ile on milyon lira istikraz etmek istedim, cevap olarak on milyon liralık rehin ve evvelemirde borçlar meselesinin hallini teklif ettiler. İhtiyaç zamanında istikraz şeraitinin ne olacağını anlamak için bu bir misal değil mi?*" s. 307.

"Fakat bu teşebbüsün sermayedarı hidayette ürkütmüş olduğu mülahazasına da beraber iştirak etmeliyiz." s. 308.

"Memleketin bütün yükünü bir nesle yüklettiğimden şikayet olunuyor. Ve çok gösterişli bir fikir olmak üzere bir çok nesle yüklenmesi lüzumundan bahsolunuyor." s. 311.

"Uzun vadeli istikraz demek olan bu tedbirin şimdiye kadar tatbikına maddeten imkan olmadığına kani iseniz bu itirazın dermeyanına sebep ve hikmet kalmaz. Fakat ben size haber vereyim ki imkan olsa da bizim bu nesle yüklettiğimiz yüklere, gelecek nesiller laakal bu kadar tahammül etmeğe mecburdurlar." s. 312.

"Bütün bu sözlerimden, bu memlekete hiç sermaye gelmeyeceği manasını çıkarmak isteyenler çok aldanırlar. s. 323.

Şevket Süreyya Aydemir de, Türkiye'nin özgünlüğünü, Doğu'nun geriliği ve Batı sömürgeciliği karşısındaki üstün duruşuna bağlıyor: "Türk milletinin Cumhuriyet nizamı, yalnız, bilinen bir hükümet şeklinin Türk bünyesine naklolunuşu demek değildir. Türk milletinin bir halk cumhuriyeti nizamı içinde teşkilatlanışında Şarkta bütün bir orta çağ cemiyetinin, Garpta bir bütün on dokuzuncu asır müstemlekeciliğinin ve akla gelebilen bütün anarşik ihtirasların "Türk vatanının harimi ismetinde" külliyen ve ebediyen defnolunuşu vardır."[24] Aydemir, değme Türkçülerin eline su dökemiyeceği şekilde özgünlük bahsini ırksal ananelere dek uzatmaktadır: "Biz, milli istiklalde, vicdanımızın bir takım cebri iman kayıtlarından kurtuluşunda, kadının musavi haklara sahip oluşunda, tek ve laik tedrisatta, mutlak halkçılıkta, sınıfsız ve imtiyazsız millette ... ve sairede, nihayet *ırkımızın esasen tabii ve tarihi an'aneleri olan bir takım vasıtaları* yeniden elde ettiğimiz için onların, bu vasıtalara hasret çeken yüz milyonlarca insanlar için ifade ettikleri paha biçilmez manaları belki layıkile anlıyamıyoruz."[25] (abç-İKT)

Vedat Nedim Tör'de ise, mevcut uluslararası koşullardan hareketle yaptığı sınıflama içinde Türkiye'nin özgünlüğünü vurgulanır: Tör, "harp sonu iktisadiyatının üç büyük mes'elesi var"der.

"1-Kapitalist iktisat sistemi yerine komünist iktisat sistemini kurmak..

"Bunu Rusya halle çalışıyor.

"*Sermaye, muhtaç ve zayıf bir iklime bizzat vaz'iyet etmek için gelir.*

"*Sermaye, gözü kararmış aç bir halde olmayan milli mevcudiyeti, milli istikrarı her tereddütten azade bulunan kuvvetli bir muhite makul şeraitle girer.*

"*Yedi senedenberi çalıştığımız Türkiyeyi böyle kuvvetli bir muhit haline getirmek ve onun kuvvet ve istikrarını tereddüt edilmez bir şekilde ispat etmek içindir.*" s. 324.

"İktidar mevkiinde bizi tutan ve milletin vekillerine itimat veren maziden aldığımız kuvvet değil, istikbale ait olan fikirlerimizin sağlamlığıdır." s. 326.

İnönü'nün "devletçilik" konusuyla ilgili önemli bir makalesi de *Kadro*'da bulunmaktadır. Bkz. Başvekil İsmet; "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Sayı: 22, Teşrinievvel (Ekim)1933, s. 4-6.

* Zamanın Birleşmiş Milletler'i. Türkiye Vedat Nedim'in bu satırlarından kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği ile zamandaş bir şekilde bu cemiyete girecektir.

[24] Şevket Süreyya (Aydemir); "İnkılabın İdeolojisi": "İnkılap neslinin Şarkısı", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Sayı: 22, Teşrinievvel (Ekim)1933, s. 9.

[25] Şevket Süreyya (Aydemir); *a.g.d.*, s. 12.

[26] Dr. Vedat Nedim(Tör): Millet İktisadiyatı: "Müstemleke iktisadiyatından Millet iktisadiyatına", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Sayı:1, Üçüncü Basım, II.Kanun (Ocak) 1932, s. 1.

"2-Kapitalist iktisat sistemini kurtarmak.

"Bu işle Akvam cemiyeti* uğraşıyor.

"3-Müstemleke iktisadiyatı yerine müstakil millet iktisadiyatı yaratmak.

"Bu da Türkiye cumhuriyetine düşüyor."[26] Fakat Tör konuyu bu kadarla bırakmaz ve başka bir yazısında, müstemleke (sömürge) uluslara Türkiye'nin öncülük etmesinin ötesine varan sözler edecektir. Tör, adeta bu ulusları "bize benzetmek" istemektedir. "Türkiye, emperyalist ve müstemleke memleketler tezadının tasfiyesini hedef tutan milli kurtuluş hareketlerinin ilk canlı mümessilidir.

"Bütün bize benzer memleketlerin şaşmaz bir tarihi zaruretle, gidecekleri yolun üstünde i l k yürümeye başlıyan millet biziz.

"Bu yol sonuna kadar gidilecektir. Ve arkamızdan gelecekler, yalnız bizim izimizi takip edeceklerdir." Fakat Atatürk, Vedat Nedim gibi iddialı değildir. Nedim aynı yazısı içinde Atatürk'ten yaptığı şu alıntıyı yeterince dikkate almamaktadır: "Hiçbir millet, diğer bir milletin yaptığı usulleri telakki ve taklit etmek cihetini iltizam etmemelidir. Gazi." V.Nedim bu sözleri, Türkiye'nin başkalarını yani liberal Batı'yı taklit etmemesi olarak yorumlar.

"Türkiye iktisadiyatı, bir tecrübe tavşanı mıdır ki, her milletin her sahadaki çeşit çeşit siyasetlerini üzerinde deniyelim?"

"Sanayi siyasetimizin, ziraat siyasetimizin, ticaret siyasetimizin de Avrupadaki örneklere benzemiyen yepyeni bir biçimde, yepyeni bir mahiyette şekilleşmesini ve manalaşmasını söylediğimiz zaman, muarızlarımız harıl harıl kara kitapta böyle birşeyin yeri olmadığından da dem vurdular.

"Bu asri yobazların, "BİZ BİZE BENZERİZ" diyen Büyük Adamın milletinden olduklarına şüphe etmek, bu kudsi günün büyüklüğüne inananların elbetteki, hakkıdır.." [27]

---

[27] Dr.Vedat Nedim (Tör); Millet İktisadiyatı: "İktısatta İstiklal", *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Sayı: 22, Teşrinievvel (Ekim)1933, s. 15-16.

Vedat Nedim'in devletçilik-özgünlük konusundaki zorlamaları önemli olduğu için burada genişçe yer veriyorum:

"Hiçbir inkılap, milli iktisatta istiklal ülküsünü bayrağına yazmamıştır. İşte B u r j u v a sınıfının istiklalini gaye bilen Fransız ihtilali..

"İşte P r o l e t a r y a sınıfının istiklalini ilan eden bolşevik ihtilali..

"İşte k a p i t a l i z m in planlaştırılmasını deneyen faşist ihtilali..

"Bu ihtilallerin hepsi, hep millet içinde b i r sınıfın nam ve menfaatine konuşmuşlardır.

Görüldüğü gibi *Kadro*'da sosyalizm düşmanlığı dahil her şey, "biz bize benzeriz"e bağlanmaktadır. *Kadro*'nun 6 kişilik sürekli yazar grubundan olan Burhan Belge'nin, *Kadro* kapandıktan sonra *Ulus Gazetesi*'nde yazdıkları da burada yer verdiğimiz siyasetçi ve yazarlara benzer özel bir ulusçuluk ile donanmıştır. Şu farkla ki, Belge bir tür *Türk nasyonal sosyalizmi* tanımlamaktadır: "Görülüyor ki nasyonalizmi kabul etmeyen bir sosyalizm bir zümre yahud sınıf hareketinin ötesine geçememiştir." Burhan belge sosyalizmi sertçe eleştirdikten sonra da şöyle der: "Bizim kasdettiğimiz sosyalizm, sosyalizmden hiç bahsetmediği halde, devletçi Kamalizmde, hem Avrupa faşizmlerinden hem de Avrupa sosyalist programlarından çok daha fazla mevcuttur. Bizce sosyalizm, ulus'u sınıf hastalığından tamamen temizliyen ve ulusçuluk prensibi ile tezad halinde kalmak şöyle dursun bilakis onu modern şartlar dairesinde realize eden bir harekettir." [28]

Burhan Belge, başka bir yazısında ise sosyalizmin "muhtemel emperyalizmi"nden söz ediyor ve sosyalisti dahil bütün emperyalizm türlerinin "Avrupalı" olduğunu iddia ediyor. Fakat Belge'nin vardığı yer ya da sonuç ilginçtir; Türkiye'de bu Avrupa'ya girecektir! İzleyelim: "Nasıl kapitalizm, para ve ticaret kuvvetiyle kendi emperyalizmini geçen asırda kurmuş ve bu asırda müdafaaya koyulmuş ise; nasıl faşizm, silah kuvvetiyle kapitalizmin sarsılan emperyalizmini yeniden ve çok daha geniş ve sert bir ölçüde payandalamak

---

"Tarihte b ü t ü n bir milletin nam ve menfaatine konuşan ilk ihtilal Türk milli kurtuluş inkılabıdır.

"Onun için "D e v l e t ç i l i k" te yalnız bizim inkılabımıza has bir prensiptir." s. 16-17

"*İşte Devletçilik, milleti sınıflara bölmeden, bir zümrenin diğer zümre hesabına istismarına meydan vermeden, bütün milli kuvvetlerin bir p l a n dairesinde iktisadi istiklale doğru en kısa ve en kolay bir yoldan sevk ve idaresi demektir ki, bu ancak bize benziyen milletler için bir siyaset prensibi olabilir.*" s. 17.

Devletçilik konusunda çok az söz etmiş olan Atatürk'ten Vedat Nedim Tör, o zaman yalnızca şunları bulabilmiştir: "Devletçilik prensibimizin en güzel izahlarını da yine G a z i nin vecizeleri arasında buluyoruz:

"Millet müşterek gayeye müştereken sarfı gayret ederek yürürse behemehal muvaffak olur."

"İnsanlar, ferdi olarak çalışırlarsa muvaffak olamazlar."

"Hey'eti umumiyenin selametini temin edecek mesai ancak makinenin hey'eti umumiyesinin işlemesile mümkün olur. Ve hey'eti umumiye işlemedikçe bu makineden bir kısım muhassala dahi almak kabil olamaz."

"Bu sözler, l i b e r a l ve f e r d i y e t ç i zihniyetin i d a m beratıdır." s. 18.

"Ve Türk inkılabının kendine has ideolojisi için en verimli bir ilham kaynağıdır. İşte netekim Devletçilik, millete iktisadi sahada m ü ş t e r e k gayeler tesbit eden (plan) ve milleti m ü ş t e r e k e n bu gayelerin gerçekleşmesine doğru sevk ve idare eden siyasetin adıdır." s. 18.

[28] Burhan Belge; Yarı-siyasal, "Sosyalizm-nasyonalizm", *Ulus*, 18 Sonteşrin (Kasım) 1935, s. 3.

istiyorsa; sosyalizmin de ilmine, tekniğine ve organizasyon kabiliyetine dayanarak, kendine göre bir emperyalizme kalkışması, pek güzel muhtemeldir."

"Çünkü bu üç formülün nihayet her üçünün de, merkezleri Avrupa'da ve mümessilleri de avrupalılardır.

"Yani bir an evel, millet ve devlet olmak. O zaman, Avrupa kendi vahdetini hangi formül dahilinde realize ederse etsin, kurtuluşunu tamamlamış olan millet, bu vahdetin dışında bırakılamayacaktır."[29]

Burhan Belge, nasyonalizm diyordu. Belge'den daha hızlı bir Batılılaşmacı yazar Falih Rıfkı Atay'da, "Bir milletin hususi şartlarını, bu şartların hususi cebirlerini ve iycaplarını (icaplarını) düşünmeksizin, herhangi bir hareketi gelişi güzel muhakeme etmenin ne kadar yanlış olduğunu Alman misali bir kere daha ispat etmiştir" diyerek Alman nasyonal sosyalizmine yeşil ışık yakabilmiştir.[30] Aynı şekilde *Ülkü* yazarlarından Nusret Kemal, devletçilik ve plan için vasıta ve müeyyide olarak "terbiye"yi önermenin yanında, "milli bünyelere göre diktatör ya da demokrat plan"ların[31] şekillendiğini söyleyerek, Türkiye'yi demokrat kesime koysa da, bazı ulusların milli bünyelerinin diktatörlüğe yatkın olduğunu ve diktatörlük altında yaşamalarını mübah görebilen bir noktaya varmaktadır.

Daha önce kısaca değindiğimiz Tekin Alp ise, Ziya Gökalp'e ait bir söz olan ve o zamanki Kemalistlerin "fert yok cemiyet var; hak yok vazife var" görüşüne karşılık olarak liberallerin ileri sürdükleri "cemiyet yok ferd var" ya da "cemiyet var, fert var; vazife var, hak var" tez tartışmasından esinlenerek, *Türkleştirme* konusunda Cumhuriyet Gazetesi'nde dört makalelik bir dizi yazı yazar. İlk yazısına İnönü'den bir alıntı ile başlar: "Türk olmak için Türk olmağı sevmek ve Türk olmağı kabul etmek kafidir. Başbakan İsmet."[32] İkinci yazısında Alp, "Halbuki Türkleştirme cemaat itibarile değil, ancak ferd itibarile olabilir. Ve binaenaleyh Türkleştirme savaşında düstur "cemaat yok ferd var" olmak

---

[29] Burhan Belge; Yarı-siyasal, "Emperyalizmin nevileri", *Ulus*, 22 Mayıs 1936, s. 2.

[30] Falih Rıfkı; Gündelik:"Zamanımız", *Hakimiyeti Milliye*, 26 Şubat 1934, Ankara

[31] Nusret Kemal; "Bizim Planımız", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Sayı on üç, Cilt üç, Mart 1934

Aynı yazar, başka bir yazısında, uluslar arası planda milliyetçi ve halkçı bir neo-marksizmin ortaya çıktığını (bununla Sovyetler Birliği'nin "tek ülkede sosyalizm" politikasını kastediyor olsa gerek), ama bunun da Türk inkılabına uymayacağını, "çünkü Türk inkılabının ferdi mülkiyeti kabul" ettiğini de yazmıştır.

Nusret Kemal; "İnkılap İdeolojisinde Halkçılık", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Sayı on üç, Cilt üç, Mart 1934

[32] Tekin Alp; Düşünceler: "Ulusal birlik yasası, Şecere zihniyeti" *Cumhuriyet*, 22 Birincikanun (Aralık) 1934, s. 5.

gerekir"der.[33] Alp, yazı dizisinin üçüncüsüne, birincisinin baş kısmına koyduğu İnönü'nün sözleriyle ilgili şu cümlelerle başlar: "İşte Başbakan İsmet İnönü bu tetkikin başında kaydettiğimiz vecizede Türklük akidesini ferdi iradeye tabi tutmakla bu hakikati, "cemaat yok ferd var" düsturunu esas ittihaz etmiş oluyor. İlhamlarını daha ziyade hayat kitabından canlı tecrübelerden, yaşıyan realitelerden alan büyük devlet adamımız sosyologları pek ziyade uğraştıran, kitablar, cildler dolusu yazılar yazdıran nationalisation millileştirme ve denationalisation "milliyetten tecerrüd" gibi çetin ve çapraşık meseleleri on kelimelik bir vecize ile cezri bir surette halletmiştir." Şimdi bu Tekin Alp'in dördüncü yazısının başlığı ise aynen şöyledir: "Ulusal Birlik Yasası, Kırk yıllık Yani, Kani olur mu? Olur!"[34] Bu olursa, şu da olur: "Fakat mutlak afaki olmakla beraber enfüsi zekanın kavradığı bir şey olduğundan bu hususta yalnız ırkların değil, milletlerin ve hatta ferdlerin bile metafiziği kendine mahsus bir mahiyet arzeder." Tabii böyle olursa şu haydi haydi olur: "Hayatın ifadesi de her ırka göre değişir."[35]

*"Biz bize benzeriz"*in sihiri bozuluyor

Şimdi aynanın diğer yüzüne bu kez farklı bir açıdan dönebiliriz. Falih Rıfkı demektedir ki, "Şark, şark... ondan uzaklaşabildiğiniz kadar vatanca, milletçe, şahısca kurtulursunuz." [36] Başka bir yazısından Falih Rıfkı'nın, deyim kendisine aittir, "Batı türkçüsü" olduğunu öğreniyoruz. Falih Rıfkı, ailesinden örnekleyerek Türkler ve Türkiye'nin kimlik arayışına uzanır: "Evimizin orta katında oturan babam, koyu bir medreseli ve ümmetçi idi."

"Üst katta oturan ağabeyim bir Osmanlı subayı ve tanzimatçı idi."

"Ben bu evin orta katının ikinci yarısından türkçü ve garpçı çıktım."

"Bu üç ülkü İstanbul evlerinden binlercesinin katları ve odaları içinde, birbiri ile kaynaşmaksızın, yıllar yılı çarpışıp durmuştur. Bir de ne İslama, ne

---

[33] Tekin Alp; Düşünceler: "Ulusal birlik yasası, Unsur,cemaat zihniyeti" *Cumhuriyet*, 29 Birincikanun (Aralık) 1934, s. 5.

[34] Tekin Alp; Düşünceler: 3 "Ulusal Birlik yasası, Cemaat yok, ferd vardır!" *Cumhuriyet*, 30 Birincikanun (Aralık) 1934, s. 3.

Tekin Alp; Düşünceler: "Ulusal Birlik yasası, Kırk yıllık Yani, Kani olur mu? Olur!" *Cumhuriyet*, 31 Birincikanun (Aralık) 1934, s. 3.

[35] Miraç Katırcıoğlu; "Kendi Metafiziğimize Doğru", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Sayı: 38, Nisan 1936, s. 97.

[36] Fatay; Fıkra İnkılab, *Ulus*, 1 Birinci Teşrin (Ekim) 1937, s. 1.

Falih Rıfkı Atay'ın olağan başyazıları dışında, yine Ulus'un birinci sayfasında bazen "Fatay" bazen de "Fa-Tay" imzalı Fıkra köşe adı altında ayrıca kısa yazıları yayınlanmaktadır.

Osmanlıya, ne de Türke inanmıyan Beyoğlu kuklası vardı ki onun hiçbir ülküsü yoktu."

"İslamcılar ve Osmanlılar, hiçbir kurtuluş anı duymaksızın yaşadılar ve öldüler."

"İslamcı ve Osmanlı ülkücülüğü zayıf değildi: fakat, sanki onun imkansızlığı şuurlarının altında işliyormuş gibi, ümitsiz idiler. *Garp türkçülüğü*, kafalarda ve ruhlarda ulaşılma ve gerçekleşme imkanı ile beraber doğmuştur."

"Son günlerin musiki tartışmaları arasında tekrar bu eski savaş havasına döndüm. Bir garpçı ve türkçü için musiki meselesi halledilmemiş olamaz. Bir garpçı ve Türkçü için, biz musikide şark milletlerarası'ndan garp milletlerarası'na doğru gitmekteyiz. Bizim milli sesimiz, Rusun, Macarın ve İtalyanın milli sesi gibi olacaktır: nasıl ki şark milletlerarası'nda Arabın, Farsın ve Türkün hususi bir sesi vardı.

"Çok şükür bu uzlaştırmacılar kavgasi, yalnız musikide kalmıştır. Maddi manevi bütün öteki tesislerden kalkmıştır

"Musiki ikiliğindeki tavizimizin cezasını çekmiyor muyuz?

"Osmanlılığın ikiz medeniyetçiliği gibi, fasıl ve opera da birbiri ile uyuşarak yaşıyamaz.

"Adetlerimize esir değil, ülkülerimize vefalı ve sadık kalmalıyız." [37] Bu tutumuna karşın Falih Rıfkı, "Kıyıda yaktığımız teknelerin enkazı içinde hiçbir define bırakmadık."[38] diyebilmiştir. Falih Rıfkı'dan yapılan son aktarma, 1930'lardan veya 40'ların ilk yarısından değil, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı nedeniyle 1949 yılının Ulus gazetesindeki bir yazısındandır. Aynı gün ve aynı gazetede, uzun yıllar boyunca birinci sayfayı paylaştıkları Peyami Safa da bütün sinikliği ile, cumhuriyetin bütün maddi ilerlemeleri için "Herhangi bir rejimde bu böyle olabilirdi", "Şapkasız bir cumhuriyet ve şapkalı bir saltanat mümkündü. Yeni devlet şekli bu inkilapların şartı değildi" diyerek, yazısının başlığındaki "maddesiz kazanç" esprisini öne çıkarmaktadır. [39] Biri "ne idik ne olduk", diğeri "bir inkılap felsefesine doğru" üst başlığı altında yaza dursun, aynı günün ve aynı gazetenin birinci sayfasında "Gerilla kursunu bitiren subaylar" haberi yer almaktadır. Ayrıntısına girmeyeceğim, ABD'li subayların eğittiği Türk subayları gerilla kursunu başarıyla tamamlamış, gösterilerini yapmış ve diplomalarını almaktadırlar. Amerikalılar da bu eğitimin "Türk gençliğinin takib edeceği bir gerilla programı yaratacağı"ndan, gelecekteki yararından söz etmektedirler. Türkiye'de ABD güdümlü "özel harp" yöntemleri devreye sokulmaya başlanmış,

---

[37] Falih Rıfkı Atay; "Üç Ülkü", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Sayı:103, Cilt:9, 1 Ocak 1944, s. 1.

[38] Falih Rıfkı Atay; "Ne idik, Ne olduk?, *Ulus* 29 Ekim 1949

[39] Peyami Safa; "Cumhuriyetin maddesiz kazancı", *Ulus* 29 Ekim 1949

Amerikalılar nedense bu eğitimin orduya değil de özellikle gençliğe gelecekteki yararlarından bahsetmekte, iki ayrı ekolde aynı sayfalarda "inkılap felsefesi" yapmaktadırlar.

İşte bir "biz bize benzeriz" öyküsünün bir *ara sonucu.*

Benzeşmek olanaklı mı?

1930'ların bütün önemli yazar çizer ve siyasetçileri, daha sonra sağ veya sol veya Kemalist yelpazenin neresinde yer almış olurlarsa olsun istisnasız herkes Kemalizmden feyz alarak Türk ulusallığına, ulusçuluğuna, cumhuriyetçiliğine, devletçiliğine, halkçılığına, inkılapçılığına, kalkınmacılığına ve giderek tarihsel ve kültürel formasyonlara kadar *kendine haslık ve hususiyet arayışında* idi. Atatürk'ten başlayarak dönemin bütün siyaset ve yazın dünyasına dek uzanır bir şekilde, *nazari prensiplerden uzak durma, hayatın içi ve pratiğin yüceltilmesi, ihtiyaçtan doğan ve ihtiyaçlarla beraber yürüyen bir siyaset ve iktisat anlayışı, inkılabın tabii seyri, Türk inkılabı ve Türk milletinin hususi benlik ve özelliklerini ortaya çıkarma, eski ve yeni bütün rejimlerden farklılık, hatta Kadro'nun yaptığı ve burada şu an için ayrıca belirtilmesine gerek duyulmayan marksist yöntemi kullanma iddiasına*[40] *rağmen sergilenen bütün performans Türk düşünce dünyasının bunalım ve ikiliklerine yol açmış, bütünlük iddiasındaki görüşlerin dahi iç çelişkilerini kuram, ideoloji ve toplumsal pratikte meşrulaştırıcı* bir rol oynamıştır. Ama daha da önemlisi, bir tür *Doğu ya da azgelişmişlik rasyonalizmi* oluşmasına yol açılmıştır. Öte yandan bütün bu *kurtuluş* ve *kuruluşçu* söylem ve çabalar, muhafazakar, gerici, sağcı, ırkçı, ulusalcı, faşizan ideoloji ve yönelimlere bir *yuva* ve *yeni, modern bir kaynak* oluşturmuştur.

Konunun özü, Kadro'nun ilk sayısının, Polemik sayfasında Şevket Süreyya'nın "mistik peygamber" diye saldırdığı Hilmi Ziya Ülken tarafından kavranmıştır. Ülken bir yandan geleneksel tutucu halk tepkilerine dayanarak, aydının halka gitmesini ama orada terbiye olmasını önermekte ve "Türk aydını yabancı ve azlık mahallelerine sığınarak, Haşet'in getirdiğini Babıali yokuşuna yığmadan ve birbirine benzememek için her gün yeni bir garibe uydurmadan kurtulmadıkça halkın ona kucağını açmasına, halkı sevmesine ve onun tarafından sevilmesine imkan yoktur." (...) "Kitapçı dükkanları yakında hırdavatlarını boşaltarak bunların yerine tertemiz, her türlü sahte niyetten uzak, tabii ve kendi malı olduğu için orijinal eserlerle dolacaktır." [41] demekte, diğer yandan da ironik bir bakışla olsa da gerçekçi bir saptama yapabilmektedir: "Milli endüstriyi

---

[40] Şevket Süreyya Aydemir; "Bir Usul Meselesi, Tarihi Materyalizm Açısından Türk İnkılabına Bakış", *İnkılap ve Kadro* içinde, Remzi Kitabevi, Dördüncü Basım 1990, İstanbul, s. 33-50

[41] Hilmi Ziya Ülken; "Halk ve Aydınlar", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Sayı:20, Cilt:2, 1 Eylül 1942, s. 6.

kurmak, garplı olmanın ilk ve zaruri adımıydı ve Türkiye Cumhuriyeti seksen senelik kararsızlığın doğurduğu zararların önüne geçmek için "iktisadi devletçilik"i tahakkuk ettirdi."

"Teknikle fikir arasında sıkı bağlılık vardır. Her fikir seviyesi, bir teknik şekline karşılıktır. (...) Bir memlekete bir fikri getirmek için başlıca yol, oraya bu fikrin tekniğini sokmaktır.(...) İktisadi devletçilik bizde milliyetçiliğin ve garpçılığın uyanması için esas temelleri hazırladı."[42] Ülken'in özel bağlamı yani hüzünlü gerçekçiliği, sinik kabullenişi ve ama aynı zamanda geleneksel tepkilere sığınmacılığı bizi ilgilendirmiyor; Zürcher'in de işaret ettiği gibi ulusalcılık ve Batıcılık, sanıldığı gibi birbirine karşıt değildi. Alt düzeylerde birbirlerini dışlasalar da bir üst düzeyde birbirlerini besleyip koşullayabiliyorlar.

Derin tefekkür insanı olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ise daha farklı bir yeri var gibi görünür. "İki alemin içimizde yaptığı mücadele", "mazinin sahibiyiz", "Bu, hemen hemen yalnız bize nasip olan bir tecrübe.." diyerek gerilimleri ustaca "Doğu-Batı" geriliımindeki bir "biz" alanına sıkıştıran bu aydın, geçmişe dönük olarak iki şey yapılabilirdi diyor. İlki eskinin yıkılması, ikincisi de eski ve yeninin derme çatma birlikteliği. Tanpınar, Tanzimat ikincisini yaptı, müstemleke olduk, der. Ardından,"1923'te başlıyan tasfiye, eski ile yeni arasındaki bu denksiz mücadeleye bir son verir" der ama "Biz ise *bugün bile* değiliz; yarınız." da der. Peyami Safa gibi, Tanpınar'a göre de mazi ile yarın arasında bir köprü yoktur. Tanpınar çıkışı "asıl üçüncü kaynağa, *memleketin realitesine* varmakla kabildir."[43] demekte bulur. Bir başka çıkış ise, mazinin modernize edilmesini de içeren *milliyet* formuna ulaşmaktadır. Fert ve cemiyet tartışmasında, cemiyeti önce yaratıcı bir biçimde olumlayan Tanpınar, sonunda onu da milliyete bağlar. Bu derin tefekkür insanından izleyelim: "İnsan düşüncesi zaman ve mekanın yaratıcısıdır. Bütün Tanrılar ondan doğar. Her şey onunla başlar ve galiba onunla biter. Bir anı bitmez tükenmez bir ülke yapan ihsasların cenneti, bütün teessüri hayat, sanatlar, işler... Bütün bunlara rağmen kainatın yanında neyiz? Bizim nabzımızı dinleyerek bulduğumuz, şuurunu beraberinde getirdiğimiz, ölçtüğümüz, biçtiğimiz, her şekilde tasarrufa çalıştığımız, her türlü icat, ihtira, ihtiras, vehim, vesvese, şiir ve sanatı, her şeyi içine attığımız halde bir türlü dolduramadığımız zamanın karşısında ne kadar küçüğüz!"

"Halbuki fert olarak alınan insan, tam değildir ve her hangi bir büyüklük fikriyle beraber yürümez. İnsiyaklarımızın emrinde bulunduğumuz zaman fert oluruz. Uzvi ahengi bozulan insan fert haline girer."

---

[42] Hilmi Ziya Ülken; "İktisadi Devletçilik", ", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Sayı:20, Cilt:2, 16 Temmuz 1942, s. 2

[43] Ahmet Hamdi Tanpınar; "Asıl Kaynak", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Sayı:38, Cilt:4, 16 Nisan 1943

"Cemiyet fikri işe karışınca kader trajedisi azalır. Çünkü cemiyet için fertte olduğu gibi ölüm yoktur. (...) Fert için bir bitiş, bir son olan ölüm, çok defa cemiyette bir başlangıçtır. Hakiki fert için ölüm hiçliktir."

"Kaderin ve zamanın karşısında ancak cemiyet ve onun tarihi varlığı olan milliyet durur. Fırtınaya karşı yaprak değil, kökünü toprağın derinliklerine salmış olan çınar dayanır.

"Bu inanış her kaderin üstündedir." [44] Tanpınar, milliyet / ulus fikrine gelir; bu modern ideolojik bir temadır. Fakat Tanpınar'ın sihirli ve huzurlu "biz"i , aslında milliyet'in sınırlarını aşarak daraltmaktadır. Böylece o, Peyami Safa ve (daha niceleri), "muhafazakar modernlik"[45] alanına girerler. Böylece, belki de farkında olmadan, geleceğin sağının ve tabiki neo-liberal sağın en rafine tarihsel örnekleri olurlar.

Biz bize benzer miyiz ya da benzeşmek zorunda mıyız?

Şerif Mardin, "biz bize benzeriz" ifadesi için, "Türkiye'nin, modernleşme yolunda yaptığı zikzaklara dikkatimizi çekmek bakımından derin manalar taşır. Fakat bu cümleyi kullandığımız zamanlar bile altında yatan sosyolojik hakikatlere bakmak zahmetine katlanmamışızdır. Sunduğumuz bu Etüdümüzde bahis konusu sosyolojik hakikatin Osmanlı Cemiyeti'nin strüktürüyle ilgili bir husus olduğunu belirtmeye çalıştık. Bu strüktürel unsurun esası, Osmanlı Cemiyeti'nin "gaza"ya yönelmiş bir cemiyet olmasıdır. Aynı problemin iktisatla ilgili tarafı cemiyetin "verim" mefhumuna, kar gayesine, sermaye birikimi gibi faaliyetlere çok az yer vermesidir. Bundan dolayıdır ki, bizim için iktisadi sahada modernleşmek her şeyden önce kendimizi bu rijit çerçeveden kurtarmak anlamına geliyordu." [46] Bu rijit çerçeveyi aşmak, doğal olarak öncelikle bir burjuva devriminin göreviydi. Şevket Süreyya ise "geç kalmıştık" diyordu. Daha azgelişmişçi, daha üçüncü dünyacı, daha doğucu ve Asyacı bir yaklaşımla Şevket Süreyya'lar, sürmesi gereken bir inkılap ve milli kurtuluş kavgası diyorlardı, olan bitene. Şevket Süreyya, *Kızıl Elma* ile başlayan *Türkçü-Turancı, sosyalizmci, milli kurtuluşçu ve nihayet kuruluşçu arayış* ve dramını kitaplaştırdığı *Suyu*

---

[44] Ahmet Hamdi Tanpınar; "İnsan ve Cemiyet", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Sayı:60, Cilt:5, 16 Mart 1944

[45] Hasan Bülent Kahraman; "Yitirilmemiş Zamanın Ardında: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Muhafazakar Modernliğin Estetik Düzlemi", *Doğu Batı düşünce dergisi*, Türk Düşünce Serüveni: Araftakiler içinde, yıl:3, sayı 11

[46] Şerif Mardin; "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", Makaleler 2- *Siyasal ve Sosyal Bilimler* içinde, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne/Tuncay Özder, İletişim Yayınları, 4. Baskı 1997, s. 83.

Arayan Adam da, bu inkılabın öznel güçlerinin dağınık ve bilinçsiz durumunu şöyle resmeder: " Ankara'da bir kısım insanlar, hatta önemli bir çoğunluk için inkılap, kabul edilmiş, fakat izah ve idrak edilmemiş bir şeydi. Hatta onu bir slogan olarak kullananların her biri için de manası başka başkaydı. Onu yürütmek mevkiinde olanlar arasında bile geniş anlayış farkları vardı. Bunların bir kısmına göre inkılap vardı ve devam ediyordu. Diğer bir kısmına göre ise, Türkiye bir inkılap yaşamış, fakat bu inkılap artık sona ermişti. Türk inkılabının, yalnız devam etmekle kalmayıp, onu dünya tarihi için ve dünya ölçüsünde bir manası olduğu, inkılabımızın, bütün bize benzer memleketler için müşterek esaslar taşıdığı fikri, herkeste bazı şüpheler uyandırıyordu.

"İnkılabın böyle geniş manada alınmasında onlar, uluslararası (beynelminel) bir nitelik seziyorlar ve bundan korkuyorlardı. O zaman, uluslararası vasıflı her şeye karşı Ankara'da, büyük bir ürküntü vardı. Hatta din bile, "gayri milli" olduğu, "uluslararası" bir nizam ifade ettiği için yadırganıyordu. Uygarlığın, bütün ileri memleketler için müşterek vasıflarında bile şüpheli noktalar seziyorlardı.

"Daha sonraları bu kompleks:

-Biz bize benzeriz,

şeklinde bir formül de buldu. Bu slogan, şenlik, bayram günlerinde büyük kırmızı bezler üzerine beyaz harflerle yazılır, sokaklara asılırdı. Bir gün Halk Partisi Genel Sekreteri (Aydemir bunu, "C.H.P. eski Genel Sekreteri Saffet Arıkan" olarak kaydeder), bizim bize benzeyişimizi daha elle tutulur bir şekilde şöyle anlattı:

-Azizim! Türkiye bir yumurtaya benzer. Her şeyimiz bu yumurtanın içindedir. Bu içerideki şeylerin dışarıdakilerle hiçbir ilişkisi yoktur. İnkılaplarımız, davalarımız hep bu yumurtanın içinde." [47] Tekrar görüyoruz ki, sözkonusu espri, *içe doğru* yönlendirici bir fonksiyona da sahipti. Ancak Osmanlı'nın sosyo-ekonomik düzlemlerdeki "asırlarca çelme takan" engelleyici faktörleri bugün büyük oranda ortadan kalkmış durumda. Öyle ki Şevket Süreyya bile, 1968'de hüzünle ve içten bir eleştiriyle kınadığı "oligarşik bir kapitalizm nizamı içinde kalkınma"[48] yönelimine; muhtemel ki, üstlendiği önemli resmi görevler, yani "somut pratik/ülkü" adına, yani hiç bırakmak istemediği görevini ve DP iktidarı tarafından bıraktırıldığında yaşadığı ağır boşluk duygularına yol verircesine, daha 1948'lerde cevaz verir duruma düşmüştür: "Bu harekette herkese yer ve herkese iş vardir. Hem fert, hem devlet, hem hususi teşebbüs, hem devlet varlığı, hem de yabancı sermaye için hesapsız iş ve işbirliği sahaları henüz sahibini bekliyor. Bu

---

[47] Şevket Süreyya Aydemir; *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, s. 421-422.

[48] Şevket Süreyya Aydemir, "İkinci Baskının Önsözü", *İnkılap ve Kadro*, Dördüncü Basım 1990 İstanbul, s. 18.

inkılabın hedefi memleketin yeniden fethidir. Çünkü bu toprağın imkanları henüz el dokunulmamış olarak duruyor. Bütün bu imkanların beklediği, kısaca "inkılapçı"nın karar ve hareket kudretidir." [49] Aydemir'in soyutlamasından çıkarıp somuta indirgersek, İnönü tam da bunu yapmadı mı? Ve ülke kaçınılmaz yollardan kapitalistleşti. DP'nin 10 yıllık iktidarı olmasaydı da aynı "merhaleye" ulaşılacaktı.

Sonuçta, kapitalistleşmenin ulaştığı orta düzey gelişmişlik ve dünya kapitalizmi ile yaşanan entegrasyon-eklemlenme ilişkisi eskisi gibi bir *biz bize benzeriz* büzülmesinin tekrarını engelleyici mahiyettedir. Ama elbetteki bildik ulusalcı anlamlar taşımayan, fakat ulaşılmış olan ulusallık düzeyinin sınıfsal ve politik ayrışmasından beslenen yeni tür sınıfsal-ulusal refleksler, kültürel formlar vb. düzeyler her zaman sürekli olarak bulunacaktır.

Sınıfsallık ile ulusallık arasında ve sınıfsallığı ulusallığın içine gömen Osmanlı son dönem aydınlarının ulusalcı tepkileri kökenli, daha sonra da Kemalist zihniyet tarafından yükseltilen duvarlar artık parçalanmıştır, ve günümüzde küreselleşme süreçlerine karşı oluşan ulusalcı tepkiler gözetildiğinde daha fazla parçalanmalıdır. Yoksa, Marks'ın Manifesto'da söylediği, "proleteryanın kendisini bir ulus olarak örgütlemesi" yani sınıfların aşılması da mümkün olamaz. Ama *daha önce* ve bugüne ilişkin siyasal gerekçelerle, ulusalcılıktan uzak bir tarzda sınıfsal olan ile ulusal olan arasında gerekli bağlamlar oluşturulmalıdır.

Bu bütün modernist, sınıfsalcı ve siyasal gerekliliklerin ötesinde, sosyalist hareketin ihtilalci yani devrimci tarzda dönüştürücü bir halkçı yönelimi oluşturabilmesi açısından da gereklidir. Sosyalist hareket ve onun insanları, bu ülkenin ve toplumun ideolojik-kültürel-siyasal duyarlılıklarıyla gerilimli, öğrenici ve dönüştürücü bir ilişkiyi girmek durumundadır. Sosyalist hareket, artık Fa-Tay'ları ve kendi fataylarını aşmalıdır. Çözümleme süreçlerinde, kullanıldığı anlamıyla hayatın dışına, çözümleme ve dönüştürme süreçlerinin ayaklarını oluşturma amacıyla da hayatın içine doğru yönelinmelidir. Kuramdan, ideolojiden, çözümlemeden kaçınarak, olsa olsa köktenci sosyalizmden kaçınılır.

Görüldüğü gibi Kemalizmden kopmak, o kadar da kolay değilmiş!

---

[49] Şevket Süreyya Aydemir; Polemik: "İnkılapçılık Vası", *Ulus*, 31 Aralık 1948, s. 2

BİZ KİME BENZERİZ?

Engin ERKİNER

"Biz bize benzeriz", Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında çok kullanılan, adeta önce Atatürk sonra -daha az oranda- İnönü dönemlerini simgeleyen bir sözdür. Her durumda 1923-1928 döneminin tümüyle ülkemize özgü bir dönem olduğuna inanılır. Bugün solda bile böyle bir özgünlüğe inananlar vardır. Türkmenistan'da yapılan kazılar sonucunda yazıyı Türklerin bulduğu iddia ediliyor, doğru mudur bilinmez; ama yazıyı bulmuş olsa bile nedense okumayı bulamamış[1] bir ırkın çocukları olan bizler, "özel" olmadan duramayız. İnsani bir duygudur "benzersiz" olmak; ne var ki, belirgin bir özelliğe sahip olmadan kendini böylesi bir duyguya kaptırmak ancak gülünç olmakla sonuçlanabilir. Yine de, Atatürk'e atfedilen "biz bize benzeriz" in gerçek bir yanı vardır. Kendini gerçekte olduğundan oldukça başka türlü göstermeye çalışmakta Türkler kadar gelişmiş başka bir halk zor bulunur. Bu özelliğin oluşmasında devlet politikalarının ve medyanın rolünün ne olduğu üzerinde durmak konumuz kapsamında değildir. Şu kadarı söylenebilir ki, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında da durum bugünkünden farklı değildir. Bugünkü "özel" olmak hastalığının kökenleri o zamana kadar uzanır.

Benzersizliğimizle ilgili iddiaları sıralayacak olursak:

1. Türkiye, ekonomik sistemiyle 1930'lu yıllarda özgün bir yere sahipti. Bu özgünlük; devletin ekonomide büyük bir yere sahip olması, özellikle ağır sanayi kuruluşlarında ve büyük yatırım isteyen her çeşit üretim faaliyetinde öncü olması, ihracat-ihtalat dengesinin sağlanması ve dışa bağımlılığın azaltılmasını içermektedir.

Türkiye bu dönemdeki uygulamalarında hiç de yalnız değildir, Orta ve Güney Amerika ülkelerinde de benzer bir gelişme olmuştur. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bu ülkelerin bu dönemdeki göreceli bağımsızlığı, kendi becerilerinden

---

[1] Serdar Turgut, 18.5.2001 *Hürriyet*, Avrupa Baskısı.

çok emperyalizmin içinde bulunduğu durumdan kaynaklanır. 1929-1933 büyük ekonomik krizinden sonra 1939'da II. Dünya Savaşı başlar. Orta ve Güney Amerika ülkeleri gibi Türkiye'ye göre daha gelişmiş bir kapitalist yapıya sahip olan ülkeler ve Türkiye, bu dönemde yaklaşık 20 yıl daha serbest, iç dinamiklerine daha fazla yaslanarak hareket etmek olanağı bulurlar. Türkiye, devletin öncülüğünde kapitalist yoldan kalkınmak, "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak" için olanakları ölçüsünde çabalar; bir şeyler de yapar, ama yeterli olmaz. 1945 sonrasında Orta ve Güney Amerika ülkeleri gibi Türkiye de büyük bir hızla emperyalizme teslim olacaktır. Koşullar uygun olsaydı bu teslimiyet daha önce gerçekleşirdi, ne var ki ne İngiltere ve Fransa'nın ne de ABD'nin 1925-1945 arasında kimseyi teslim alabilme durumu yoktu.

Kemalistlerin ünlü saptamalarından bir tanesi de, 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesini "karşı devrim" olarak tanımlamaktır. Atatürk'ün ölümünün ardından cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, bir dönem devletçi politikayı sürdürmüş, sonra adım adım bu karşı devrimin koşullarını oluşturmuştur. Kimisi bunu İnönü'nün kararsızlığına, kimisi ise çevresinin kötü emellerine bağlar. Oysa ki, gerçekleşen başka bir olgudur. İç dinamiği oldukça zayıf, kapitalist gelişmede geri kalmış bir ülke olan Türkiye, her zaman emperyalizmle bağlantı aramıştır. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nin kararları açıktır: Yabancı sermayeyle birlikte kapitalist gelişmenin sağlanması, bu yapılırken de büyük toprak sahiplerine dokunulmaması. Ne var ki, yabancı sermaye büyük oranda gelmez, gelene de büyük ayrıcalıklar tanınır.[2] Kısa süre sonra kapitalist sistem büyük bir ekonomik krizin içine düşer, Türkiye'nin bir dönem içine kapanmak zorunda olduğu ortaya çıkar ve -başkası olmadığı için de- kapitalist gelişmenin motorluğu görevini devlet üstlenir.

Türkiye kapitalizminin özgünlükleri elbette vardır. Ordunun kapitalist gelişmedeki rolünün ve 1970 öncesinin ünlü deyimiyle "asker-sivil-aydın zümre"nin gücünün bilinmesi önemlidir. Ne var ki, bunlar kapitalizmin içindeki özgünlüklerdir; kapitalizm dışı ya da eşi benzeri bulunmaz değişik bir üretim biçiminin özellikleri değildirler.

2. Türkiye bu dönemde hiçbir askeri pakta girmemiş ve özellikle Atatürk emperyalizme karşı -genellikle sözlü- çıkışlar yapmıştır.

Türkiye bu konuda da tek değildir. Ulusal devletin kurulmasının hemen ardından, bu devletin sınırları kim ya da kimlerle mücadele edilerek oluşturulmuşsa, onlar "baş düşman" haline gelirler. Türkiye için bu "düşmanlar" önce Yunanlılar sonra da Ermenilerdir. Türkiye Cumhuriyeti devleti İngiltere ve Fransa'ya karşı ise aynı sertlikte tavır almamıştır. Sömürge konumundan kurtulduktan sonra -Osmanlı İmparatorluğu hiçbir zaman tam sömürge olmadı, böyle bir konumda olmak için fazlasıyla büyüktü, ama varlığının son yüzyılında

---

[2] Doğan Avcıoğlu; *Türkiye'nin Düzeni*, c.2.

yarı-sömürge oldu- eski işgalcilerine karşı -bunlar genellikle İngiltere ya da Fransa'dır- Türkiye'den daha açık tavır alan ülkeler de vardır.

NATO ve CENTO'nun olmadığı, içerde bir ulus yaratmak ve herkesi Türkleştirmek gibi büyük sorunlarla karşı karşıya olunduğu, emperyalist ülkelerin ağırlıkla kendi sorunlarıyla uğraştıkları bir dönemde, Türkiye'nin zaten oldukça cılız olan askeri paktlara girme konusunda istekli olmaması doğaldır.

3. "Kurtuluş Savaşı"nın doğru değerlendirilmesi, Kemalizmin özgün olan ve olmayan yanlarının anlaşılması için önemlidir. Türkiye'nin özgüllüğünün en önemli yanı, büyük bir imparatorluğun son döneminde Türklerin hakim yönetici etnik kesim haline gelmelerinden, Osmanlı İmparatorluğu'nu sonuna kadar savunmalarından, savaşta yenilip dağılmayla karşı karşıya kalınca da, paylarına düşen alanı olabildiğince genişletme çabasından kaynaklanır. "Kurtuluş Savaşı" gerçekte bundan başka birey değildir. Sadece Kemalistlerle sınırlı olmayan yaygın bir inanca göre, emperyalistler Anadolu'yu paylaşmışlar, Türklere İç Anadolu ile sınırlı küçük bir alan bırakılmıştır. Doğru, ama neden? Burada hatırlanmak istenmeyen olgu şudur: Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savaşına katılmış ve kaybetmiştir.[3] Her büyük savaşın sonunda olduğu gibi yenenler yenilenleri paylaşmaya başlamışlardır Bu savaş sonunda dağılan tek büyük imparatorluk Osmanlı da değildir, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun da varlığı sona ermiştir. "Kurtuluş Savaşı" Türklere ayrılan alanı, o günün koşullarında olabildiğince genişletmek savaşıdır.

4. Kemalistlerin pek sevdiği laiklik ve "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. "Kurtuluş Savaşı"nın ardından T. C. devleti sınırları içinde yaşayan ve çeşitli etnik kökenlerden gelen halktan bir ulus yaratmak zorunluluğuyla karşı karşıya kaldı. "Milletini arayan devlet", onu bulamadı, yukarıdan aşağıya oluşturmaya yöneldi. Bir yandan mübadele ile Müslümanlar Anadolu'ya getirilir , Hristiyanlar olabildiğince gönderilirken, diğer yandan da Müslümanların Türkleştirilmesine girişildi. Halkın önemli bölümü kendisini öncelikle diniyle tanımlıyordu. "Biz Müslümanız, Türk dediklerin Haymana'da yaşarlar"[4] sözü, o dönemin genel özelliğini ifade eder.

Anadolu'da bir ulus yaratmanın en önemli koşulu, insanların kendilerini öncelikle dinlerine göre tanımlamalarına son vermekti. Kemalist laiklik, islamiyetin devlet denetiminde bir din haline getirilmesidir. Türklere, önceki bütün kültürel birikimle bağların kopmasına neden olduğu için pahalıya mal olmuş "harf devrimi"nin gerçek nedeni de, islamiyetin yazısı Arapçadan uzaklaşmaktır." Gerekçe olarak gösterilen, "Osmanlıcayı öğrenmek zordu"

---

[3] bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu; *Yaban.*

[4] *a.g.e.*

uydurmadan ibarettir. Çince ya da Japonca'yı öğrenmek daha da zordur, ama o ülkelerdeki okuma-yazma oranı oldukça yüksektir.

"Yurtta sulh cihanda sulh" bir ilke değil, dönemin zorunluluklarından kaynaklanan bir davranış tarzının ilke düzeyine yükseltilmesidir. Atatürk, Enver Paşa'nın tersine, elindeki gücün sınırlarını görmüş ve gidebileceğinden ötesine erişmeye kalkmamıştır. Koşullar elverişli olduğu zaman ise, "orası zaten bize aitti" deyip sınırları genişletmekten geri de durmamıştır. Hiç kuşkunuz olmasın, koşullar uygun olsaydı eğer, sadece Hatay'ı değil Selanik ve Sofya çevresini de "orası yüzyıllardır zaten bizimdi" deyip alırdı.

Kemalizm, imparatorluk bilincinden hiçbir zaman kopmadı, ama mümkün olmayanı gerçekleştirmeye kalkıp eldekini de kaybetmekle sonuçlanabilecek bir maceraya da girmedi. 1991'da SSCB'nin dağılmasının ardından Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk kökenli halklara yönelik olarak doğduğuna inanılan büyük "tarihsel fırsat", Anadolu Türklüğünün bütün Türklerin önderi olması ve onları birleştirmesi fırsatı, sadece MHP'lileri değil, devleti ve bütün burjuva partilerini bu nedenle büyük oranda heveslendirdi. Gerçekte olan, Kemalizmden sapma değil, 1920'li yılların koşulları sonucu Kemalizm'de arka planda kalan olguların, koşulların değişmesiyle öne çıkmasıdır.

5. Kemalizmin özgünlüğü ve "biz bize benzeriz"in gerçekliği, kapitalizm dışında bir sosyal ve ekonomik sistem olmasından değil, halkta ve aydında yarattığı ve giderek travma düzeyine gelen ihtiraslardan kaynaklanır. Gerçek konumu ve olanaklarıyla, istekleri arasında bu kadar büyük açıklık bulunan, üstelik bu açığı kapatmak için gerekli çabaya da yönelmeyen böylesine bir devlet, devlet ideolojisi ve onun üzerinde büyük etki yarattığı aydın, sol hareket ve halk az bulunur. "Muasır medeniyet seviyesine ulaşmak" ve "Bir Türk dünyaya bedeldir"le başlayan, içinde bulunulan gerçek konumla hedefler ve ihtiraslar arasındaki büyük açıklık zaman içinde azalmamış, bazen daha da artmış; devletin, aydınların, halkın ve solun kendisini sürekli olarak öncü, önder, herkese bir şeyler öğreten, şu veya bu alanda kendini çok üstün sanan ve bu üstünlüğü sürekli belirtmek ihtiyacını hisseden bir konuma kadar gelmeleriyle sonuçlanmıştır. Solun durumu üzerinde yazının sonraki bölümünde duracağız. Burada şu kadarı belirtilebilir ki, iddialarının aksine PKK de Kemalizmden kurtulabilmiş değildir. Şu veya bu konuda ondan uzaklaşmış olmakla birlikte, genel iddiaları düzeyinde ele alındığında Kemalizmin çizdiği çerçevenin, yarattığı psikolojinin dışına çıkabilmiş değildir. Kendini herkese örnek göstermek; bırakalım Türkiye ve Ortadoğu'yu, dünyaya örnek olduğunu ilan etmek ve -daha da kötüsü- buna gerçekten inanmak, ancak Kemalizmin yarattığı psikoloji çerçevesinde anlaşılabilecek bir olgudur.

Bir halkın eski özelliklerinden uzaklaşıp yeni bir kimlik kazanması için aşırı yüceltilmesi ve bunun yıllarca tekrarlanması, sonuçta büyük bir "kifayetsiz muhteris" kitlesinin ortaya çıkmasına, büyük istekleri olan, onları yapamayan,

ama bir şekilde bu duygularını da doyurmak zorunda olduğu için de, birbirinden oldukça farklı konularda sürekli övünme gereksinimi duyan, bu gerekliliğin empozesi altında davranan büyük bir kitle ortaya çıkmıştır.

Bunlar hiç de düne ait olgular değildir. Son olarak, yaşanan derin ekonomik krizin Arjantin'de birkaç yıldan beri süren krizle önemli benzerlikleri vardır. İki ülkede de IMF'den bir uzman geniş yetkilerle donatılarak ekonominin yönetimine getirilmiş, ek özelleştirme planları hazırlanmış, yeni borçlanma anlaşmaları yapılmıştır. Arjantin'de çalışanların eylemleri -genel grev gibi- yeni özelleştirme dalgasını durdurmakta yeterli olmasa da, Türkiye'ye göre daha güçlüdür; ama iki ülke arasındaki asıl farklılık, Türkiye'de yaşanan derin ekonomik krize karşın, olabildiği kadar fazla alanda "büyük" olmak psikolojisinden uzaklaşmamaktan kaynaklanmaktadır. Türkiye, bu haliyle 2008 olimpiyat oyunları için aday ülke olmakta ve herkesi kendisine güldürmektedir. En azından istenerek, adaylar arasında görünülerek büyüklük duygusu bir oranda okşanmakta, ardından başka konu bulunmaktadır.

Biz bize benzeriz! Bu benzeyiş, kapitalizm dışında bize özgü bir çizgi tutturabilmiş olmaktan değil, bizim gibi ülkelerdekine oldukça benzeyen sosyo-ekonomik yapı üzerinde, oldukça benzersiz olarak varolan psikolojik özelliklerden kaynaklanır.

Sol, Türkiye'ye yönelik analizlerinde sosyo-ekonomik yapı üzerinde fazlasıyla durmuş ancak tarihsel-toplumsal özellikler diyebileceğimiz bu tür özelliklere neredeyse hiç eğilmemiştir. Bunun bir nedeni de aynaya bakmak istememek olsa gerektir. Solun özellikleri halkla özdeş değildir; ondan farklı olmakla birlikte apayrı da değildir. Türkiye solunda egemen olan bir anlayış onunla halkın özellikleri arasındaki arayı daha da azaltmaktadır.

Sol ve halk

Türkiye solunun özelliklerini ona bakarak anlamak ancak eksik olarak mümkündür. Sol, özellikle 1975-80 döneminde büyük bir kitleselliğe ulaştı; şimdi o kitlesellikten oldukça uzakta hatta marjinal durumda, ama o günlerden bugüne taşınan iki önemli nitelik solun özelliklerini belirlemede etkin durumda: Kitlesellik halkı değiştirmekten daha çok halka benzeyerek oldu; o kitleselliğin ve bunun ardındaki anlayışın anısı bugüne kadar geldi; ayrıca o günden kalan az ama etkin sayıda kadro bulunuyor. Solun özelliklerini anlamak istiyorsanız, içinden çıktığı ve ancak ona benzeyerek kitleselleşebileceğini düşündüğü halka bakmalısınız. Türkiye halkı, Türkiye solunun birçok özelliğini açıklayabilir; dahası, hiçbir anlamı olmayan bazı tartışmalara da son verebilir.

Örneklersek; 1980'li yılların ikinci yarısında solun gözde konularından birisi de "kadın sorunu" idi. Türkiye solundaki ataerkillik, erkek egemenliğinin çeşitli biçimleri, devrimci kadınların geri plandaki işlere layık görülmeleri, karar

mekanizmalarında çok az yer alabilmeleri gibi birçok "erkeksi" özellik, haklı olarak eleştiri konusu yapılıyor, solun bu erkekçilikten nasıl kurtulabileceği üzerine görüşler üretiliyordu. Sonuçta biraz gelişme oldu, ama istenilenin, planlananın oldukça gerisinde kalan bir gelişme. Başka türlü olması mümkün müydü? Sol düşünceye sahip olarak halka benzemek isteyen bir solun, erkekçi bir toplumda erkekçilikten uzaklaşabilmesi ancak bir oranda mümkündür.

Bir örgüt kitleselleştiği oranda işçilere giderek de halka benzer; kitlenin iyi olduğu kadar kötü özelliklerini de bünyesine taşır. Başka türlüsü düşünülemez; küçükken sınır çekmek, yüksek standartları korumak kolaydır, büyüdükçe sınırlar geriye itilir, ayırıcı özellikler bulanıklaşır. Bu tür sorunlar kitleselleşen her örgütün karşısına çıkar ve çok olmakla temel özelliklerini netlikle korumanın bileşkesini sağlamak için değişik yollar denenir.

Türkiye devrimci hareketinde bu sorunu bir sorun olarak görmemek eğilimi daha yaygındır. Devrimci Yol'un 1980 öncesindeki bir sloganı bunu açıklıkla gösterir: "Devrimci Yol Halktır!" Aynı sloganı kullanmasalar bile, kitlesel sayılabilecek bütün devrimci örgütlerin benzer anlayışa sahip oldukları söylenebilir: Halka benzeyerek halklaşmak. Bu anlayış amaç düzeyine yükseltildiği için sadece büyük değil küçük sol örgütlerde de kendisini gösterir.

Sol hareketteki şu veya bu eksikliği kendi başına ele alıp eleştirmenin fazla anlamı yoktur; sol, halkı değiştirmeden/değiştiremeden kitleselleşmeyi amaçlamaktadır ve asıl karşı çıkılması gereken bu anlayıştır.

Solun ve halkın özellikleri arasındaki benzerlikleri incelemeye devam edelim:

Rasyonel olmamak

Teoriler, değişik ülkelerde hayata uygulanırlarken belirli bir değişim geçirirler. Türkiye için bu değişim ileri boyutlardadır; az çok iç bütünlük taşıyan teoriler bile tanınmaz duruma gelirler. Bu olgu sadece Türkiye değil, Ortadoğu için de geçerlidir.

Teorinin -diyelim marksizmin- dönemin ihtiyaçlarına göre eğilip bükülmesi, farklı yorumlanması bütün ülkelerde görülür; bölgemizde gerçekleşen ise, eğilip bükülmenin ötesinde tanınmaz duruma getirmedir. Aydınlanmacıların ve aydınlanmadan önemli izler taşıyan marksizmin Türkiye'de ve bölgede belki de en önemli sorunu budur: Rasyonel bir bakış açısıyla bölgeyi ve insanını anlamak ancak oldukça yetersiz denilebilecek bir düzeyde mümkündür. Türkiye ve Ortadoğu'yu Batı kafasıyla anlamak mümkün değildir.

Batı, Doğu'da -ya da kendi dışında- ancak kendisine benzeyeni anlar. Bu konuda güzel bir örnek, bir Alman gazetesinde Filistin direnişiyle ilgili olarak yayınlanan bir yorumdur. Yazar, Filistinlilerin eylemlerini anlamsız buluyor ve bunu da "yıllardan beri sadece ölüyorlar, ama karşı tarafa önemli bir zarar

veremiyorlar" temelinde gerekçelendiriyor. Batı'nın bakış açısıyla baktığınızda gerçekten de öyledir. Gençler ve çocuklar yıllardan beri İsrail askerlerine taşla saldırırlar, çok sayıda ölu vermek pahasına birkaç kişiyi ancak yaralayabilirler. Bu durumda saldırmanın ve ölmenin ne anlamı var?

Oysa ki, bu topraklarda ölüm her zaman yüceltilmiş bir olgudur. İntifada, rasyonel bir bakış açısından gençlerin ve çocukların sürekli ölmesidir; ama Filistin'deki mücadelenin yeni bir aşamaya sıçramasında, kitleselleşmede, sürekliliğin sağlanmasında bu ölümlerin büyük payı vardır. Rasyonel bir bakış açısıyla bunu anlamak mümkün değildir.

Ülkemize gelelim: Türkiye devrimci hareketinde neredeyse kuraldır: Her büyük örgütün ölüleri vardır ve özellikle örgütlenmenin başlangıcında "ünlü ölümler" büyük rol oynarlar. Devrimci Yol, Kurtuluş, Devrimci Sol, TDKP ve Partizan'ın çeşitli gruplarının çıkış noktası Mahirler, Denizler ya da Kaypakkaya'dır. Bir kişinin kahramanca ölmesi onun görüşlerinin doğruluğunu göstermez, ama konuya sadece bu boyutta yaklaşırsanız olup bitenden bir şey anlamıyorsunuz demektir. Bir olguyu anlamakla onaylamak birbirinden ayrıdır. Ölüm, eskisine göre etkinliği azalmış olsa da bu topraklarda önemli bir örgütleyici güçtür. Cezaevlerindeki son ölüm oruçlarını bir de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Rasyonellik konusuna, ÖDP içindeki özellikle çatışma halindeki iki taraf - ÖSP ve SEP- açısından da yaklaşılabilir. Rasyonel açıdan bakarsanız, bu çatışmanın anlamı yoktur. İki taraf arasındaki ideolojik farklılık böyle bir çatışmayı üretemez. Taraflar birbirine oldukça yakın yaklaşımlara sahiptirler; birisi CHP ile diğeri ise HADEP'le yakınlaşan, kısaca Türk ya da Kürt ağırlıklı sosyal demokrat bir yaklaşım içindedir. Anlaşabilirler ve egemenlik mücadelelerini ortak bir zemin çerçevesinde sürdürebilirler. Sonuçta anlaştıkları noktalar anlaşamadıklarından fazladır. Ne var ki, iki platform arasındaki çelişkinin temelini ideolojik farklılık değil, 12 Eylül öncesinden bugüne taşınan hesaplaşmanın merkezine oturduğu -rasyonellik dış - bir egemenlik mücadelesi oluşturmaktadır.

Önder toplumu - önder örgütü

1980'li yılların sonlarında ve 1990'ların başlarında Türkiye solunda en çok tartışılan konulardan birisini önderlik oluşturur. Öndersiz örgüt, hiyerarşisiz örgüt, önderlerin örgütlere yaptıkları kötülükler hakkında sayısız "görüş" dinledik ve sonuçta dönüp dolaşıp aynı yere geldik: Türkiye solunda adı az çok duyulmuş ama önderleri geri planda bulunan tek örgüt ya da oluşum bulunmuyor.

Türkiye bir önderler toplumudur. Burjuva politikasına baktığımızda bunu açıkça görmek mümkündür: Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş yıllarca ön planda rol oynamışlar, adeta "doğal lider" konumuna yükselmişlerdir. Liderin

ancak öldüğü zaman (Türkeş) değişmesi ya da bir çeşit politik yasaklı (Erbakan) olduğunda biraz geri plana itilmesi olasıdır. Bunun dışında önder -başarısız bile olsa- kolay kolay değişmez. Tansu Çiller'in hâlâ DYP'nin başında bulunması, Deniz Baykal'ın önderlikten kısa süren uzaklaşması da bu çerçevede değerlendirilebilir.

"Doğal liderliğin" belirgin bir özellik olarak ortaya çıktığı bir toplumda, politik rantiyeliğin de gelişmesi kaçınılmazdır. "Sol rantiye" Türkiye solunun önemli bir sorunudur. Geçmişle yaşayan, yaptığı az çok önemli her şey geçmişe ait olan, bugünün oldukça gerisinde kalmış, ama "doğal bir önder" olarak da yönetici ve yönlendiricilikten vazgeçmeyen, toplumsal özelliklerimizin yardımıyla yenileri de az çok kolaylıkla kendine benzeten, böylelikle kendisi ve kendisi gibileri yeniden üretecek, karşı çıkanları tasfiye edebilecek türden bir hiyerarşiyi kurabilen sol rantiye, bu ülkenin politik yaşamındaki genel bir özelliğin sola yansımasıdır.

Türkiye solunda örgüt liderlerinin değişimi -burjuva politika sahnesine göre- daha hızlı olmakla birlikte, burada da "sürekli önderlik" önemli rol oynamaktadır.

Türkiye soluyla Türkiye halkının özellikleri arasındaki önemli benzerliklerin listesi uzatılabilir: Günlük yaşamak, kendi dünyasıyla sınırlı olmak, taklidi iyi yapmak ama üretememek, toplu yaşama ve davranma alışkanlığı, bireyselliğin zayıf olması... Dahası, çeşitli araştırmaların sonucunda ortaya çıkan rakamlar birbirini tutmamakla birlikte, tümünde ortak olan yan; Türkiye insanındaki psikolojik rahatsızlık oranının oldukça yüksek olmasıdır. Bu özelliğin sola yansımaması mümkün değildir. Türkiye solundaki bazı tutum ve davranışlar ancak politikanın değil de psikolojinin çerçevesinde ele alındıklarında açıklanabilirler. Türkiye toplumunun kültürel dokusunda son yirmi, özellikle de son on yılda önemli değişiklikler meydana geldi. Değerlerini yitirmiş, iyice öfkeli, öncelikle en yakınındakine saldıran, kolaylıkla manipüle edilebilen bir toplum oluştu/oluşturuldu. Bu özelliklerin sola yansımamış olması mümkün değildir. Avrupa'daki Türkiye solunda da -alanın özelliklerinden kaynaklanan ayrıntıların dışında- farklı bir durum yoktur.

Sonuç yerine...

Biz, kendimize benzeriz; Türkiye solu toplumuna benzer. Bu nedenle, solun oldukça ciddi zaaflarını kendi başına ele alıp eleştirmek, bunlar sanki toplumsal özelliklerimizden apayrı bir olguymuş gibi düzeltme önerilerinde bulunmak; yararsız olmamakla birlikte sürekli olarak sonuçsuz kalmış ve kalacak bir yaklaşımdır. Türkiye solunda dedikodunun, politik organlar arası ilişkilerin değil de kişisel ilişkilerin ileri boyutlara ulaşmış olmasını eleştirmek doğru bir tutumdur, ama kaynağı iyi saptamak koşuluyla... Kişisel ilişkilerin ve söylentinin bu kadar yaygın olduğu bir toplumdan çıkan ve ona benzeyerek kitleselleşmeyi hedefleyen bir solda oldukça farklı özelliklerin ortaya çıkması mümkün müdür?

Organsal işleyişin gerekliliğini sürekli vurgulayan komünist partilerinde bile, kişisel ilişkiler ağır basar. Organsal işleyişin önemini sürekli vurgulayan bir yöneticiye kişisel ilişkileri nasıl geliştirdiğini ve gerçekte örgütsel işleyişi bu ilişkiler temelinde yürüttüğünü örnekleriyle anlattığımızda çok şaşırır. Yaptığının kendisi de farkında değildir; kişisel ilişki, çevrecilik, hemşericilik içselleşmiş, farkına varılmayan doğal bir özellik haline gelmiştir. Türkiye solundaki ayrılıklar incelendiğinde, kişisel ilişkinin vardığı ileri boyut açıkça görülür. Örgütsel ayrılıklarda ideolojik farklılıklardan çok kişisel ilişkiler belirleyicidir. Birçok kişi "doğal önder"ini izleyerek ayrılır, sonra bu ayrılığa gerekçe bulunur.

Kitap okuma alışkanlığının bulunmadığı, buna ek olarak son yirmi yılda toplumun cahilleştirilmesinin bir devlet politikası olarak uygulandığı bir toplumda, aydının ve solcunun okumamasının garipsenecek yanı yoktur.

Sol, içinden çıktığı toplumun bire bir yansıması değildir, ancak ondan oldukça farklı olması da mümkün değildir. Örneğin Alman solundaki disiplin ve düzenlilik bu solun kendisine ait bir özellik olarak değerlendirilemez; Alman toplumunun önde gelen bir özelliği doğal olarak sola da yansımıştır.

Türkiye solu içinde yüzdüğü deryanın kültürel özelliklerini tanıdığı oranda kendisini de tanıyacak, olumsuzluklarının kaynağının bilincine varacak, böylece onlardan kurtulamasa da en azından uzaklaşabilmesinin olanakları artacaktır. Solun kendisini önemli oranda değiştirmesi ancak toplumsal değişimde önemli bir işlev üstlenmesiyle mümkündür.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E EGEMEN İDEOLOJİNİN OLUŞUMU: SÜREKLİLİK Mİ, KOPUŞ MU?

Can SOYER

Türkiye'nin modernleşme süreçlerine kimi batılı ülkelere göre daha geç girdiği saptaması, modern Türkiye tarihi üzerine yapılan çalışmaların hemen hepsinde görülmektedir. Bu yaygınlığıyla aynı saptamanın, solda, modern Türkiye'nin oluşumuna yönelik hem olumlu hem de olumsuz bir çok değerlendirmeye kaynak olması ise ilginçtir. Söz konusu değerlendirme farklılıklarını kabaca iki açıklama modeline indirgeyebiliriz. Sol kemalizmin oluşturduğu birinci açıklama modeline göre, Türkiye halkı, toplumsal sınıflardan bağımsız bir önder kadronun ardında Osmanlı'nın geri kalmış, baskıcı düzenine ve emperyalist devletlerin Anadolu'yu paylaşma planlarına karşı anti-emperyalist bir mücadele vererek bağımsızlığını kazanmıştır. Bu zaferin sonucunda kurulan yeni devletle Türkiye ortaçağ karanlığından kurtulmuş, akılcılığın ve uygarlığın merkezi batıya yönelmiş ve demokrasinin temelleri atılmıştır. İkinci açıklama modeli ise sivil toplumcu tezlerden beslenen liberal sol tarafından dillendirilmektedir. Buna göre, toplumsal sorunların temelinde yatan ana sorun devletin "sivil toplum" üzerindeki baskısıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden başlayarak Kemalist iktidara kadar bütün dönemlerde Osmanlı'nın merkeziyetçi devletçilik geleneğinin bütünüyle devralınmış olduğu görülebilir. Dolayısıyla Türkiye'nin modernleşme süreçlerinde bir kopuştan söz etmek olanaklı değildir. Buraya kadar söylenenler, kuşkusuz, belli bir soyutlamanın sonuçlarıdır. Daha somut düzlemlere inildiğinde sözü edilen modellerin daha karmaşık biçimlenmelere büründüğü rahatlıkla görülebilir. Tüm farklılıklarına karşın bu modeller, somut düzlemlerde belli konularda iç içe geçmiş ya da kısmen yumuşatılmış yorumlara da sahiptirler.

Bu çalışmada ise, sözü edilen uçlara savrulmadan, açıklayıcı bir maddeci modelin temel taşları ortaya konmaya çalışılacak. Çalışmanın temel tezi, modern Türkiye'nin, oluşumu sürecinde kimi alanlardaki (ör; laiklik, hukuk, eğitim vb.)

tüm atılganlığına karşın, egemen ideolojinin belirleyici motifleri bağlamında Osmanlı'nın son dönemlerinde geliştirilen ideolojik unsurlarla apaçık bir süreklilik taşıdığı, bu anlamda süreci adlandırmak adına bir *kopuştan* değil, olsa olsa bir *sıçramadan* söz edilebileceğidir. Buna bağlı olarak, yazının kurgusu çerçevesinde, öncelikle Türkiye'nin modernleşme süreçleri "geç modernleşme" ve "burjuva devrimi" kavramlarıyla incelenecek; ardından cumhuriyetin kurucu kadrolarının siyasal-ideolojik düşüncelerinin kaynakları açıklanmaya çalışılacak ve son olarak da, bu bütünlük içinde modern Türkiye'nin ideolojik oluşumları ele alınacaktır. Ayrıca Cumhuriyet'in arka planında yatan ideolojik oluşumları incelemeden, Osmanlı aydınının modernleşme düşüncesini belirgin biçimde etkileyen pozitivist toplum kuramı da, bir ara başlık açılarak genel çizgileriyle gözden geçirilecektir.

Geç modernleşme ve burjuva devriminin niteliği

Geç modernleşme sürecinin tanımlayıcı özelliği, modernleşme sürecinin altında yatan maddi dinamik ile süreci yürüten önder kadroların "bilgi"si arasındaki açının büyüklüğüdür. Önder kadroların, başka zamanlarda ve başka mekanlarda yaşanan modernleşme süreçlerinin bilgisiyle hareket etmesi (düşünümsellik), bu kadrolara kimi durumlarda manevralar yapabilme yeteneği sağlamışsa da, ileride göreceğimiz gibi, sürecin bu "gecikmişlik" niteliği burjuva devriminin demokratik açılımlar geliştirebilmesini engellemiştir.

Geç modernleşme süreçlerinde, kapitalistleşme dinamiklerinin devreye geç girmesi ve kapitalist dünya sistemine eşitsiz biçimde eklemlenme sonucunda, modernleşme süreçlerinde maddi değişimler ile kurumsal modernleşme arasında görülen örtüşme ya da eşzamanlılık, geç modernleşme süreçlerinde görülmez. Önder kadrolar, kapitalist sistemin kurumlarını, maddi süreçlerden daha hızlı bir biçimde ülkeye sokarlar. Bu durumun yol açtığı bir başka sonuç da, geç modernleşme sürecindeki ülkelerde geleneksellik ile yenilik arasındaki çelişkinin, sınıf çelişkilerini de örtebilen bir çeşitliliğe yol açmasıdır.

Sorunu, ölçeğimizi biraz daraltarak, burjuva devrimi kategorisi çerçevesinde ele almak daha anlamlı olabilir. Elbette, modernleşme ya da geç modernleşme süreçleri ile kapitalistleşme süreçleri arasında bir kopukluk yoktur. Son çözümlemede kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması ve meta üretiminin başatlığı, modernleşme ve geç modernleşme süreçlerinin de, burjuva devrimlerinin de esas niteliğidir. Ancak modernleşme kavramı, kitlelerin geleceğe bakışını, dünyayı ve çevrelerini algılayış tarzlarını ve toplumun ahlaki ve manevi alanlarındaki değişimi de kapsama olanağına sahip bir kavramdır. Bu anlamda burjuva devrimi yada kapitalistleşme süreci gibi kavramları işlevsizleştirmese de, onlardan daha bütünsel bir içeriğe sahiptir.

Burjuva devrimlerini tartışmaya başlamadan önce, bu süreçlerinin nasıl ele alınması gerektiğine ilişkin yöntemsel bir vurgu yararlı olabilir. Türkiye solunda burjuva devrimleri süreçlerinin çözümlenmesinde sık görülen bir sorun, sürecin demokratik niteliğinin tanımlanmasında ortaya çıkmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, Türkiye solunun önemli bir kısmı, *evrensel* bir kategori olarak burjuva devriminin *demokratik* bir nitelik taşıması gerektiğini, eğer süreç bu nitelikten yoksun ise, devrimin tamamlanmamış olduğunu düşünmektedir. Şaşırmayın ama buradan, sosyalistlerin öncelikli görevlerinin, söz konusu sürecin tamamlanması amacıyla "ilerici" burjuvazinin destekçisi olması gerektiğini çıkaranlar dahi vardır. Tartışmayı bir çözüme kavuşturmak için burjuva devrimlerinin iki farklı biçimine göz atmak yararlı olacaktır.

Burjuva devrimlerinin ilk evresi diyebileceğimiz birinci biçimin en önemli özelliği, devrim süreçlerine yoksul halkın geniş oranda ve etkin olarak katılmasıdır.[1] Bu biçimde, geniş halk kitlelerinin seferberliğine dayanan devrim sürecinde, burjuvazi bir yandan eski rejimin egemenlerine karşı savaşırken, diğer yandan yoksul halka da öncülük yapar. Bu durumda, burjuvazi açısından ortaya iki önemli sorun çıkar: seferber edilen yoksul halkın, devrimi burjuva ufkunun ötesine taşımak istemesi olasılığı ve kitle hareketinin gücü karşısında yalpalayan burjuvazinin yer yer geri adımlar atarak eski rejimle uzlaşmaya yönelmesi. Fakat yoksul halkın ve doğmakta olan proletaryanın devrim sürecine katılımı ile burjuvaziyi daha radikal kılacak bir karşı iktidarın varlığı, burjuva devrimlerine "demokratik" bir nitelik kazandırmıştır.

Burjuva devrimlerinin ikinci evresinde ise, geçmiş deneyimlerin bilgisine sahip olan burjuvazi, alt sınıfların devrimi daha ileriye götürmesi olasılığından korkarak, daha en baştan eski rejimin güçlü unsurlarıyla uzlaşmaya isteklidir.[2] Büyük toprak sahiplerinin giderek burjuvalaşması ise, bu uzlaşmanın sınıfsal zeminini de büyük oranda yaratmaktadır. Dolayısıyla bu biçimde, emekçi kesimler devrim sürecinden özenle uzak tutulurlar ve kapitalizm öncesi ilişki ve kurumların tasfiyesi sürecinde bu kitlelere hemen hemen hiçbir özerk inisiyatif tanınmaz. Bu özellikleriyle bir "tepeden devrim" olarak tanımlanabilecek bu biçim, yükselen burjuvazi ile eski rejimin egemen unsurları arasında bir uzlaşmaya dayanır.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle, "burjuva demokratik devrim" kategorisinin evrensel olmadığını, ancak "burjuva devrim" *evrensel* kategorisinin alt dallarından biri olduğunu söyleyebiliriz.[3] Ayrıca burjuva "demokratik"

---

[1] Sungur Savran; "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu", *Onbirinci Tez Kitap Dizisi* no:1 içinde, İkinci Baskı, Ağustos 1986, s. 181.

[2] *a.g.e.*, s. 182.

[3] *a.g.e.*; s. 183.

devrimin ne kadar demokratik olduğu da tartışmalı bir konudur. Çünkü burjuva devrimin demokratik bir içerik taşıdığı biçiminde dahi, burjuvazi önünde sonunda, devrimin elden gitmesi korkusuyla, eski rejimle uzlaşmayı yeğlemektedir. Bunun içinde burjuvazi, emekçi sınıfların bağımsız inisiyatifini ezmekten bir an için olsun kaçınmayacaktır. Dolayısıyla burjuva demokratik devrim kavramındaki "demokrasi"nin, adı üstünde bir *burjuva demokrasisi* olduğunu unutmamak gerekir. Kısacası, modern proletarya tarih sahnesine adımını attıktan sonra burjuvazi sınırlı anlamdaki devrimci ve demokratik niteliğini de kaybetmiştir.

Bir parantez: Pozitivist toplum kuramı

Pozitivist toplum kuramının incelenmesi, böylesi küçük bir başlığa sığmayacak kadar zorlu bir uğraştır. Dolayısıyla, burada pozitivizmin topluma ilişkin fikirlerini aktarırken iki yönlü bir kısıtlamaya gidilecek. Birincisi, söz konusu kuram tüm yönleriyle değil, ancak yazının kurgusuna katkı sağlayabilecek boyutlarıyla ele alınacaktır. Gerek Osmanlı aydını, gerek Cumhuriyet'in kurucu kadroları belli yönleriyle pozitivist toplum kuramından yararlanmışlardır. Daha ileride açıklanacağı üzere Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar bütün modernleşme-batılılaşma çabalarında, "devlet kurtarmak" kalıcı bir motif olmuştur. Devleti kurtarmak için batılı değerlerin ve düşüncelerin uygulanması yoluyla ilerlemek kaçınılmazlaşınca da, bu kez toplumun geleneksel yapısıyla çelişmeyecek bir ilerleme modeli aranmıştır. Bu amaca en uygun modelin, göreceğimiz gibi, pozitivist toplum kuramı olması pek de şaşırtıcı değildir. Çünkü pozitivist kuram, hem batılılaşmanın yöntemini ortaya koyması, hem de Türkiye toplumunun geleneksel değerlerine en uygun yabancı kuram olması dolayısıyla aydın kesim içinde hızla taraftar bulabilmiştir. Dolayısıyla pozitivist toplum kuramı "hem Batı'nın üstünlüğünü açıklamak hem de Hıristiyanlığa bulaşmamış olmak"[4] gibi erdemlere sahip olmasıyla, Osmanlı aydının, toplumunun geriliği ve bu gerilikten nasıl kurtulacağı konusunda açıklama aradığı bir dönemde hızır gibi yetişmiş, Osmanlı aydını bir anda her türlü sorunun çözebilen sihirli bir değnek bulduğunu sanmıştır.

İkinci kısıtlama ise, ele alınacak isimlerle ilgili olarak yapılacak. Burada aktarılacak kaynaklar pozitivist toplum kuramının en tipik örneklerini veren ve Türkiye aydının da çokça etkilendiği Comte ve Durkheim'la sınırlı tutulacaktır.

Comte'a göre toplum, tıpkı doğa bilimleri gibi bir takım nesnel yasalara bağımlıdır ve eğer bu yasalar tespit edilirse, toplumsal karışıklıklar, düzensizlik, anarşi gibi *hastalıklar* da ortadan kaldırılabilecektir. Toplumun değişmez, nesnel

---

[4] Taner Timur; *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, Beşinci Baskı, Ocak 2001, s. 112.

ve önüne geçilmez yasalarının bulunduğu inancı, Comte'u sosyolojiyi bir tür "sosyal fizik" haline sokma çabasına itmiştir. Comte'a göre sosyoloji, doğa bilimlerinin yöntemiyle doğrudan benzerlik gösteren bir yasalar sistemini yeniden üretebilecek bir "toplumsal doğa bilimi" olarak anlaşılmalıdır.[5]

Comte'un düşüncesinin arka planında ise Hume'un deneyciliğinin ve Kant'ın "eleştirel idealizminin" metafiziğe karşı yürüttükleri savaşımın başarısı yer almaktadır. Fakat Comte, bu başarıyla da yetinmeyerek bir adım daha atmış ve metafiziği, pozitif düşüncenin ortaya çıkmasıyla geride kalan bir aşama olarak tarihin çöplüğüne atmıştır. Bu noktada Comte Aydınlanma felsefesiyle buluşsa da, kurumsal-kalıtsal otoriteye yönelik sistemli eleştiriyi derin bir hoşnutsuzlukla karşılayarak, Aydınlanma'nın ana düşüncesini reddetmiştir. Comte'un pozitivizmi, bu biçimiyle, ilerle temasını sahiplenmekte, ama bu temanın Aydınlanma'daki yoldaşı radikalizmden uzak durmaktadır. Çünkü Comte için ilerleme kadar düzen de önemlidir. Hatta düzen, ilerlemenin ön koşuludur. Dolayısıyla Comte'un pozitivizminde "ilerleme" ve "düzen" ayrılmaz bir ilişki içindedir.[6]

Durkheim ise soruna "mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma" kavramlarıyla yaklaşmıştır. Buna göre mekanik dayanışma, bireylerin pek farklı olmadıkları, aynı duyguları hissedip, aynı değerleri benimsedikleri bir *benzeşme* dayanışmasıdır.[7] Organik dayanışma ise, toplum birliğinin farklılaşması ile doğar. Bu dayanışma türünde bireyler arasında yoğun benzerlikler bulunmaz ve bu yüzden toplumda bir konsensüs sağlanabilir. Bu iki dayanışma tipi arasındaki karşıtlık, parçalı-eski toplumlarla çağdaş toplumlar arasındaki karşıtlığa paraleldir.[8] Durkheim'a göre "parça", bireylerin sıkıca bütünleştikleri toplumsal grubu ifade eder. Parça, benzeşme yoluyla mekanik dayanışmaya sahiptir, ama aynı zamanda kendi kendine yeterli, dış dünyadan ayrı bir yapısı da vardır. Parçalı toplum örgütlenmesi, tanım gereği, organik dayanışmada görülen farklılık olgusuyla çelişir. Dolayısıyla toplumsal farklılaşmanın kökeni, parçalı toplum yapısının, yani mekanik dayanışmanın çözülmesinde aranmalıdır.[9] Sonuç olarak Durkheim, farklılaşma üzerine kurulu bireyler arası dayanışmaya organik adını verir ve bunu, yaşayan canlının, her biri kendine özgü işlevleri yerine getiren,

---

[5] Anthony Giddens; "Pozitivizm ve Eleştiricileri", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde, (Der.) T. Bottomore, R. Nispet, Çev: Levent Köker, Ayraç Yayınevi, Kasım 1997, s. 244-249.

[6] *a.g.e.*; s. 244.

[7] Raymond Aron; *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev: Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Baskı, Kasım 1994, s. 225.

[8] *a.g.e.*; s. 226.

[9] *a.g.e.*; s. 227.

ama birbirine muhtaç organlarına benzetir. İleride'de göreceğimiz gibi, buradan "solidarizm" ve "korporatizm"e geçmek çok da zor değildir.

Comte'ta gördüğümüz toplumsal hastalıklar ve toplumsal tedavi düşüncesi benzer biçimde Durkheim'da da görülebilir. Durkheim da, Comte gibi, toplumda düzenin bozulduğu dönemleri bir "hastalık", "patolojik" bir durum sayma eğilimindedir. Öyle ki, Durkheim'a göre artık geçerli olan siyasal tavır "normal hali şaşmaz bir sebatla sürdürmeye, eğer bozulmuş ise yeniden kurmaya, eğer şartları değişikliğe uğramışsa onları eski haline getirmeye çalışmaktır. Devlet adamının görevi, artık, toplumları, kendisine çekici görünen bir ideale doğru şiddetle itmek değildir, devlet adamının rolü hekimin rolüdür: o, hastalıkların ortaya çıkmasını iyi bir hijyenle önler, kendilerini gösterdikleri takdirde ise, onları iyileştirmeye çalışır."[10]

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve ideolojik yönelimler

Jön-Türk ve İttihat-Terakki geleneği, modern Türkiye'nin siyasal-ideolojik kaynakları arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Kemalist önderlerin bir çoğunun -bunlar arasında Mustafa Kemal de vardır- İTC içinde yetişmesi ve İTC'nin siyasal ve ideolojik formasyonunda belirgin birçok unsurun Kemalist iktidar döneminde (hatta günümüzde dahi) yönetici kesimlerde görülmesi bu etkilenmenin ve sürekliliğin en açık örneğidir. Dolayısıyla Kemalist iktidarın siyasal ve ideolojik formasyonunu incelemeye geçmeden önce İTC'ye biraz eğilmek gerekmektedir.

İTC 1889 yılında, Askeri Tıbbiye'de okuyan genç subayların ağırlıkta olduğu bir grup asker-aydın tarafından kurulmuştur. Cemiyet'in en belirgin düşünceleri pozitivist bir akılcılık ve anayasal bir rejim isteğidir. İTC'nin pozitivizminin kaynakları ise Askeri Tıbbiye'de okutulan dersler ve Cemiyet'in siyasal amaçlarına pozitivist kuramın uygunluğuydu. Askeri Tıbbiye öğrencileri okudukları derslerde, hayatın, Allah'ın ilahi yasalarıyla işleyen bir düzen değil, biyolojik ve fizyolojik süreçlerin gelişiminin sonucu olarak ortaya çıkan bir düzen olduğunu öğreniyorlardı. Tıbbiye'de yetişen İTC kurucuları, bu yolla toplumun yasalarını keşfedebileceklerini ve böylece önceki kuşakların yoksun oldukları bir güce sahip olacaklarına inanıyorlardı.[11] Buradan, maddi hayat gibi toplumun da belirlenebilir kimi yasalara bağımlı olduğu biçimindeki pozitivist toplum kuramına geçmek için bir adım yeterlidir. Ancak İTC'nin pozitivizme

---

[10] Emile Durkheim; Sosyolojik Metodun Kuralları, Çev: Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, İkinci Baskı, Ekim 1994, s. 123.

[11] Şerif Mardin; *Türk Modernleşmesi*, (der: Mümtaz'er Türköne/ Tuncay Önder), İletişim Yayınları, Sekizinci Baskı, İstanbul 2000, s: 99.

sarılmasının daha önemli bir nedeni vardı ki, o da Cemiyet'in öngördüğü ilerleme modeline en uygun toplum kuramının pozitivizm olmasıdır.

İTC'nin siyasal propagandasının büyük bir kısmı her ne kadar özgürlük isteklerinden oluşsa da, Cemiyet'in hiçbir zaman, boş sözlerin ve süslü, romantik söylemlerin ötesine geçen sistemli bir özgürlük kuramı geliştirdiği söylenemez. Çünkü İTC için özgürlük asıl amaç değildir. Siyasal çalışmalarının bütün amacı devleti parçalanmaktan kurtarmaktır. Türklerin en önemli özelliğinin devlet kurmak olduğunu düşünen bir siyasal geleneğe ciddi ölçüde bağlı olan İTC, bu nedenle devletin temellerini sarsacak her türlü eylemden uzak durmaya çalışmıştır. İTC siyaseti ve bu arada 1908 devrimi de bu geleneğe uygun olarak "devlet aygıtına karşı değil, onunla birlikte"[12] yürütülmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Jön-Türk ve İTC geleneğinin özgürlük anlayışının ve isteğinin, ancak dolaylı bir özgürlük olduğu, asıl amacın Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önlemek olduğu rahatlıkla söylenebilir. Özgürlüğün, bu parçalanmayı önlemekteki önemi ise, özgürlüğün ve adaletin egemen olduğu bir toplumsal ortamda ayrılıkçı isteklerin azalacağı inancıdır.[13]

Özgürlük isteğinin toplumsal bir zemine oturması ise Askeri Tıbbiye'de okuyan "taşralı" öğrenci sayısının artmasıyla başlamıştır. Sultan Abdülhamit zamanında askeri okullarda parasız okuyan öğrencilerin sayısı artmıştı ve genellikle İstanbul dışından gelen bu öğrenciler, Tanzimat bürokratlarının ve zenginlerinin çocuklarıyla beraber okuyorlardı. Öğrenciler arasından bazı zamanlar meydan kavgalarına varan bir geçimsizlik yaratan bu ikiliği göz önünde tutarsak, İTC'nin kurucularının bir çoğunun taşra kökenli olmasının anlamını kavrayabiliriz. Cemiyet içinde gittikçe güçlenen bu taşralı grupla birlikte özgürlük istemi de artık toplumsal bir zemine kavuşmuş oluyordu. Özgürlük, artık, İstanbullu zengin çocuklarının yararlandığı her türlü olanağın, ülkenin her yerine yayılması gibi somut bir anlam taşıyordu. Böylece özgürlük, yavaş yavaş "halkçılığa" doğru kayıyordu.[14]

Fakat bu tip bir halkçılık başlangıcına karşın, İTC otoriter bir siyasal iktidar yaratmaktan kaçınamamıştır. Bunun ardında ise, halka karşı duyulan güvensizliğin yattığı düşünülebilir. Aslında İTC'nin padişahı ve Babıali bürokrasisini halka şikayet etme siyaseti, Jön-Türk ve İTC geleneğinde belli bir süreklilik göstermektedir. Ancak yine de İTC'nin derin anlamda halkçı olduğu söylenemez. Cemiyet, özellikle de reform çağrılarına halktan herhangi bir destekleyici tavır göremediği için, halktan giderek uzaklaşmış ve bir süre sonra

[12] Feroz Ahmad; *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev: Fatmagül Berktay (Baltalı), Kaynak Yayınları, Üçüncü Basım, Mart 1996, s: 9.

[13] Şerif Mardin; *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, Yedinci Başkı, İstanbul 2000, s: 301.

[14] Şerif Mardin; Türkiye'de Toplum ve Siyaset, (der: Mümtaz'er Türköne/Tuncay Önder), İletişim Yayınları, Sekizinci Baskı, İstanbul 2000, 178-179.

da, ilginç "uzmanlık" kuramlarıyla Osmanlı devlet yönetimi geleneğinin karakteristik özelliklerinden biri olan "elitizm"e yaklaşmıştır. Kemalizmle birlikte modern Türkiye'ye de taşınacak olan bu gelenek, pozitivizmin halka "yön" verme tavrına uygunluğu nedeniyle daha da rahat bir gelişme ortamı bulmuştur. Jön-Türk ve İTC geleneğinde "avam"dan gelecek bir harekete karşı korku, halkın anlayışsızlığından yakınma vb. tavırlar, elitist bir siyasal yönelimin göstergeleridir. Pozitivizmin nesnel toplum yasalarının bilinebilirliği biçimindeki önermesi de, bu yasaların ancak eğitimli insanlar tarafından bilinebileceği, halkın ise, bu eğitimli insanların gösterdikleri yolda yürümesi gerektiği inancına dönüşmüş ve elitist-otoriter siyaset felsefi bir temele de kavuşmuştur.

Buraya kadar yazılanlardan Jön-Türk ve İTC geleneğinin pozitivizmle olan bağlarına ilişkin kimi veriler elde edilebilir. Kuşkusuz pozitivizm burada tek ve mutlak belirleyici bir unsur değildir; ancak Türkiye'nin siyasal kültürüne damgasını vuran kimi yaklaşımların köklerini pozitivizmin geliştirdiği toplum kuramında bulmak oldukça kolaydır. Bu anlamda pozitivizmin Türkiye'ye en önemli etkisinin solidarist-korporatist siyasetin -İTC önderlerinin amaçlarına çok uygun olduğunu da göz önünde tutarak- siyasal kültürümüze yerleşmesi olduğu söylenebilir. İTC geleneğinin asıl amacı, yukarıda da belirttiğim gibi, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının parçalanmasını önlemekti. Özgürlük, adalet gibi istekler hep bu ana hedefin altında yer alıyordu. Toplumu kökten bir dönüşüme yönlendirmek gibi bir düşünce, bu geleneğe tamamen yabancıydı. İlerleme hedefi, bu amaçla kabul ediliyordu ve ilerlemenin modeli olarak da batı örnek alınıyordu. Ama bu ilerleme süreci sancısız, anarşiden uzak, bir "düzen" içinde gerçekleşmeliydi. Düzeni sağlamak için de, sınıf çatışmalarından uzak durmak, toplumu bir iş bölümü ahlakıyla ve korporatif bir örgütlenmeyle bir arada tutmak gerekiyordu. Comte'un "düzen" ve "ilerleme" formülü, böylece "ittihat" ve "terakki" adıyla ithal ediliyordu. Bu anlayış, aynı yavanlığı ile Kemalist iktidara da geçecekti.

Bu bölümü kapatmadan, İTC'nin pozitivizm karşısında tümüyle teslim olmadığını, Cemiyet'in komiteci siyaset tarzında somutlaşan eylemciliğini vurgulamak yerinde olur. Toplumun nesnel yasaları olduğu ve toplumsal değişmenin bu yasalar elverdiği oranda gerçekleşebileceği üzerine kurulu bir toplum kuramının insan eylemine pek değer vermeyeceği açıktır. Pozitivizmle olan tüm yakın ilişkilerine karşın İTC'nin eylemci siyaset tarzı, bu konuda ayrıksı bir durum oluşturmaktadır. Özellikle Cemiyet'in Askeri Tıbbiye'de okuyan genç subayların eline geçmesiyle öne çıkan eylemcilik, daha sonraki İTC siyasetinin de belirgin özelliklerinden olmuştur.[15]

[15] Eric Jan Zürcher; Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1998, s: 193.

Elbette İTC'nin özgüllüğü sadece bu eylemci siyaset tarzından ibaret değildir. Kapitalistleşme süreçlerinin eşitsiz gelişiminin yarattığı kimi zorlamalar da Cemiyet'e kendine özgü nitelikler katmıştır. Yaygın kanıya göre bu zorlamaların en belirgin olanı, kapitalistleşme süreçlerinin geliştirilmesi için gerekli olan burjuva sınıfının yaratılması çabalarıdır. Oysa İTC'nin özgüllüğünün bu noktada aranması burjuva devrimlerinin genel özelliklerinden birinin göz ardı edilmesi demek olacaktır. Kapitalistleşme sürecinde devletin burjuva sınıfını geliştirmek ya da bu sınıfın önündeki engelleri temizlemek anlamında sürece müdahalede bulunması, Türkiye gibi ülkelerin ayırıcı özelliği değildir. Devlet müdahalesi burjuva devrimlerinin genel özelliklerindendir. Bu konuda İTC'yi özgül kılan nokta, Cemiyet'in oturduğu sınıfsal temel ile siyasal etkinlikleri arasındaki eşitsiz ilişkidir. Yoksa hiç olmayan bir kapitalistleşme sürecini ve yine hiç olmayan bir burjuva sınıfını *yoktan* yaratmak çabaları değil. Burada söylenen, elbette, sürecin tamamen devletin müdahale etmediği bir alanda geliştiği değildir. Devlet müdahalesi özellikle Türkiye söz konusu olduğunda inkar edilemeyecek ölçüde açıktır. Ancak bu özellik, sürece bir özgüllük kazandırmaz.

Kısacası, Jön-Türk ve İTC geleneği, köktenci toplumsal dönüşüm düşüncesinden uzak durması anlamında muhafazakardır[16]; tüm halkçılık gösterişine karşın özünde elitist-otoriter bir siyasal yönetim kurmuşlardır; ilerleme düşüncesini batılılaşmayla, batılılaşmayı da güçlülükle özdeşleştirmiş ve düzen içinde bir ilerleme idealine bağlı olarak solidarist-korporatist toplum anlayışını devralmışlardır.

Osmanlı'dan Kemalist Cumhuriyet'e devr-i miras

Son söylenenler, genel çizgileriyle, Kemalist iktidarın da özelliklerini tanımlamaktadır. Jön Türk-İTC geleneğiyle bağları, birçok noktada açık olarak görülebilen Kemalist Cumhuriyet, dayandığı ideolojik temel bakımından da aynı gelenekten kopamamış, belli ölçülerde bu geleneğin takipçisi olmuştur. Bu bölümde, Kemalist Cumhuriyet'in ideolojik arka planı ve Kemalist reformlar, süreklilik-kopuş kategorileri bağlamında değerlendirilecek ve kimi noktalardaki kopuşlara karşın, belirleyici kimi başlıklarda Jön Türk-İTC geleneğinin sürdürüldüğü öne sürülecektir.

Kanımca Jön Türk-İTC geleneği ile Kemalizm arasındaki en önemli bağlantı noktaları, solidarist-korporatist bir halkçılık, siyasal elitizm ve "muasır medeniyet"e ulaşma yolunda bilimin gücüne olan pozitivist inançtır. Tüm bunlar elbette somut düzlemlerde daha fazla ayrışmış ve geçişkenlikler kazanmıştır. Sırasıyla incelersek ne solidarist-korporatizm, ne elitizm, ne de pozitivist bilimcilik konusunda ciddi bir kopuş görebiliriz. Bu alanlarda kökleri

---

[16] Şerif Mardin; *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri1895-1908*, s. 304.

Osmanlı'ya, özellikle de İTC'ye dayanmayan hiçbir ciddi ideolojik süreç bulamayız.

Kemalizm'in solidarist-korporatizminin en yalın ifadesi Mustafa Kemal'in toplumu birbirlerinin "lazımı ve melzumu" olan organlara benzetmesidir. Kemalist rejime göre, Türkiye gibi henüz gelişmemiş ve yoksul ülkelerde, batı toplumlarında olduğu gibi toplumsal sınıflar oluşmamıştır. Bugün Türkiye'de olgunlaşmış anlamda ne bir burjuva sınıfı ne de işçi sınıfı vardır. Böylesi sınıfların olmadığı bir toplumda, dolayısıyla, sınıf temeli üzerine kurulu partilerde olamaz. Parti, ancak farklılaşmış sınıflara sahip toplumlarda anlam kazanır, yoksa bütün vatandaşlarıyla sınıfsız, imtiyazsız ve dayanışmacı bir kitle olan Türkiye toplumda değil. Bu durumda yapılması gereken, toplumu olmayan sınıflar arasında bölmeye çalışmak değil, bir milli bilinç altında yoksul halk kimliğimizle bütünleşerek kalkınmaya çalışmaktır.

Görüldüğü gibi Kemalizm, bu solidarist-korporatist toplum anlayışı ile hem pozitivizmin "düzen içinde ilerleme" formülüne uygun olarak ilerlemenin yollarını aramış, hem de tek partili rejimi meşrulaştırmaya çalışmıştır. Toplum anlayışına ilişkin bu düşüncenin köklerinin İTC içinde de bulunabileceğini görmüştük. Benzer bir bakış daha gerilere gidilerek Osmanlı devlet geleneğinde de bulunabilir. Bu gelenekte devlet kadir-i mutlak bir güç olarak kavrandığı için, devletin bekası her şeyin ötesinde bir önem kazanabilmektedir. Bu durumda devletin iktidarını sarsacağı düşünülen sınıf çatışmaları, kabul edilmesi olanaksız bir siyasal olgudur. Dolayısıyla toplumun bu çatışmalarla parçalanmasının önüne geçmek gerekir. Örneğin Tekin Alp kapitalizmin artık Türkiye'de gelişeceğini söyledikten sonra, "bu durumun, zamanında önlem alınmazsa, ülkede sermaye ile emek arasında çatışma yaratmaktan geri kalmayacağı"[17] konusunda dönemin hükümetini uyarıyor.

Kemalizm'in halkçılık düşüncesi de kökenlerinden pek ayrışamamış, tıpkı İTC iktidarının yaptığı gibi otoriter bir sisteme dönüşmekten kurtulamamıştır. Milli Mücadele yıllarında "halkın kendi mukadderatını bizzat ve bilfiil elinde bulundurması" şeklindeki demokratik söylemlere karşın, halkçılık, tek parti döneminde "halkın siyasal hayata ve yönetime katılması" düşüncesini dışlayan bir biçimde kurulmuştur.[18] Özellikle Kemalizm'in reformlar konusundaki ataklığı, halkçılığın nasıl kavrandığına ilişkin bir göstergedir. Kemalizm halktan gelecek bir hareketlilikten çekinmiş, bu nedenle de tepeden reformlarla halkın harekete geçmesine gerek bırakmamak istemiştir. Yani "'aşağıdan devrim' korkusu, eski rejimin toplumu kendi yöntemleriyle değiştirmeye koyulmasına yol açar. Yani tepeden devrim, aşağıdan devrimi engelleme gereği sonucunda bir

---

[17] Akt. Feroz Ahmad; *a.g.e.*, s. 57.

[18] Levent Köker; *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, Altıncı Baskı, İstanbul 2000, s. 147.

devrim niteliği kazanır."[19] Ayrıca pozitivist toplum kuramının otoriter niteliği de Kemalizmin seçkinci siyaseti hakkında açıklayıcı olabilir. Ancak eğitilmiş aydın kişilerce bilinebilecek toplum yasalarının olduğu düşüncesine dayanan pozitivizmin bu anlamıyla seçkinci içeriği oldukça açıktır. Kemalizm'deki, reformların eğitilmiş seçkinler ve devlet tarafından yürütüleceği yönündeki inancın, Türk siyaset geleneğinde olduğu kadar, pozitivist kuramda da temelleri bulunabilir. Kemalizm'de halkçılık solidarist-korporatist model ile de kaynaşarak kendini güçlendirmiştir. Çünkü halkçılık kavramı Kemalizm'de aynı zamanda "sınıf mücadelesine karşı kullanılan bir araçtır"[20].

Kemalizm'in çağdaş uygarlığın temeli olarak gördüğü ve kalkınmak için zorunlu olarak yönelinmesi gerektiğini düşündüğü batının pozitivist bilimcilik anlayışı ise, özellikle laiklik konusundaki reformların temelinde yatan ana motiftir. Kemalist rejimin laiklik konusundaki tavrı asıl olarak toplumu bir arada tutan manevi unsur olarak dinin yerine, çağdaş toplumlarda bilimin geçmesi gerektiği inancıdır. Durkheim'ın kavramlarıyla söylersek, din, mekanik dayanışmanın görüldüğü toplumlarda toplum birliğini sağlamak için dışardan empoze edilen bir değerler sistemidir. Organik dayanışma da ise artık dinin yerini başka bir değer almalıdır. İşte Kemalist rejim bu yere aday olarak bilimi bulmuştur. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" anlayışı bu temel üzerinde yükselmiştir.

Yeri gelmişken Kemalist rejimin laikliğe yönelik tavrının niteliği üzerine de bir şeyler söylenebilir. Yaygın kanıya göre, Kemalist reformlar arasında en radikali ve en zoru laiklik konusunda yapılan düzenlemelerdir. Çünkü yüzlerce yıldır İslam dinine bağlı olarak yaşamış ve üstelik Osmanlı gibi "teokratik" bir devletin yönetiminde dini bağları güçlendirilmiş bir toplumda, dini otoriteyi sarsıcı düzenlemelerde bulunmak çok zordur. Kanımca söylenenler belli ölçülerde doğru olmakla birlikte, reformların zorluğu konusunda laikliğe ayrılan ayrıcalıklı konum biraz abartılmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti sanıldığının aksine, bilinen anlamında "teokratik" bir devlet değildi. Osmanlı Devleti'nin yönetim kuralları yalnız Şeriattan kaynaklanmaz. Bu kaynaklar arasında Orta Asya Türk Devletlerinin gelenekleri de yer almaktadır. Ayrıca Osmanlının İslam'la olan ilişkisi önemli ölçüde pragmatizm içermektedir. Osmanlı Devleti, devletin dışında örgütlenen cemaatlerin potansiyel bir tehlike oluşturduklarını düşünüp, bu cemaatleri önderleri aracılığıyla devlete bağlamaya çalışmıştır. Böylece devlet kadrosunun arasına çekilen din adamlarının asıl işlevi dinin, devlet açısından bir tehlike oluşturmasını önlemektir. Çünkü devlet kendisine bağladığı din adamlarını, herhangi bir tehlike anında sorumlu ilan edebilmektedir. Osmanlı devlet yönetiminde devşirme sınıfının egemenliğinin

---

[19] Sungur Savran; *a.g.e.*, s. 187.

[20] Taner Timur; *a.g.e.*, s. 118.

artmasıyla, dinin devlet içindeki rolü de giderek azalmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise, Tanzimat'la birlikte dinle devlet arasındaki kurumsal bağların çözülmesinde çok ileriye gidilmiştir.[21]

Bütün bunlarla anlatılmak istenen, Kemalist laiklik uygulamalarının, dinin devlet ve toplum içindeki koparılamaz yerinden ayrıldığı biçiminde yorumlanmasının biraz abartılı bir yorum olduğudur. Gördüğümüz gibi dinin devlet ve toplum içindeki yeri 19. yüzyılda önemli ölçüde zayıflamıştır. Bu söyleneler, elbette, dinin Türk toplumunda bütün ağırlığını önceden yitirmiş olduğu, Kemalistlerin de zaten ölmüş olan bu kurumu sadece gömdükleri anlamına gelmemektedir. Ancak, Kemalist iktidarın, daha önce kimsenin yıkamadığı, hatta bunu aklından dahi geçiremediği ve dimdik ayakta duran bir kurumu mucizevi bir biçimde ortadan kaldırdığı yorumu resmi tarihin izlerini taşıyor görünmektedir. İslamın hem cumhuriyet dönemindeki ayaklanmalara, hem de günümüzde yaşadığımız siyasal İslam dalgasına bakarak, hala tam olarak geriletilememiş bir kurum olduğunu iddia etmek ve bu yolla Kemalist rejime mitolojik bir güç yüklemek ise, Türk siyasetindeki pragmatizm geleneğini gözden kaçırmak gibi bir hatayı taşımaktadır. İslamın yaklaşık iki yüz yıldır modernleşme çabalarına karşı sürekli bir tepki odağı olmasının nedeni, siyasal pragmatizm gereği, ideolojik süreçlerin ömürlerinin doğal seyrine bırakılmayıp, yapay olarak uzatılmasıdır.

Bu konuda önemli bir nokta da, cumhuriyet döneminin hemen hemen bütün ideolojik süreçlerine etki eden "sosyal darvinizm"dir. Sosyal darvinizm, hiç bir dönemde sistemli bir ideoloji olarak geliştirilmese de sözü edilen ideolojik süreçlerin gerisinde hep bir leitmotif olarak var olmuştur. Bu anlayışa göre, etrafımız bizi yutmak isteyen düşmanlarla sarılıdır. Türkiye bu büyük düşmanlarla baş edebilmek için güçlülerin arasında yer almak zorundadır. Çünkü böyle bir dünyada güçsüz kalanlar tarih sahnesinden silinecektir. Bu darvinist siyaset o kadar belirleyicidir ki, bizi yutmak isteyen büyük devletler, başka bağlamlarda ulaşmamız gereken hedefin somutlaşmış biçimi olarak gösterilebilmiştir. Aynı zamanda, bu anlayış, ideolojik süreçlerin ömrünün yapay olarak uzatılmasına yol açan manipülasyonların da zeminini oluşturmuştur. Dolayısıyla, Kemalist rejimin arka planındaki ideolojik süreçler incelenirken, bu sosyal darvinist maya sürekli göz önünde tutulmalıdır.

---

[21] Şerif Mardin; *a.g.e.*, s. 193.

Sonuç

Yazının sonuna gelirken, baştan bu yana vurgulamaya çalıştığım kimi noktaları özetlemeye çalışacağım. Göstermeye çalıştığım, kimi ideolojik süreçler bağlamında modern Türkiye'nin, kendisinden önceki Jön Türk-İTC mirasıyla, hatta daha da gerilere gidersek Osmanlı yönetim geleneğinden gelen kimi unsurlarla dikkat çekici bir süreklilik taşıdığıydı. Dolayısıyla 1923'teki burjuva devriminden söz ederken, konuyu bir kopuş olarak değil, süreklilik noktalarını da içerecek bir sıçrama olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu sürekliliğin en açık izlenebileceği noktalar ise "düzen içinde ilerleme" biçimindeki pozitivist toplum kuramının bir batılılaşma modeli olarak benimsenmesi, sınıf çatışmalarını reddeden bir solidarist-korporatist siyasetin egemenliği, siyasal yönetim biçimlerinde halkın siyasal hayata katılımına izin vermeyen bir otoriterliğin ve aynı zamanda halkı eğitilmiş aydınların yön vereceği bilinçsiz bir kitle olarak kavrayan bir siyasal elitizmin uygulanması ve toplumu cehaletin karanlığından kurtarıp "muasır medeniyet" hedefine ulaştıracak olan aracın "bilim" olduğu inancıdır. Bu noktalar aynı zamanda Jön Türk-İTC geleneği ile Kemalizm arasındaki bağlantı halkalarını oluşturmaktadırlar.

Kemalist iktidar döneminde daha da belirginleşen bir başka nokta ise tüm bu süreçlerin arkasında bir leitmotif olarak yer alan "sosyal darvinizm"dir. Cumhuriyet'in kuruluş döneminin ideolojik yönelimlerinden günümüzde ordunun siyasal perspektiflerine kadar tüm bu ideolojik süreçlere damgasını vuran, bir güç fetişizmi ve geç kalmışlık sendromuyla harmanlanmış bu sosyal darvinizmdir. Sürekli Türkiye'yi yutmak isteyen düşmanların saldırısını bekleyen bu darvinist anlayış, giderek siyasal bir paranoyaya dönüşmüş, siyasal iktidarlar neredeyse her türlü muhalefeti, "dış mihrakların içerdeki uşakları" olarak görmüşlerdir. İşte bu *özgül* harmanlanma nedeniyle Türkiye'de siyaseti sivil temellere oturtup, baskı ve zordan arınmış bir siyasal alan yaratmak olanaklı değildir. Aynı biçimde, bitmemiş burjuva devrimini tamamlamak da...

BİZ KİMİZ?

Halil HACIALİOĞLU

Nehrin ötesinden gelenler

Maveraünnehir, yani nehrin ötesi, doğuya yayılmaya çalışan Müslüman Arapların, yani nehrin berisindekilerin, uzun süre aşamadıkları için gözlerinde büyüyen Ceyhun nehrinin ötesinde kalan topraklar için ürettikleri bir addı. Bilinen hikaye; sonunda öbür tarafa geçtiler ve "yerliler", işgalcilerle birlikte kendi topraklarına Maveraünnehir demeyi öğrendiler.

Gen havuzumuzun yanı sıra kültürel havuzumuzun da oldukça geniş olduğu çok açık olmakla birlikte, atalarımızı Asya'nın ortasından oklarla dünyanın dört bir yanına dağıtan çiziktirilmiş "resmi" tarihe göre nehrin ötesindekilerin torunları olan bizler açısından bu adlandırma bugünkü coğrafi yerleşimimiz açısından artık yanlış da değil. Ancak, kültürel yabancılaşma üzerine düşündürücü ve ait olduğumuz "yer" konusunda da eğlendirici bir örnek oluşturabilir.

Türk sağının kurucu ortaklarından birisi olan ve ortağı İslamcılıkla birlikte yerli olmakla övünen Türkçülük, bu basit "yer" sorunsalını, bir yandan geçmişi bir şan-şeref antolojisi olarak kurgulayarak, öte yandan da bugünkü yerimizin artık ne kadar bize ait olduğunu kanıtlayarak aşmaya çalışmış. Aşamamış da diyemiyorum, çünkü bu bugün de oldukça yaygın ve operasyonel bir ideolojik çift oluşturuyor. Bir tarafıyla, "benimseyenin/etkilenenin" kendini anlamlandırması, değerli bulması (kültürel anlamda bir yere yerleştirmesi) sağlanırken, öte yandan vaktiyle ele geçirilmiş toprakların elde tutulması için verilen bir mücadele, bu topraklar üzerindeki hakimiyetin meşruluğu kanıtlanarak sürdürülmüş oluyor.

Mektep yıllarında öğrendiğimiz ve türlü vesilelerle pekiştirdiğimiz standart tarihe göre, Anadolu'ya geldiğimizde, Bizans Tekfurlarının zulmü altında inleyen yerel halk(lar), Türkleri memnuniyetle karşılamışlardı. Memnuniyetle veya başka bir şekilde karşıladıkları Türklerin bugünkü Türklerden epeyce farklı olduğu kesin olmakla birlikte, bu söylenende, en azından zulüm kısmında ve biraz zaman

almakla birlikte daha sonra kurulan "düzen"in gerçekten de daha memnuniyet verici bulunabileceği düşünüldüğünde muhtemelen doğruluk payı vardır. Yine de, Türklerin kendisine muhtaç Anadolu'ya nizamat vermek için özel olarak seçildiklerini düşünmek, an azından abartı sayılmalıdır.

Standart tarih broşürünün sonraki sayfalarında ise bazı belirsizlikler, karışıklıklar ve boşluklar vardır. Aslında son birkaç yüzyılda gerçekleşen bir çok şey, en baştaki göç sırasında gerçekleşmiş gibi anlatılmaktadır veya kusur bize ait olmak üzere, biz öyle anlıyoruz.

Bu boşluklardan bir tanesi, Türkleşme/Türkleştirmeyle ilgili. Anadolu'nun (ve Rumeli'nin) arada geçen süre boyunca Türkleşmiş olması, Türklerin bu toprakların meşru sahibi olarak görülmeleri için elbette ciddi bir kanıttır, ancak Türklerin ne zaman "Türkleştikleri" ayrı bir tartışma konusudur. Atatürk'ün anlattığı hikaye edilen bir hamam fıkrası vardır. Hamamda yıkanan bir adam, işini bitirip çıkmak istediğinde, elbiselerini yerinde bulamaz. Hamamcıdan hesap sorarken sinirlenip, "ne yani, ben buraya çıplak mı geldim?" der. Atatürk, bu kıssadan, Türklerin Anadolu'ya kültürsüz gelmiş olmalarının mümkün olmadığı hissesini çıkarır. Çok doğru, ancak bu kadar basit bir şeyi vurgulamasının nedeni de çok basittir. İsteyen bugün de gidip, "atalarımızın" diğer torunlarını tanıyıp bir karşılaştırma yapabilir. En basitinden, "geleneksel" Türk evi denilen evin bir benzerini herhalde çok arayacaktır.

Gelenlerin çıplak gelmediği elbette doğrudur, ama karşılarındaki halk(lar) da çıplak değildi.Ayrıca, Fransız ihtilali henüz olmamıştı, Ziya Gökalp henüz doğmamıştı ve dışarıdan gelenlerin Türk olması ve giderek kalabalıklaşmaları anlamında bir Türkleşme söz konusu olmakla birlikte, İttihat Terakki'nin Türkleştirme uygulamalarına henüz yüzyıllar vardı.

Asya'nın bağrından çıkan okların açıklayamayacağı bu dönüşümü bağlama ustası Arif Sağ şöyle açıklamış: "*...Kesin kökenini araştırdığın zaman, bulamazsın nereden geldi. Nasıl bulacaksın? Mezopotamyalılar diyor ki, "bunlar Kürt müziği, siz değiştirdiniz, üzerine Türkçe söz yazdınız,oldu Türk müziği". Rumlar diyor ki, "zeybekler bizim, siz geldiniz, sahip çıktınız". Veyahut, biz diyoruz ki, "biz Türkler geldik, o kadar kuvvetliydik ki Ege'de Rumları etkiledik, onlar zeybek söylemeye başladılar"vb.. Bir sürü laf.*

En doğrusu bence, Anadolu'nun kendi yaratmış olduğu kültür demektir. O tartışmaları ben zaman yitirmek olarak görüyorum. Bakın ben Türkmenistan'a da gittim. Hiç Anadolu'dan koku vermediler bana. Bir şeyler çalıyorlar ama Anadolu değil, benim bildiğim olay değil. Biz de Türkmeniz ama biz öyle şeyler çalmıyoruz.

Demek ki bizim Türkmenliğimizi de etkilemiş Anadolu, kendine göre yorumlamış, bir kalıba sokmuş. Bunu kabul etmek lazım".[1]

Bu söylenenlerle ilgili tek kaydım, Anadolu olarak şahıslaştırılan yorumcu veya kalıpçının bir mekan olarak algılanmaması gerektiği... Oradaki Türkmenlerle buradaki Türkmenler arasındaki, kültürel farklar bir yana, fiziksel farkları sadece Anadolu'nun havasına suyuna yormak genetik açıdan biraz aşırıya kaçmak olmaz mı dersiniz?

Bu kısa tarih tekrarının sonucu, bugün Türkiye'deki Türk kimliğinin oldukça "yerli" olduğudur.

Yerlilikle yetinmeyen milliyetçiliğin, Pan-Türkizmin ise, Pan-İslamizm ile birlikte, "yer"ini kaybetmiş Tatarlar arasında mayalanması anlamlıdır. "Tatarlar, Rusların ekonomik ve kültürel baskılarına direnebilmek için, İmparatorluktaki bütün Türk ve Müslüman halkların desteklerine ihtiyaçları olduğunu ve varlıklarını devam ettirmeleri için, ekonomik ve kültürel etkilerini Rusya'daki Müslüman halkların tümüne yaymaları, Rusya'daki islami hareketin önderi haline gelmeleri ve dilsel ve dinsel yakınlıklarından kaynaklanarak, her yerde Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm düşüncelerini yaymaları gerektiğini anlıyorlardı."[2]

Pan-Türkizmin Tatar versiyonuyla Osmanlı/Türkiye versiyonu arasında doğrudan bir kan bağı vardır. Ancak Tatarların siyasi evreninde birbiriyle oldukça barışık olan Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm, Osmanlıların siyasi evreninde alternatif projeler olarak gündeme geldiler.

Yine de, belli bir kabalaştırmayla, İslamın Müslüman olmayan Batı (Ruslar dahil) karşısında, bir çok yerde olduğu gibi bizde de, uca götürülmüş bir Pan-İslamizm bir yana bırakılırsa, bir milliyetçilik biçimi veya milliyetçiliğin desteği olarak iş gördüğü söylenebilir.

Türklerin veya Türki halkların, zaman ve mekan içinde tek bir siyasi, kültürel varlık olarak tarif edilmelerindeki güçlüğe benzer bir sorun, Müslümanlık için de söz konusudur.

Elhamdülillah Müslümanız...

Çok duyduğumuz bir tarife göre, halkımızın % 99'u Müslüman'dır. Bu kadar az olduğumuzu sanmamakla birlikte, doğru olduğunu ve hepsinin az ya da çok inandığını varsaysak bile, bu ezici yüzdenin, Türkiye'de yaygın olan iki Sünni mezhebinin yanı sıra Aleviliği de kapsıyor olması gerekir.

---

[1] Değirmenin Bendine; *Arif Sağ'la Müzik, Alevilik ve Siyaset Üzerine Sohbet*, yayına hazırlayan: Rıza Yürükoğlu, Alev Yayınları, Ağustos 1993, s. 113-114.

[2] Sultan Galiyev, *Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası*, A.Banningsen – C.L.Quelquejay, Çevirenler: Erden Akbulut – T. Ahmet Şensılay, Sosyalist Yayınlar, Şubat 1995, s. 23.

Basitleştirilmiş de olsa bir mezhep çatışmaları tarihine girmek istemiyorum. Müslüman olmayanlara karşı birleştirici olan bir Müslüman kimliğinin, dış düşman aradan çekildiğinde pek öyle olmayabileceğinin açık olduğunu zannediyorum.

Türkçülüğün tarih ve kimlik şemasının basitlikte ondan hiç de aşağı kalmayan bir (veya birkaç) İslami eşdeğeri de var. Bunların en yaygını, Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki tek farkın laiklik olduğu ve bu siyasi fark dışında, Osmanlı'nın İslam'ı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın temsil ettiği İslam arasında, en fazla sulanma dışında, pek bir farkın olmadığıdır. Bir diğeri ise, Osmanlı hanedanını Osman Gazi ile, hatta Ertuğrul Gazi ile başlatan siyasi tarih yazımının din meselelerini Yavuz'la başlatmasıdır.

Bir karışıklık ve düzeltme örneği için, Fethullah Hoca'ya kulak verelim: "Halk Evinde... bir başka defasında da Mevlana gecesi düzenlenmişti. Bu gecede bana da konuşma teklif ettiler. Mevlana'nın, Efendimiz'in sünnetine bağlılığını anlatacaktım.... Üniversitelerden ilim adamları ve yüksek rütbeli subaylar da katılmışlardı. Ne kadar faydalı oldum, bilemem; fakat konuşmacı olarak davet edildiğime sevindim. Çünkü benden evvelki konuşmacıların hepsi Mevlana'yı panteist bir insan olarak göstermeye çalışmışlardı. Benim söylediklerim en azından oradakilere, Mevlana'nın hakiki bir İslam Büyüğü olduğu imajını vermeye yetmişti."[3]

Yetmiş olabilir. Sizce, panteizmin İslam'a aykırı olmadığını mı, yoksa Mevlana'nın panteist olmadığını mı söylemiştir?

Rüyalarda her şey eş zamanlı olabilir, ama tarih bir rüyadan ibaret olabilir mi? Hacı Bektaş'ın piri olduğu yeniçeri ocağı kurulduğunda Bektaşi fıkraları da var mıydı dersiniz?

Tarihini yorganına göre uzatmak

Türkçülük ve İslamcılığın, aşırı basitleştirici olmasının yanı sıra, bariz yanlışlarla dolu olan bu tür tarihsel "bilgi" salgılarına çok sayıda örnek verilebilir. Bu tür ideolojiler, tutarlı veya tutarsız, bir anlamlandırma çerçevesi olarak oldukça da iyi iş görüyorlar.

Fransız Parlamentosunun Ermenilerin soykırıma uğradığı yönündeki meşhur kararını aldığı günlerde yapılan çok sayıdaki protesto açıklamalarından bir çoğunda, Türklerin ne kadar merhametli, şefkatli, koruyucu bir millet olduğu, tarih boyunca hiçbir halka haksızlık yapmadığını, zulmetmediğini vb... bütün dünya bilir türünden ifadeler dikkatimi çekmişti. Bunları söyleyen ve yazanlar Türkleri iyi tanıyor olabilirler, ancak dünyayı tanımadıkları kesin. Türkleri Cengiz Han veya

[3] Fethullah Gülen Hocaefendi; "Küçük Dünyam", Latif Erdoğan, AD Yayıncılık, 40. Baskı, Nisan 1997, s. 77.

Atilla imgesiyle tanıyan bir dünya, üstelik de tamamı gerçekten böyle düşünüyor olabilir mi? Ya söyleyenler bunlara gerçekten inanıyor olabilirler mi?

Belki inanan vardır. Kopardıkları meyvelerin yerine altın asan Osmanlı askerlerinin hikayesini dinlemeyeniniz var mıdır bilmiyorum. Böyle bir olay belki de olmuştur, olduysa da gerçekten özgün bir olaydır, ama "bize özgü" olan uygulama bu mudur?

Yukarıda değişik örnekleri verilen ideolojik bulamacın genel üretim şeması, galiba, en basit haliyle inandırmak/inanmak istenilen şeye yarı tarihsel reklam metinlerinin yazılmasından ibaret. Bu metinlerin doğru olması gerekmiyor, hisse veya ders çıkarılabilir olması yetiyor.

Ancak hayali tarih yazımının bize özgü olduğunu herhalde düşünmüyoruz. Fransa'nın sömürgelerinde, okullarda öğrencilere "Biz Galyalılar..." diye başlayan marşlar öğretmeleri çok mu şaşırtıcı olur örneğin. Gelibolu'daki Fransız şehitliğinde "Kırım Savaşı'nda Vatan İçin Ölen Altı Senegallinin Anısına" yazılı bir mezar taşı olduğunu biliyor muydunuz. Burada sözü edilen vatan, Senegal değil Fransa ve ölünen yer Kırım.

Ancak, bazı hayallerin oldukça inandırıcı olduğunu da aklımızdan çıkarmamamız gerekir.

Kimlik çatışması

Kimlik çatışması sorunu evrensel bir sorundur. Bu haliyle ortada özel bir şey tarif etmek güçtür. Ancak, bizim yaşadığımız kimlik çatışmasının elbette özgünlükleri olabilir.

Doğululuk/Batılılık ikilemi örneğin, bize özgü değildir, ancak bize özgü biçimleri, veçheleri olabilir. Paris'te yaşayan bir Fransız'ın "ben acaba Doğulu muyum?" demesi çok küçük bir ihtimaldir, ama bunun İstanbul'da bir sorun olabileceğini biliyoruz. Bugün üzerinde yaşadığımız toprakların, tarih boyunca Batı ve Doğu'nun büyük güçlerinin savaş alanı olduğu göz önünde tutulursa, bunun anlaşılmaz bir yanı da yoktur.

Bu sorunun en genel kalıbı şöyle özetlenebilir: Biz aslında Batılı değil, Doğuluyuz. Doğu, Batı karşısında şu veya bu nedenle zayıf düştüğü için, kimliğimizi, biz özgü olanı koruyamıyoruz (Korumamız gerekir). Bu çerçevede, geçmişin yüceltilmesi, bir zamanlar Batı'dan güçlü olduğumuzu hatırlatma işlevine sahiptir. Belli şeyleri yapabilirsek, Batıyı tekrar geçebiliriz.

Bu tabloda yenilginin kabulüne bağlı bir sağlıksızlık, muhafazakar bir dirençle iç içe geçmektedir. Buna, uzun bir süre Doğu'nun gücünün temsilcisi olarak bu duruma düştüğünüz duygusunu eklerseniz, kendine acıma ile hasbelkader düştük, tekrar ayağa kalkacağız duygusu arasındaki bir salınım bu çatışmaya damgasını vurmaktadır.

Batı'nın üstün yanları (tekniği vb...) alınarak Doğu'nun değerlerinin korunması ile sağlanacak bu kurtuluşun önündeki en büyük sorun, ne yazık ki Batı'nın içimize sızmış olmasıdır. Aramızda hainler, kimliklerini kaybetmiş unsurlar vb... vardır. Burada vurulacak ilk prototip abalı, Tanzimatçıdır. Tanzimatçı, neredeyse Hacıvat gibi, çok belirgin bir tiptir, alafranga züppenin tam kendisidir. Yabancı (yerli olmayan) fikirlerin köksüz savunucusudur vb... Ancak bu züppelik halktan kopuk dar bir çevreyle sınırlıdır.

Halk ne durumdadır? Kemal Tahir'e göre, "... Anadolu Türkleri, Türkleşmiş Osmanlı insanları, İmparatorluk kurucusu, yüzlerce yıl geliştiricisi, yıkılma çağında savunucusu olmuşlardır. Anadolu Türklüğü'nün ana karakterini, en basit köylüsünden en okumuşuna kadar bu tarihsel özellik biçimlemiştir. Bu açıdan bakılırsa, imparatorluğu yıkılmış Anadolu Türklüğü, bütün yıkılma çağı insanları gibi, geçmişe bağlı – benim menfi dediğim- bir acıklı romantizmin sürekli etkisi altındadır...."

Bütün yıkılma çağı insanları öyle mi olur bilemiyorum, ancak Kemal Tahir'e göre, Anadolu Türk insanı bir İmparatorluk kurmuştur, o beceriye, o güce sahiptir ve bu en büyük eserini koruma dürtüsüyle, Tanzimat tipinin temsil ettiği yenilenmecileri düşman değilse bile işbirlikçi olarak görmüştür ve halen görmektedir.

Solu, bir bütün olarak bu Batılılaşmacı züppeliğin bir alt kümesi olarak tarif ettiğiniz takdirde, bir taşla çok kuş vurmuş olursunuz. Halk sağın yanındadır, karşılarında da yerli olmayan, köksüz, kimliksiz işbirlikçiler vardır.Bu senaryonun değişik varyantları üretilmiştir ve solun bundan hiç alınmadığını söylemek de güçtür.

Şevket Süreyya Aydemir'in suyu bulmadan önce (komünistken) kendisini robot gibi hissettiğini söylemesi, İsmet Özel'in "yuvaya" dönmesi, durumlarının rasyonalizasyonu olarak görülüp bir yana bırakılabilir. Ama, bu kadar uzağa gitmeyen, sol içinde kalan yerlilik, yerlileşme fantezileri, iddiaları/iddialaşmaları da yok değildir.

Solun, yerlileşme/yerelleşme sorunu olmadığı söylenemez elbette, ancak solun sorunu sağın tarif ettiği sorun değildir. Genel olarak, toplumun potansiyelleri, toplumsal dinamiklerle ilişkilenmek, bu anlamda kök salmak olarak tarif edilebilecek bir yerelleşme/yerlileşme sorunu kuşkusuz sol için, bu arada sağ için de, sürekli mücadele konusudur. Erken gelen hepsini alır kuralı sağın işine gelebilir, ama hepsini alan elindekileri kayıp da edebilir.

Sol, bu anlamda, yolun başında bir çaylak olmaktan çok uzaktır ve bu anlamda bu topraklarda hiçbir şekilde yabancı değildir. Bugün güçsüz olması, yabancı olduğu anlamına gelmez.

Türkiyeli sosyalistlerin, kapitalizmi dünya tarihsel bir süreç olarak tarif etmesi bir kusur ya da ayıp değildir, sadece doğrudur. Sınıf mücadelesi fikri fi tarihte,

"yerçekimi" gibi "dışarıdan" gelmiştir ancak olgunun kendisi icat ya da züppelik değildir.

Yerliliğin sahibi olduğu iddiasındaki milliyetçilik de buralarda icat edilmedi.

Sorun büyük ölçüde, kimin buralı olduğundan çok, buranın sahibinin kim olduğuyla ilgili. Türkiye sağının iddiası, "biz buralıyız siz yabancısınız"dan çok, "buranın sahibi biziz, sizi istemiyoruz" anlamındadır.

Bu tapu senedinin dayanakları mesnetsiz elbette ama tapuda belirtilen araziyi ellerinde tuttukları sürece, bizim bir yerelleşme sorunumuz hep olacak.

Ama, tekrar hatırlatmak gerekir ki, muarızlarımız da dikensiz gül bahçesinde yaşamıyorlar.

Anadolu, Anadolu...

Tanzimat Edebiyatının toplumsal fonunu oluşturan İstanbullu ve "halktan" olmayan insanlar ve bu çevrenin dadısı, hizmetçisi vb... olmakla sınırlı avam, değişik vesilelerle İstanbul dışına çıktıkça, bu fona, yavaş yavaş İstanbul dışı da eklenmeye başlar. Epey sonra da, tümüyle "taşralı", Anadolu kökenli kahramanlarımız olur. Önce büyük kente gelenlerinden başlayarak elbette.

Anadolu'nun, hem elde kalan, geri kalmış ve eğitimsiz insanların yanıp yıkılmış yurdu, hem de Türklüğün "billur pınarları olan" ülküsel insan kaynağı olarak birbirini takip eden kuşaklar için farklı anlamları oldu.

İlk tanışma mesaisinin ardından, tasavvurlarla eldeki "insan malzemesi" arasındaki gerilim değişik biçimlerde kendisini dışa vurdu. Memleket izlenimleri, gezi notları vb.. ile tamamlanan bu tanıma sürecinin başında, billur ırmaklar, aydınlatılacak köylüler ve olmazsa olmaz kötü adamlar (ağa, molla vb...) ama okumuş iyi adamlar vardı. Zamanla ayrıntılar derinleşti, köylünün içinden iyi adamlar kötü adamlar çıktı (bu karşılıklı tanışmayla ilgili olsa gerek), kötümserlik dozu bazen aşırıya! kaçsa bile (Yaban, Y.Kadri Karaosmanoğlu; Yeşil Gece, R.N.Güntekin) genel bir aydınlanmacı iyimserlik ve belli bir Anadolu ülküleştirmesi varlığını sürdürdü. Kemal Tahir'in, bu ülküleştirmeyi karşısına alarak yazdığı, Orhan Kemal'in "Yahu, bu köylerde pezevenkler, hırsızlar, çapulcular vb'nin dışında hiç mi adam yok" dediği kendine has köy romanları ile karşılaştırıldığında, bu durum daha açık görülür sanıyorum.

Yanlış anlaşılmasını istemem, Kemal Tahir'in daha sahici bir köy anlattığı iddiasında değilim. Tam tersine, Kemal Tahir'in köyleri fazla hapis imbiğinden geçmiş gibidir ve fazlasıyla suç doludur. Ancak, örneğin Rahmet Yolları Kesti'nin idealleştirilmiş eşkıyalara amiyane tabirle gıcık ve işin aslı budur, bunlar ağalarla çıkar bağları olan düz haydutlardır deme iddiasında olan birisi tarafından yazıldığı açıktır. Bu da mutlak olarak yanlış bir iddia da değildir kuşkusuz.

Bizim insanımız kimdir, nasıl bir insandır sorusuna verilen değişik yanıtların karşı karşıya geldiği ilginç bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Bir önceki paragraftaki eşkıya örneğinden devam edersek, bizim eşkıyamız hangisidir? Hemen Hobsbawm'ın sosyal haydut kavramı aklımıza gelecek. Yine aklımız yabancıya gitti ama, zaten Hobsbawm bize özgü olan bir şeyi değil, bizde de olan bir şeyi anlatıyor. Yine tasnif edildik!

Her iki ucun da olduğu kesin, hatta istatistiğe vurursak, Kemal Tahir'in eşkıyası ana akım olabilir. Ama eğri oturup doğru konuşmak gerekirse, modern tarihinde de ayaklanma eksik olmayan bir ülkede, halkın bazı eşkıyaları sevmesi gerçekçiliğin kabul edemeyeceği bir şey midir? Köroğlu, Dadaloğlu, Pir Sultan Abdal... Çakıcı Efe'nin Alaattin Çakıcı'dan bir farkı yok mudur?

Görünen o ki, bizim insanımız yerine, bizim insanlarımızdan söz etmek daha doğru olacaktır.

Peyami Safa kadın kahramanlarını bir çok kez iki erkek arasında seçim yapma zorluğu ile karşılaştırır. Tipik örnek, Fatih-Harbiye'de bulunabilir. Fatih'te, doğulu değerlerin taşıyıcısı, albenisi olmayan ancak iyi adam, Harbiye'de ise cazibeli, zevk düşkünü, maddesi batılılaşmış adam vardır. Ben, açıkçası Fatih'li delikanlının biraz kayrıldığı hissine kapılmıştım.

Doğulunun negatif Batılı tarifleriyle tanımlandığı örneklerden birisi, Yine Kemal Tahir'in Devlet Ana'sında bulunabilir. Kemal Tahir, öyle bir şövalye anlatıyor ki, Batılı olmadığınıza dua ediyorsunuz. Anlıyorsunuz ki, Batılılar düz zevk düşkünüdür, kişisel ahlakları yoktur, Doğulular ise tabiatıyla öyle değildir. Bu tarz bir algılayış, oryantalizmin bizzat kendisinin içine sığmıyorsa, bir tür oryantalizm olarak adlandırılabilir mi acaba?

Amacım, Kemal Tahir'in, bir insan araştırmacısı olarak mutlak bir şekilde başarısız olduğunu göstermek değil. İnsanımızın kimliği konusunda fazlasıyla kötü niyetli olduğunu söylemek, bu yazı açısından yeterli.

Bu kötü niyetin arkasında ise (kişisel saikler bir yana) gerçekten özgün bir özgüllük tasavvuru ve bir sanatçı olarak fazlasıyla tezinin/tezlerinin tutsağı olması yatıyor. Birincisi, düşünür, ikincisi ise sanatçı olarak sınırlarını belirtiyor.

Biz bir hallı Turhal'lıyız, biz bize benzeriz...

Bizim, kapitalizmin merkezi anlamında Batı ile, kapitalistleşme süreçlerini farklı yaşadığımız bir gerçek. Batı'nın içinden çıkan bize dışarıdan geldi. Dışarıdan gelmeseydi, kendisi oluşur muydu ayrı bir tartışma konusu. Nihayetinde geldi. Aslında yalnızca bize de gelmedi.

Gelseydi, gelmeseydi, bu da ayrı bir tartışma konusu. Ama geldi. Bu geç kapitalistleşme olgusuna bağlı bir dizi sorunla boğuştuğumuz gibi, bazı avantajlarından da yararlanıyor ve yararlanacak olabiliriz. Bu durum, bizim durumumuzu bazı açılardan özel kılmış, kılıyor ve kılacak olabilir.

Ancak kapitalizm kapımıza gelip dayandığında, tümüyle tasnif dışı, dış bir etken tarafından bozulmasaydı mükemmel işleyen, sınıfların olmadığı bir altın çağda yaşıyor olduğumuz düşüncesi fazla özgün ve özgür olur doğrusu. Orta Avrupa'dan farklı ve Asya'da, Afrika'da ve Güney Amerika'daki kimi örneklere yakın bir evrim geçirdiğimiz düşüncesinde de doğruluk payı fazladır. Genel olarak ATÜT diye sınıflanan bir modelin bir varyantının hiçbir açıklama gücü olmadığını iddia etmek güçtür, ama kölecilik-feodalizm şemasının dışına çıktığı için, sınıfsız bir toplum olduğunu düşünmek fazlasıyla abartılıdır.

Kaldı ki, standart şemaya göre gelişen ülkelerle her zaman ilişkisi olmuş bir yalıtık model tasarlamak hem mümkün değildir, hem de böyle bir şey gerçekte olmamıştır. Klasik Osmanlı sistemi olarak adlandırılan modeli kurduğunuzda, bu modelin nasıl dejenere olduğu?! konusunda çok ciddi ve süre olarak klasik modelin ömrünü, bir de kurulması için geçen zamanı çıkardığınızda, oldukça kısaltan bir tenzilata tabi tutmanız gerekecektir.

Bu Doğu despotizminin (aynı şeyin) kerim mi ceberut mu olduğu tartışması, herhalde mevcut devlet dolayımıyla atasıyla kurduğunuz ilişkiye bağlı bir tercih olsa gerek. Her devlet birilerini korumuştur, birilerine da baskı uygulamıştır.

Kerim veya ceberut, sözü edilen devletin, devlet aygıtı dışından gelen ilerletici (veya geriletici) dinamikleri budama konusundaki marifeti (model budur), ilerletici güçlerin ancak devlet örgütlenmesinin içinden çıkmasına neden olur. Bu şekilde açıklamak şart değildir, ama öyle bile olsa, bu da bir uyarlanma biçimidir ve söz konusu pre-kapitalist formasyonun kapitalizme, tümüyle çözülme dışındaki tek uyarlanma biçimidir. Başka bir deyişle, bu tür bir ülkeye kapitalizm daha henüz yeni yeni girerken, durumu değerlendiren ve diğer ülkelerin tarihsel deneyimlerini dışarıdan, kendi ülkesinin iç dinamiklerine göre erken edinen kimi unsurlar, "yukarıdan", bir halk hareketine zorunlu olarak dayanmaksızın, veya dayandıklarında da jakoben tarzda dayanarak, ama esas olarak devlet içi hesaplaşmalarla, kendi ülkesinde henüz oluşmamış veya çok zayıf olan burjuvaziden önce kemale ermiş burjuva kadroları olarak bu kapalı döngüyü kırarlar.

Belli bir siyasal kadronun, dünya tarihsel bir sürecin bilgisine sahip olması şartı dışında, gerisi için başka kavramlaştırmalar da kullanılabilir.

Bu durumu tarihsel bir olgu olarak saptamanın ötesinde, kapitalizmin doğal bir şekilde! aşağıdan yukarıya gelişmemesi için üzülmek anlamsızdır. Bu koşullarda biçimlenen siyasal formları, kitaba (ana örneğe) uymuyor diye adam yerine koymamak ise ayrı bir saçmalıktır. Değerlendirilmesi gereken toplumsal dinamikler arasında bunlar yok mudur?

Tüm dünyadaki sosyalistlerin paylaşması gereken bir soyutlama zemini, ideolojik/teorik/ bilimsel bir alan mutlaka olmalıdır, ancak her ülkedeki sosyalistlerin izlemesi gereken tek bir siyasal program olabilir mi?

YERLİLİK PROJEKSİYONUNDAN TÜRK SİNEMASI ULUSAL SİNEMA TARTIŞMALARI

Ali Deniz TOROS

Giriş

Bu yazıda ele alacağımız konular itibarıyla Türkiye'de sinemacılık, sinemanın sorunları ve nasıl geliştirilebileceği gibi konular üzerinde durmaktan çok, 1950 de başlayan "sinemacılar dönemi" ile beraber 1960 ve 1970 arasındaki sinema tartışmalarını inceleyeceğiz. Bu anlamda yazı sinema sanatı üzerinde değil, söz konusu dönemde sinemanın ve sinemacıların Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısını nasıl yorumladığını değerlendireceğiz.

Yazımızın ana konusuna geçmeden önce, Türkiye'nin 1940'larla 1970 arasında nasıl bir ekonomik-siyasal yapıdan geçtiğini, sinema alanı üzerinden tartışılan Türkiye'nin nasıl bir kapitalist ülke olarak gelişmekte olduğunu görelim:

1. Çok partili yönetim biçimine geçiş yaşanır; Türkiye kapitalizminin sermaye birikim süreçleri farklı sermaye gruplarının oluşmasına neden olur. Sermaye gruplarının birikimlerini artırmak amaçlı siyasal temsiliyet arayışında oldukları dönemde Demokrat Parti (7 Ocak 1946), Milli Kalkınma Partisi (5 Eylül 1945), Cumhuriyet Halk Partisi arasında siyasal tercihler belirir. Bu dönemin çok partili siyasal hayatı, temsili parlamenter demokrasinin uygulanışına olanak sağlar. Bu dönem içinde sosyalist hareket yasaklıdır.
2. Bu dönemde özellikle CHP ve DP arasındaki siyasal ve ideolojik çatışma her iki partinin siyasal programlarında ayrışmaya neden olacaktır. Günümüzün partilerinde olan siyasal programların benzerliği söz konusu dönem için geçerli değildir.
3. Otarşik (içe kapalı-korumacı) ekonomik anlayışın gevşetildiği, ithalatın serbestleştirildiği, Marshall planı çerçevesinde dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına açık olunduğu bir dönem yaşanır. "...dünya ekonomisi ile piyasa ilişkilerine, göreli serbest ticarete ve açık ekonomi koşullarına dayalı

bir eklemlenme eğilimi bütün dönem boyunca süregelmiştir." 1947 yılında IMF ve Dünya Bankası'na 1952 yılında da NATO' ya üye olunur.

4. 1960 sonrasında iç pazarın tüketimine dayalı ithal ikameci kalkınma planları uygulamaya sokulur. Dayanıklı tüketim mallarının üretilmesi ve iç pazarda tüketilmesi sanayi burjuvazisinin güçlenmesini sağlar. Öte yandan tarım ve ticaret burjuvazisinin de siyasal plandaki temsiliyetinin ağırlığı korunacaktır. Bu dönemde popülist politika hem siyasi iktidarın politikalarında hem de partilerin siyasi programında ana temadır. Siyasi iktidar söz konusu sermaye bloğunun üretim ve tüketim pazarına, kar/birikim sağlamasına olanak tanırken, işçi ve köylü kesimine de siyasal gücünü kaybetmemek adına ücret politikalarında cömert olmaya, sendika ve grev haklarında olanak sağlayan bir siyaset anlayışı geliştirilir. Korporatizm bu dönemde de öne çıkan temel ideolojik motiftir.

***

Ulusal sinema tartışmalarına girmeden önce, Türkiye'de sinemacılığın tarihsel evrimine kısaca değinelim. Türkiye'de ilk sinemacılık adımlarının atılmaya başlanması 1914'e rastlar. "İlk dönem" olarak adlandırılan 1914, "Aya Stefanos" kulesinin yıkılmasının çekimi Türk sinemacılığında başlangıç olarak görülür. 1922-1938 arası "tiyatrocular dönemi" olarak adlandırılır. Bu dönem içinde tiyatro anlayışına uygun, tiyatrocu egemenliğinde bir sinemacılık tarzı geliştirilir. Muhsin Ertuğrul bu dönemin tiyatro temsillerini filme çekerek sinema yapar. 1939-1950 arası bir "geçiş dönemi" olarak adlandırılır. Bu dönem içinde bir ayağı tiyatroda bir ayağı sinemada olan bir "ara kuşak" oluşur. 1950 ile başlayan dönem ise "sinemacılar dönemi" olarak adlandırılır ve bu dönem sonrasında Türkiye'de sinemacılığın gerçek anlamda uygulanmaya başladığını görüyoruz.[1]

"Geçiş döneminin ikinci yarısıyla sinemacılar döneminin ilk yılları Avrupa, Latin Amerika, Asya, Uzakdoğu'daki irili ufaklı birçok ülkede ulusal sinemaların ortaya çıktığı, serpilip geliştiği, yeni sinema okullarının meydana geldiği bir döneme rastlamaktaydı. Ama aynı olaya yurdumuzda rastlanmadı. Bunun çeşitli nedenleri vardı: Bu ülkelerin hemen hepsi savaşa doğrudan doğruya katılmışlardı. Geçirdikleri acı denemeler bu uluslarda karşı konulmaz değişiklik isteklerine yol açmıştı; kimse savaştan önceki düzenin savaştan sonra da sürüp gitmesini istemiyordu. Savaştan önceki toptancı düzenlerin yerini, halkın ağırlığını geniş ölçüde duyurduğu demokrasi düzeni almıştı ve bu demokrasi düzeni, yurdumuzda olduğu gibi "demokrasicilik oyunu" da değildi. Çoğu ülkeler toplumcu düzene geçmişti; sinema böyle bir düzende büyük önem kazanıyordu."[2]

---

[1] Nijat Özön: "Türk sinemasına eleştirmeli bakış", *Yeni Sinema Dergisi*, Sayı:3, Ekim-Kasım 1966

[2] *a.g.m.*; s. 11.

Nijat Özön'ün üzerinde durduğu tarihsel değişimin elbette Türkiye'de de yansımaları, etkileri gerçekleşir. Doğal olarak dünyadaki bu geniş çaplı yenilenme adımları, Türkiye özelinde de kendini özgül biçimlerde üretebilmiştir (1946 dönemi, parlamenter demokrasi, ithal ikamecilik gibi). Ancak, dünyanın diğer uluslarında gerçekleşen yenilenmeyle ya da gelişmiş kapitalist ülkelerdeki kalkınmayla Türkiye özelindeki yenilenme ve kalkınma "eşitsizlik" arz etmektedir.

Bu noktada karşılıklı bir etkileşimden söz etmek istiyorum. Uluslararası kapitalizmin sermaye birikim süreçleri belirli bir yayılmacılık izlerken, söz konusu süreçlere eklemlenme sonucunda dahil olan ulus-devlet kapitalizminin çeşitli ölçeklerde oluşmasına belli bir etkide bulunur. Bu etki karşılıklıdır. Ulus-devlet kapitalizminin yapılanmasına etkide bulunan uluslararası sermaye hareketi, ulusal olanın aynı zamanda ayrışmasını, özgül olanı oluşturmasını, hukuksal olarak bağımsızlığını hazırlayacak olanakların ulusal dinamiklerce üretilmesini etkileşimin bir tarafı olarak sunar. Ulus-devlet kapitalizmi pazar imkanı yaratarak, birikim kaynakları oluşturarak, sermayenin evrensel hareketine eklemlenerek belirli bir özgüllüğü yeniden üretir.

Yukarıda söz ettiğim ilişkilenme tarzına bağlı olarak bir başka ilişkilenme tarzından da söz etmek istiyorum. Bu da, kapitalistleşme-modernleşme düzleminde gerçekleşen ilişki tarzıdır. Kapitalistleşme, modernleşmeyi verili bir toplumsal formasyona kazandırırken, söz konusu toplumsal formasyonun belirli geleneksel yapılarını ya parçalayarak ya da dönüştürüp, uyumlu bir eklemlenme sağlayarak sermaye birikim süreçlerini üretir. Örneğin, Türkiye tarihsel ve siyasal dönemlerine göre kimi zaman merkezi müdahalelerle kapitalistleşmeyi ve buna bağlı olarak modernleşmeyi parçalayıcı bir iradeyle yaşamıştır (1923 sonrası kuruluş dönemi). Kimi zaman da uyumlu bir eklemlenme ile kapitalistleşme süreci yaşanmıştır (1945'ler ile başlayan, 1960'lar ve 1980 sonrası). Bu haliyle bakıldığında ister parçalayıcı olsun ister uyumlu önemli olan kapitalistleşme sürecinin sağlıklı gelişmesidir. Modernleşme adımları ise toplumsal ve siyasal yapının tarihsel ihtiyaçlarına göre gerekirse sermaye birikim sürecinin ön planına taşınır gerekirse taşınmaz.

Türkiye kapitalizminin yapısal iki özelliğine değindikten sonra sinema konusuna kaldığımız yerden devam edelim. Nijat Özön Türkiye'nin de, "ulus olma bilincini kazanmış olan ve demokratikleşme adımlarını sağlamlaştırmış olan ülkelerin" sinemasıyla, aynı nitelikte sinema yapılmasını arzulamaktadır. Kuşkusuz haklı bir istektir. Ancak bu isteğin gerçekleşmesi doğrultusunda hem Türkiye kapitalizminin yapısal özellikleri gereği belirli sınırlılıklar olduğu gibi hem de Türk sinemacılığının da belirli kısıtları vardır. Türk sinemacılığındaki kısıtlar, sorunlar bu yazının kapsamı itibarıyla geniş tutulmayıp belirli bir konu üzerinde özelleştirilmiştir. Bu konu "ulusal sinema tartışmaları" üzerinde kurulacaktır.

"Ulusal sinema" nedir, nasıl ortaya çıkmıştır?

Ulusal sinema anlayışı ve buna karşı geliştirilen yeni sinema anlayışı arasında yaşanan tartışmalar, özelde şöyle bir tarihsellikten geçiyordu: "40'ların ikinci yarısı Türkiye"nin temel siyasal yapısı bakımından da bir *geçiş* dönemidir. 1950 yılında siyasal iktidarın Demokrat Parti'ye geçmesi basit bir iktidar el değiştirmesinin ötesinde farklı bir siyaset anlayışının yaşama geçmesi ve Türkiye'ye damgasını vurmasıdır. Sinemada tiyatrocular dönemi tek parti, tek lider ve CHP anlayışını bir bakıma yansıtırken, Yeşilçam dönemi Demokrat Parti'nin geçerli kıldığı anlayışın ve buna bağlı gelişmelerin izlerini taşır, o ortamın ürünüdür.

1950'lerle birlikte Türk sinemasında yeni bir dönem başlar, bu, Yeşilçam dönemidir ve 80'lere kadar egemendir. Sonrasında tam bitmese de farklı bir konumda, görünüşte geriden, alttan alta gene yaşamını sürdürmektedir. 1950'lerle başlayan iki gelişme sinema alanına damgasını vurur ve Yeşilçam'ı var eder. Bunlardan biri; kırdan kente göçün artması ve kentlerin kırsallaşması, ikincisi; kentlerle sınırlı sinema salonlarının kırsal alanlara yayılmasıdır."[3]

Türkiye'nin bu dönem içinde yaşadığı siyasal ve toplumsal değişim, elbette sinema yapma işine girmiş olan yapımcıların ve yönetmenlerin de ilgilenmek durumunda kaldıkları bir hareketlilik doğurmaktadır. Türkiye kapitalizminin eşitsiz gelişmesi aynı zamanda kentleşmenin de çarpık, eşitsiz gelişmesine yol açacaktır. Kırdan kente yaşanan göç, kentleşmenin nispeten geliştiği evrede sorunlu gelişme olarak yaşanır. Kentlerin göç eden nüfusun yerleşimini sağlayacak imar alanları yoktur, altyapı eksikliği yaşanır, iş istihdamı yetersizdir, sosyal ve kültürel uyumsuzluk kozmopolitizmin belirmesine neden olur.

Sinemacılar dönemi, 1950'lerle beraber Türkiye'de yaşanan bu sosyal ve siyasal hareketliliği sinemaya taşır. Filmlerin, kırsal yaşam ve melodramlar yanında, kent yaşamı ve sorunları üzerine de yöneldiğini ve yeni dönem sinemasının oluşturulduğunu görürüz. Halit Refiğ, "Gurbet Kuşları"; Duygu Sağıroğlu, "Bitmeyen Yol" ;Lütfi Ömer Akad, "Düğün" gibi.

Türkiye'nin sosyal ve siyasal hareketliliği, Türk sinemasının da, filmlerin konuları itibarıyla yenilendiğini görürken, diğer yandan sinemamızın hem kuramsal temelleri oluşturulamamıştır hem de sinemacılığın fiziki olanakları neredeyse yoktur, çok kısıtlıdır. Güçsüz olan Türk sinemacılığı Amerikan filmlerinin hatta Mısır ve Hint filmlerinin etkisi altında kalmış, beyaz perdeyi bu ülkelerin filmlerine ya da taklit yapımlara terk etmiştir.

Türk sinemasının fiziki olanaklarının günümüz koşullarında da hala çözülemediğini görünce, 1950'lerde bu anlamda adım atılamamış olmasını anlaşılır bulabiliriz. Ancak günümüzde, sinemamızın kuramsal yapısına dair, sinema anlayışlarına dair hala bir kafa karışıklığı sürmektedir. Öyle ki bugün için bu

---

[3] Engin Ayça; "Yeşilçam'a bakış", *Türk Sineması Üzerine Düşünceler* içinde, Doruk Yayınları, s.135.

karışıklığı giderebilecek güçte bir aydın dinamiği yoktur. Yine de 1950'ler ile 60'larda süren sinema tartışmalarının günümüze göre daha nitelikli bir gelişme tutturduğunu söyleyebiliriz. Elde yeteri kadar bir tartışma birikimi kalmamışsa da sinemamızı birkaç adım ileriye taşımamış olsa da günümüze göre daha değerli bir dönem yaşanmıştır.

Sinemacılar dönemi (1950) ile başlayan ulusal sinema-yeni sinema tartışmalarına eğilelim.

Nijat Özön bu tartışmaya gayet net ve köklü bir eleştiriyle yaklaşır; "siz sinemamızda hangi akımların bulunduğunu biliyor musunuz? *ATÜT* (Asya Tipi Üretim Tarzı) sinemasını işittiniz mi hiç? Bunun giderek *geliştiğini, halk sineması, ulusal sinema, milli sinema* kılıklarına girdiğini duydunuz mu?... bu kuramları, akımları ortaya atanlar sinema yazarları değil, yönetmenlerdir... bu kuramları, akımları ortaya sürenlerin filmlerinde Yeşilçam'ın geleneksel ürünlerinin dışında bir şey yok."[4]

Bu eleştiriden de anlaşılacağı üzere ortaya atılan iddialı kavramlarla ne bir kuramsal temel oluşturulmuştur ne de söz konusu kuramsal gelişkinliğe bağlı olarak sinema ürünleri ortaya konabilmiştir. Tartışmadaki kavramsallaştırma ve buna göre şekillenen kuramsal yapı düşüncelerle sınırlı kalır. Sinema eleştirmenleri ve yazarların görüşlerine karşı (yeni sinemacılara karşı) saf tutmak adına zorlama bir kavramsallaştırmaya başvurulur.

Sinema yazarları ve eleştirmenleri, 1950 ve 60'larda üretilen eğlence konulu, melodram ağırlıklı filmlerin Türk sinemacılığının gelişmesi adına ilk dönemde desteklerken, bir süre sonra bu desteğini çeker. Çünkü sinema ürünlerinde bir değişiklik yaşanması için gerekli eleştiriler yapılması zorunludur. Yapılan eleştiriler yazarlar ile yönetmenleri birbirinden ayrıştırır. Yönetmenlerin, yazarlara tepkileri vardır: "Bazı yazarlarımız, kurumlarımız, yalnızca yabancı kültürle beslenmiş, kendini dahi tanımayan gençlerimiz, sinemamızı vurmanın, bilinçsizce vurmanın bir çıkar yol ya da olumlu bir çaba olduğu kanısındaydılar."[5]

1965 seçimleri sonrasında DP iktidarının Yeşilçam'a baskılarının solcu yazarlardan kaynaklandığını ve asıl olarak solcu olmayan yönetmenlerin film yapma olanaklarının kısıtlanmış olduğu öne sürülür. Bu nedenin de gerekçesi olarak sinema yazarları görülür. Buna bağlı olarak yönetmenler sinema yapımcılarına Yeşilçam içinde bulunan sinema yazarlarının sinemayı devletleştirmekten yana olduğu görüşünü anlatırken, aynı zamanda sinema işçilerini de "alaylı" olmalarından ötürü yazarların "mektepli" işçileri tercih edeceğini etrafa yayarlar. Böylesi kişisel, özel sürtüşme konuları yönetmenler ile

---

[4] Nijat Özön; *Karagözden Sinemaya*, Kitle Yayınları, s. 186.

[5] Giovanni Scognamillo; "Türk sinemasında tartışmalar/polemikler/kuramlar", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı:3, Sonbahar 97, s. 44.

yazarlar arasında bir ayrılığa yol açar. Yönetmenler bir süre sonra eleştirmenlik ve yazarlığa da soyunarak söz konusu ayrışmayı zorlayacak kuramsal, kavramsal anlayış farklılığına sahip olacaklardır.

Halk sineması: "Türk izleyicisinin parasına, beğenisine dayanan bu sinema 'halk sineması'dır, 'ulusal sinema'dır... Türkiye'de sinema bir sermaye birikimi sonucu doğmuş değildir; doğrudan doğruya halkın verdiği paralarla, halkın desteğiyle kurulmuş bir sinemadır."[6] Bu görüşleri öne süren Halit Refiğ'e Özön'ün yanıtı şudur; "...eğer Halit Refiğ şöyle diyebilseydi: Halk kooperatifler kurmuş ya da ne bileyim, sinema ortaklıkları kurmuş, anonim ortaklıklara girmiş, pay senetleri almış, ona yatırım yapmış... o zaman doğru olabilirdi belki."[7]

Yerli sinemanın halka dair olduğunu ya da ulusal nitelikte olduğunu gösteren ölçü, halkın parasıyla izlemesi olarak gösterilir ki bunu anlamak mümkün değil. Halk için sinema yapmak ile bunu halka para karşılığı satmak arasında büyük farklar vardır. Para aracılığıyla kurulan ilişki bir üretim biçimi ilişkisidir, bu da bizatihi kar elde etme amaçlı bir üretimde bulunan yapımcının piyasaya (halka) malını (filmi) talep* karşısında (beğeni) sunmaktır (pazarlamaktır). Bu halk sineması değil "piyasa sinemasıdır". Diğer yandan halk sinemasını ağır melodramlarla, eğlence filmleriyle tanımlamak (beğeni bu ise eğer) halkın talebinden çok, piyasanın talebine göre hareket etmek anlamına gelecektir. Bu konuda da çıkarı savunulan halk değil yapımcıdır.

Halk sineması-ATÜT ilişkisi: Nijat Özön 'ATÜT sineması'nın da 'halk sineması' gibi temeli olmayan, ancak yazarlar ve yönetmenler arasındaki ayrımı belli etmek için kullanılan bir sinema kavramı haline getirildiğini söyler. Özön, yönetmenlerin iki olguya bağlı olarak bu ayrıma sarıldıklarını yazar; "biri; ATÜT tartışmaları. Halk sinemasıyla aynı sırada ATÜT çıktığında, halk sinemasını bir temele oturtmak için ATÜT'e sarıldılar. Söylediklerine bilimsel bir görünüş vermek çabasıyla... 1965 seçim sonuçlarının verdiği şaşkınlık da onlar üzerinde çok etkili oldu. İkinci olgu budur. O zaman dediler ki, biz zaten halkı tanımıyormuşuz, yanlış yapmışız."

"...deneyimsizdik; o deneyimsizlik içinde, o batı hayranı sinema eleştirmenleri, yazarları bizi yanılttılar. Biz yanılmışız. Halkı da bilmiyormuşuz sinemayı da. Asıl olan halk sinemasıdır. Halk sinemasını gerçekleştirmek için halkı tanımak gerekir. Halkı tanımak için de ATÜT'ü bilmek, ATÜT'ü uygulamak. Çünkü bizim toplumumuz, geçmişte ATÜT'ün geçerli olduğu bir toplumdur."[8]

---

[6] Nijat Özön; *Karagözden Sinemaya*, Kitle Yayınları, s. 190, 197.

[7] *a.g.e.*; s. 197.

[8] *a.g.e.*; s. 203.

Yönetmenlerin, yazarlarla olan sinema anlayışlarını kuramsal bir temele oturtarak geliştirmeleri hatta Türkiye'nin ekonomik, sosyal yapısını ATÜT tezleriyle anlamaya çalışmaları ve buna göre bir sinema kuramı ve kavramı oluşturma çabalarını gerçekten takdir etmek gerekir. Yok eğer sadece, dönemin siyasallığından esinlenerek böylesi ayrışmalara yönelmişlerse, ki öyle olduğu görülüyor. Bunun da takdire şayan bir yanı olamaz.

Bu dönemde Kemal Tahir'in Osmanlı toplumu üzerinden ATÜT tezlerini geliştirdiğini ve bu sayede Türkiye toplumunun ekonomik-siyasi yapısını, tarihsel oluşumunu anlamaya giriştiğini görüyoruz. Siyasal alandaki Türkiye üzerine tezlerin tartışılması elbette sinemacıları da etki altına alır.

Halit Refiğ, Özön'e yazdığı bir mektupta Niyazi Berkes'in *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler* adlı kitabından bir alıntı iletir; "Batıcılık, geri kalmış toplumların aydınlarının, kendi toplumlarının kalkınamaması gerçeğinin karşısında, ilerlemiş toplumları görmekten gelen aşağılık duygusunu hafifletmek için yapıştıkları bir hayal, bir toplumsal sakatlığın aydınlar arasında nükseden bir görüntüsüdür. Batıcılık hiçbir yerde gerçekleşmemiş, sadece gericiliğe yarayan bireyci aydın ütopyasıdır."[9] Batı hayranlığının ulusal değerleri göremediğini, ulusal tarihin kaynaklarını yadsıdığını, böylelikle Türkiye toplumuna dair bir sinemanın üretilemediğini anlatan Halit Refiğ, bunun için azgelişmiş ülkelerin, ATÜT yapısına sahip ülkelerin batıdan tamamen ayrı bir sinema anlayışları olduğunu öne sürer; "Türk düşüncesi ve sanatı bir yeniden doğuşun kaynaklarını kendi tarihinde ve halkında aramak zorundadır... Herhalde mutlak olan şudur ki, Türk sineması halktan gelen bir sinemadır ve de halkına dönük olmak zorundadır."[10]

ATÜT sinemasının gelişememiş olması yerli film izleyicisinin Türk sinemasına olması gereken beğenisini, talebini doğuramamıştır. Çünkü, ulusal sinemacılar halk sinemasının, ATÜT sinemasının gelişimi önünde engel olarak yabancı film baskısını ve yerli izleyicinin de bu baskıdan rahatsız olmamasını bir sorun olarak tespit ederler. Yabancı filmlerden iyi olanlarının gösterime girmesinin sakıncası olmadığını düşünen ulusal sinemacılar, ancak Türk sineması adına ortaya konacak ürünlerin de yabancı film uyarlamaları olmaması gerektiğini ağırlıkla vurgularlar.

Halk sineması, ATÜT sineması gibi tercihlerle sonuçlanmaması koşuluyla, ulusal sinemacıların tutumu haklı bir tutumdur. Ancak, yabancı film beğenisi ya da yabancı film uyarlamaları ne batılılaşma yanlısı olanların kabahatidir ne de ulusal sinema yapılmayışının nedenidir. Bunun sebebi, Türk sinemasının yapısal olarak eksiklikleri olduğu gibi aynı zamanda dönemin dünya kapitalizmiyle entegre durumu gelişmiş ülkelerin sinema endüstrisinin ürünlerinin azgelişmiş ülkelere

---

[9] Nijat Özön; "Yeşilçam 1965: Kırılma noktası", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı:4, Kış 97-98, s. 60.

[10] Giovanni Scognamillo; "Türk sinemasında tartışmalar/polemikler/kuramlar", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı:4, Kış 97-98, s. 52.

pazarlandığı bir döneme rastlar. Sinema endüstrisindeki yayılmacı piyasa işleyişi sadece maddi yarar değil, bunun yanı sıra ideolojik ve kültürel belirleyicilik için de sinema (yabancı filmler) bir araç olarak kullanılır. Bu anlamda batıya, batıcılara, yabancı film baskısına karşı çıkarken ulusal değerlerin erimesinden ötürü değil, ulusal kaynakların dünya sermayesi yararına kullandırılmasına, evrensel kapitalist üretim ilişkilerinin ülke ekonomisini ve toplumunu sömürmesine karşı çıkılmalıdır. Sermaye, hareketi ve birikimi için birçok araçtan sadece birisi olan sinemanın da bu işlevinden yalıtılması gerekir.

Örneğin, Atıf Yılmaz batı sineması karşısında 'doğu'nun nimetlerinden yararlanılması gerektiğini düşünmektedir; "...hala farklı kültür birikimlerinden kaynaklanan, genel bir doğu-batı farklılığından söz edilebilir sanırım. Batının dramatik sanatlarına karşın doğunun lirizmi. Batının yapısal sanatlarının yanında doğunun daha çok detaya, nüansa inen sanatları. Felsefeye karşı hikmet. Batıda, bireyin oluşmasıyla gelişen psikoloji, doğu toplumlarında bir dereceye kadar varlığını koruyan, kolektif psikoloji, ortak davranış biçimleri..."[11]

Atıf Yılmaz'ın sinema anlayışından ya da batı karşıtlığından daha çok anlaşılan doğulu bir toplumun veya bireyin duygusal, düşsel, gizemli ve benzeri yanlarını anlatmaktır, filmlerde bu özellikleri işlemektir. Bu sinema anlayışı ne dünyadaki değişimleri algılamaya ne de Türkiye gibi ülkelerdeki toplumun çatışmalarını reel olarak algılamaya açık bir sinemadır. Aksine kapalı, dar, çıkışsız, bunalımlı bir sinema anlayışıdır ki, buna da daha sonra ulusal sinema denecektir; "bence özellikle yerli bir temanın işlendiği, bize has bir hikayeyi gene bize has özgün bir biçimle ve ritimle anlatabilmek, bize özgü bir sinema dili oluşturmak."[12] Elbette burada zor olan yerli bir temayı bulmak, has bir hikaye has bir biçim üretmek. Çünkü bize ait diye başlandığında, karagöz oyunu, orta oyunculuğu, saray eğlenceleri, direkler arası eğlenceleri, meddahlık vb. akla gelir. Bunların zararlı bir etkisi olmayabilir, ama Türk sineması yapmak için de bu kadar dar ve kapalı kalmakta bizzat zararın kendisi haline gelecektir.

Ulusal Sinema: 'Halk sineması' ve 'ATÜT sineması'na dair ele alınan konular 'ulusal sinema' kapsamına girmektedir. Çünkü ulusal sinema tartışmaları, yönetmenler kanadında anlayışların bir tartışma evrimi yaşayarak geliştirildiği görülür. Oysa her üç kavramlaştırma da birbirinin aynısıdır, iç içe geçmiş olup sadece farklı tartışma uğraklarında kavramlar yenilenmiştir. Yoksa üç akımın ayrı ayrı dinamikleri, belirleyenleri yoktur.

Devam edecek olursak, Halit Refiğ'in ulusal sinema ya da halk sinemasıyla ilgili olarak epey tartışmalı olan yorumuna bakalım;

---

[11] Bülent Görücü; "Türk sinemasında portreler I, Atıf Yılmaz", *Yeni İnsan Yeni Sinema,* sayı:3, Sonbahar 97, s. 75.

[12] *a.g.m.*; s. 75.

"Türk sineması yabancı sermaye tarafından kurulmadığı için emperyalizmin sineması, milli kapitalizm tarafından kurulmadığı için burjuva sineması, devlet tarafından kurulmadığı için devlet sineması değildir... Türk sineması doğrudan doğruya Türk halkının film seyretme ihtiyacından doğan ve sermayeye değil emeğe dayanan bir sinema olduğu için 'halk sineması'dır... Bugün Türk sinemasında bir filmin yapımına yetecek kadar sermayesi olan prodüktörler bile filmlerinde çalıştıracağı kimselerin isimleriyle, işletmelerden, filmin tamamlanmasında kendi kendisinin ödeyeceği uzun vadeli bonolar alarak iş yapmakta, yani halkın açık kredisine, emekçilerin kanaat ve sabrına dayanmaktadır... Halk bu kredisini kestiği anda (Türk filmlerine gitmekten vazgeçtiğinde) Türkiye'de film yapımı kesesine güvenen birkaç babayiğidin yılda yapabileceği iki üç filme iner.

Türk sinemasının bu kapalı ekonomik yapısı, onu ister istemez gene kökü kendi kendine yeterli kapalı köy ekonomisine dayanan (Anadolu halk resimleri, Türk halk hikayeleri, meddah, ortaoyunu ve karagöz gibi) Türk sanatlarıyla benzer bir duyuş ve deyişte olmasına yol açmaktadır."[13]

Türk sinemasında ulusallık, yerlilik motifi Osmanlı ve Anadolu toplumsal kültürüyle yoğrulmuş olan konuları ele almak ve bu konuları filmlerde işlemekle tanımlanıyor. Tarihsel ve toplumsal süreklilik muhafazakar bir anlayışla yorumlandığından eskinin yerine yeni olanı koyabilmek mümkün değildir. Değişim ve yeni 'batı' taklidi olarak değerlendirilmekte, bunun yerine 'doğu' ya da 'halk sineması'na, 'ulusal sinema'ya sığınılır. Kapalı, kaba bir tarih anlayışı sinemanın da gericileşmesine neden olur.

"Halk sermayesine" dayandığı söylenen ulusal sinemanın popülist bir sinema beğenisini ortaya çıkardığını görüyoruz. Sinema tanımı olarak maddi ilişki biçimini temel veri kabul eden ulusal sinemacılar, sinemanın ekonomik, siyasal, toplumsal ve ideolojik-kültürel özellikleri ile oluşturulmuş bütünlüklü yapısını yadsımaktadır. Bunun yerine basit ve kaba bir ifade ile parayı veren halk ise sinema üretiminin sahibi de, sinema türünün adı da 'halk' olacaktır denir. Belirli bir toplumsal formasyonun ekonomik olarak üretici güçleri ve ilişkileri, bununla beraber oluşturulan siyasal, toplumsal yapının etkileri dışında tanımlanan sinema anlayışı aklı başında olan birinin sahip çıkacağı bir tanım değildir.

Halit Refiğ'in bir diğer anlaşılması zor olan ulusal sinema tanımı da şudur; "Marx batı toplumlarında kapitalist sermayenin emeği sömürdüğünü ispatlamak için 'Kapital' diye ciltler dolusu hesaplara dayanan bir eser ortaya koymuştu. Türk sinemasının ekonomisi üzerine böyle bir araştırma eseri meydana getirilmeden sermaye emeği sömürüyor yaygarasıyla ortaya fırlamak marksizm esnaflığıdır. Türk sinemasında emeğin yarattığı değer tespit edilmeden, varsa artı değeri

[13] Giovanni Scognamillo; "Türk sinemasında tartışmalar/polemikler/kuramlar", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı:4, Kış 97-98, s. 52.

kimlerin gasp ettiği ortaya konulmadan insanları rastgele sömürüye ortak olmakla suçlamak dangalaklığın ötesinde bir davranıştır."[14]

Bir diğer ulusal sinemacı Metin Erksan'ın da, aynı konu üzerinde şöyle bir görüşü vardır; "Bir manifaturacı ailesi ile (İpekçiler), Sirkeci'deki bir köfteci dükkanı sahiplerini (Sedenler) aceleden kapitalist yapıp, devlet başlamasından sonra gelen Türk sinemasını ellerinde tutan kişilerin sosyal sınıfını işaretliyor. Ekonomi bilmediği için burjuva-kapitalist sınıfın tanımlanmasını elbette bilmez özenci. Bilmez, ama manifaturacıların film yapımlarını yıllar yılı Nazım Hikmet'in, köftecilerininkini de Muhsin Ertuğrul'un yönettiğini de bilmez mi? Hayır bunları da bilmez. Nazım Hikmet ve Muhsin Ertuğrul'un yönettiği bu film yapımlarını, üstelik sanki Türkiye'de belirli sosyal sınıflar varmış gibi kapitalist bir sınıfa mal eder. İşte bu kadar."[15]

Halit Refiğ ve Metin Erksan ile sinema üzerine tartışma yapmaktan öte ekonomi-politik üzerine, sınıflı toplumların tarihi ve güncel görünümleri üzerine, kapitalist üretim biçimleri üzerine, kapitalist devlet yapısı ve sınıflar üzerine geniş bir külliyatı tartışmak gerekiyor. Sonrasında nasıl bir sinema sorusuna asgari akıl-mantık düzeyinde yanıtlar bulabilme olanağımız olabilir.

Türk sinemasında "sömürü yok" diyebilmek sinema endüstrisinin bile genel işleyiş mantığının henüz kavranamadığını göstermektedir. Türk sinemasında dramatik görünümlerle arada bir gündeme gelen Yeşilçam olgusu sinemadaki sömürüyü, eşitsizliği açıkça anlatmaktadır. Film çekim sürecinde, çok kısıtlı olanaklar altında çalışan sinema emekçileri büyük bir sömürüyle karşı karşıyadırlar. "1960-70'li yıllarda her yıl 100-300 arası film çekilmiştir. Bunların pek çoğu günde 14-16 saat çalışılarak üretilmiş filmlerdir... Film çekim alanında çalışan sinema emekçilerini örgütleyerek günlük çalışma süreleri 14-16 saatten 10 saate düşürülmüştür. Film çekimi hergün değişik yer ve mekanda olduğundan 8+2 saat (8 saat çalışma, 1 saat mekana gidiş, 1 saat dönüş) artı çalışılan saatler için mesai ücreti alınmıştır."[16]

Film çekim alanındaki sömürünün yanında, sinema endüstrisi içinde geniş paylardan birini de yapımcılar alırlar. Karın önemli bir kısmı yapımcının elinde birikir. Yapımcı için önemli olan, piyasası (talebi) olabilecek bir konuda film çekmektir. Buna bağlı olarak filmin izlenme oranını artıracak kimi popüler oyuncular seçilir, izlenme yaygınlığı için de geniş bir dağıtım şebekesiyle ilişki kurulur. Bütün bu ilişkiler piyasaya sunulacak filmin kar sağlaması içindir, yoksa 'halk' için değil.

---

[14] *a.g.m.*; s. 54.

[15] *a.g.m.*; s. 55.

[16] Muzaffer Hiçdurmaz; "Sinema emekçilerinin örgütlenme sorunu", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı:4, Kış 97-98, s. 117.

Metin Erksan'ın "Türkiye'de sınıflar yoktur..." değerlendirmesi gibi, Halit Refiği'in de buna benzer değerlendirmeleri bulunmaktadır. Bu tür değerlendirmeleri iki dönemin özel ekonomi-politik analizi olarak görmek mümkün.

Birincisi; 1930'ların "sınıfsız, imtiyazsız bir milletiz" görüşüyle temellendirilen egemen ideoloji ulusal sinemacıları hala belirlemektedir. İkincisi; ulusal sinemacılarla aynı tarihsel dönem içinde bulunan sosyalist hareketin, "sosyalist devrim-milli demokratik devrim" stratejileri etrafında gerçekleştirildiği tartışmaların üzerinden, MDD kanadının ulusal sinemacıları etkilediği söylenebilir.

Ulusal sinemacıların argümanlarıyla söz konusu iki dönemin argümanları arasında belirli bir mantık birliği bulunmaktadır. Bu argümanlara sahip ulusal sinemacıların bu temel üzerinde tutarlı bir sinema anlayışı, çizgisi, okulu yaratamadıklarını, birkaç zorlama film dışında anlayışları doğrultusunda örnekler verememişlerdir.

Hatta şu düşünceden hareketle Metin Erksan'ın sinema anlayışından ya korkulur ya da gülünebilir; "Bin yıldan beri vahşi haçlı ile barbar Moğol'a karşı, son hesaplaşmalarda yenici bir savaş vermiş olan Türk insanı, bu bin yılda Türk uygarlığını yaratmıştır. Milli Türk sineması bu bin yıllık uygarlık gelişiminin uç yönlerinden biridir. Bin yılın bütün düşünce ürünleri milli Türk sinemasının temeli ve altyapısıdır. Bin yıldan beri Türk insanının oluşturduğu, geliştirdiği ve özgürlük damgasını vurduğu her yaratış milli Türk sinemasında; bilinç altında, bilinç üstünde veya arta kalan inanlar halinde süre durmaktadır. Bunun aksini savunmak, milli Türk sinemasını yabancı sinemaların ardına takmaya yeltenmek, ancak kültür emperyalizmi ajanlarına mahsus bir davranıştır."[17]

Yazının başlangıç sayfalarında Türkiye'nin ekonomik-sosyal yapısının nasıl bir üretim biçimi içinde geliştiğine, buna bağlı olarak Türkiye kapitalizminin "eşitsiz" de olsa belirli bir sermaye birikim gücüne sahip olduğunu ve bu gücü yönlendirmek adına belirli araçların ve kurumların (devlet, parlamento, partiler) olduğuna değindik. Türkiye'nin sınıflı bir kapitalist ülke olup olmadığına bu bölümde yer vermeyeceğim.

Yeni sinema: Bu anlayışın hangi düşünceler etrafında şekillenmiş olduğuna kısaca bu konu üzerinde durarak bakalım.

"Ulusal Türk sinema sanatı her ulusal sanat gibi özgün olacaktır. Hem tarihsel perspektifi içinde özgün ve devrimci, hem de bugünün evrensel perspektifi içinde özgün ve ulusal. Yani kendimizin bile olsa geleneksel kalıpları eleştirecek, yerine yeni özler ve biçimler sunacak kadar devrimci, hangi amaçla olursa olsun hiçbir yabancı kültürün boyunduruğuna girmek istemeyecek kadar ulusal."[18] Onat

---

[17] Giovanni Scognamillo; "Ulusal sinema", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı:5, Yaz-Sonbahar 98, s. 56.

[18] *a.g.m.*; s. 56.

Kutlar'ın yeni sinema anlayışının geliştirilmesi konusunda tartışma ve yazılarıyla önemli katkıları olmuştur. Yeni Sinema dergisi ile 1966'dan itibaren başlatılan sinema, eleştiri-yazı çalışmaları, ulusal sinemacı yönetmenlerin sürekli olarak karşı cephelerde yer almalarına neden olur.

Yeni sinema anlayışı, ulusal sinema akımını kuramsal olarak reddetmese de, sinemadaki üretim biçimi ve ürünleri itibarıyla reddetmiştir. Ulusal sinema ürünlerinin bütünlüklü bir yorumlama özelliğinden yoksun olduğunu düşünen yeni sinema anlayışı, yerli filmlerin halkı bilinçlendirmekten çok ya eğlendirdiğini ya da ağlattığını yazar. Dünyadaki ve Türkiye'deki değişimlere kapalı, "hareketsiz" bir sinemadır, ulusal sinema. "Türk sinemacısı yeryüzü sanatının deneylerine –sadece sanat deneylerine değil bütün insancıl deneylerine- açık olmalı ama gene kendi ülkesinin, kendi insanının gerçeklerini dile getirmelidir. İnsan iç içe çemberler biçimindeki *evrensel, ulusal* ve *kişisel* bağlamların içinde aynı zamanda yaşamaktadır."[19]

Onat Kutlar her iki sinema anlayışının karşılıklı özelliklerini şöyle sıralar; "Bir yanda ülke gerçeklerine doğrudan doğruya eğilecek, tavizsiz, devrimci ve ulusal, kaliteli, uyarıcı bir eylem sinemasından yana olanlar, öbür yanda ise kapkaççı yapımcıları, sömürgen dağıtımcıları, tefecileri, esnaf yönetmenleri ve onların akıl hocalıklarını ya da vekaletsiz avukatlıklarını yapmaya kalkan bir iki hasta entelektüeli ile kokuşmuş, uyutucu, yozlaşmış, çıkarcı Yeşilçam."[20]

Yeni sinema, "belgeci, uyarıcı, bilinçlendirici yanı güçlü, politik eylemle atbaşı hatta daha önde yürüyen, derinlemesine yorumlar yapabilen, yeni ve özgün biçimlerle daha etkili olabilen bir sinema."[21]

"Yerelliğe gömülenler, nev-i şahsına münhasır olma düşüncesini sonuna kadar kullandılar; vardıkları nokta gericilik oldu. Evrenselliğe açık olanlar, bir yandan, çağdaş dünya sinemasındaki hareketleri, akımları, filmleri büyük bir açlıkla izlemek istediler. Diğer yandan geleceğin yeni sineması için farklı modellerden çıkış noktaları bulmaya çalıştılar. Yerelliğe gömülenler, Yeşilçam sinemasını sahiplendiler; evrenselliğe açık olanlar Yeşilçam'ı reddettiler. Yerelliğe gömülenler, Yeşilçam melodramlarını çekerek *halk sineması* gibi kavramlarla ticareti meşrulaştırmaya çalıştılar; evrenselliğe açık olanlar *Türkiye ölçülerine değil, evrensel sinema sanatı değerlerine önem* verdiler."[22]

---

[19] Onat Kutlar; "Yeşilçam", *Yeni İnsan Yeni Sinema,* sayı:4, Kış 97-98, s. 72.

[20] *a.g.m.*; s. 75.

[21] *a.g.m.*; s. 75.

[22] Bülent Görücü; "Yeni Sinema dergisi üzerine bir inceleme", *Yeni İnsan Yeni Sinema,* sayı:4, Kış 97-98, s. 91.

Dönemin önemli ulusal sinema örnekleri

Filmin adı : Kanun Namına
Yıl : 1952
Yönetmen : Lütfi ÖmerAkad
Filmin Konusu : İkinci Dünya savaşını izleyen yıllarda İstanbul'da gerçekte yaşanmış bir olaya dayanıyordu. Genç bir tornacı ustasının kıskançlığı yüzünden evden kaçan karısını geri getirmek üzere babasının evine gittikten sonra, orada ortaya çıkan tartışmaya kendini kaptırıp tabancasını çekerek işlediği üçlü cinayetten sonra dükkanına kapanıp polise karşı durmasının hikayesi ele alınır. Gerçekte, sabaha kadar polise direndikten sonra tabancasındaki son kurşunla intihar eden adam, filmde ise bu bölüm değiştirilerek; katilin karısı sabah dükkana gelerek teslim olması için kocasına yalvarır ve katilin teslim olmasıyla film son bulur. [23] Bu filmle kamera ilk kez sokağa taşınır, hareketli, gerilimli bir çekim ve kurgu çalışması vardır.

Filmin adı : Aşık Veysel'in Hayatı (Karanlık Dünya)
Yıl : 1952
Yönetmen : Metin Erksan
Filmin Konusu : Aşık Veysel'in gerçek görüntülerine de yer verilerek, yarı-belgesel bir biçimde yapılır, ilk otantik köy filmi olarak adlandırılır.

Filmin adı : Dokuz Dağın Efesi
Yıl : 1958
Yönetmen : Metin Erksan
Filmin Konusu : Çakıcı Mehmet Efe'nin yaşamı üzerine bir film. (Bu filmin "Viva Zapata" ve "Kahraman Şerif" (High Noon) uyarlaması olduğu söylenirse de yönetmen bunu reddeder.)

Filmin adı : Gecelerin Ötesi
Yıl : 1960
Yönetmen : Metin Erksan

---

[23] Alim Şerif Onaran; *Türk Sineması I. Cilt,* Kitle Yayınları, s. 53.

Filmin Konusu : Uzun yol şoförü Kadir, trikotaj fabrikasında amele Erol, caz müziği meraklısı Oktar, tiyatro oyuncusu Ziya, sevdiği kıza sahip olabilmek için para sağlamayı düşleyen Ayhan, birlikte benzin depolarını soyarak kolayca "köşeyi dönmek" isteyen bir grup oluştururlar. Sonunda hapsi boylarlar.

Filmin adı : Otobüs Yolcuları
Yıl : 1961
Yönetmen : Ertem Göreç
Filmin Konusu: Gecekondu yöresinde inşaat yaptıran Mahmut Bey'in taahhütlerini yerine getirip yaptırdığı binaları sahiplerine zamanında vermemesinden kaynaklanır olaylar. Bu arada şoför Kemal ile otobüs yolcusu Nevin arasında tomurcuklanan aşk çiçeklenir... Bu ilişki mahallenin diline destan olur. Kemal, evinde kiracı olarak oturduğu Sabire ninenin tapusunu ilgililere gözdağı vererek sağlayınca kahraman olur. Kendisinden yardım dileyen başkalarına avukat Hamdi aracılığıyla mahkemeye başvurmalarını salık verir; yoksa haklarını yitireceklerini söyler. Kötü kişiler bunun üzerine Nevin'in kardeşi Tayfur'u yaralarlar, Nevin'le babasını kaçırarak taş ocağına kapatır ve ölümle tehdit ederler. Sonunda Kemal ve mahalleli durumu öğrenerek taş ocağına baskın yapıp onları kurtarırlar. Fakir şoför ile zengin Nevin'in sevgileri evliliğe dönüşür.

Filmin adı : Yılanların Öcü
Yıl : 1962
Yönetmen : Metin Erksan
Filmin Konusu : Köy yerinde, başkasının evi önünde ev yapılmasına müsaade edilmesinden doğan olayları sergileyen film, mülkiyet hakkının savunuculuğunu yapar.

Filmin adı : Susuz Yaz
Yıl : 1963
Yönetmen : Metin Erksan
Filmin Konusu: Köy yerinde, toprak ve su kullanımı üzerindeki mülkiyet ilişkileri anlatılır.

Filmin adı : Acı Hayat

Yıl : 1963

Yönetmen : Metin Erksan

Filmin Konusu : Evlenmeye hazırlanan, ev arayan iki genç, bir kaynakçı ustası ile bir manikürcü kız. Günün birinde aralarına zengin bir ailenin şımarık oğlu girer; kızı iğfal eder. İki sevgili ayrılırlar. Zaman geçer, tersanede çalışan delikanlı milli piyangoda kazanır, milyoner olur; intikam duygularını gerçekleştirmek üzere, zengin oğlanın kız kardeşini iğfal eder. Filmin sonunda milyonerin mutsuz ilk sevgilisi ona dönmek isteyip reddedilince intihar eder. Kızın mezarını birlikte ziyaret eden eski işçi, yeni milyonerle iğfal ettiği zengin kızı ile el ele verir uzaklaşırlar.

Filmin adı : Gurbet Kuşları

Yıl : 1964

Yönetmen : Halit Refiğ

Filmin Konusu : Maraşlı bir aile işleri bozulduğu için, ellerindekini satıp İstanbul'a göç eder. Büyük kentin iş olanaklarından yararlanıp, zengin olmak düşleri içindedirler. Bu düşleri ailenin erkek çocuklarının aşk ilişkileri, kentin ekonomik düzenine ayak uyduramama nedeni ile gerçekleşmez. Kız kardeş Fatma'nın İstanbul'un sosyete yaşamına kavuşma uğruna evden kaçması, kötü yola düşmesi ve ölümü ile sonuçlanan olaylar üzerine, aile İstanbul'da tutunamayacağını anlar, Maraş'a geri dönerler.[24]

Filmin adı : Haremde Dört Kadın

Yıl : 1965

Yönetmen : Halit Refiğ

Filmin Konusu: (Tarihsel gerçeklerden kurulmuş olaylar dizisi arkasında günümüz Türkiye'si ile koşutluklar, özenli ve doğru biçimde yansıtılmıştır. Aşırı entelektüel bir sinema ürünüdür ve sembolik bir yapıya sahiptir.) İktidarsız paşa; iktidarsız devleti, sevici kadınlar; kendi kendine yatan halkı, filmde sözü edilen ama kendisi görülmeyen Nizamettin paşa; işbirlikçiyi, namuslu

[24] Gülseren Güçhan; *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, İmge Yayınları, s. 97.

ama yanlışa koşulmuş genç yeğen Cemal; devrimciyi sembolleştirir.

Filmin adı : Karanlıkta Uyananlar
Yıl : 1965
Yönetmen : Ertem Göreç
Filmin Konusu: Grev ve sendikalaşma gibi Türkiye toplumuna yeni girmiş konular ele alınır.

Filmin adı : Hudutların Kanunu
Yıl : 1966
Yönetmen : Lütfi Ömer Akad
Filmin Konusu : Güneydoğu illerinde geçimlerini kaçakçılıkla sağlamaya çalışan insanların ekonomik şartlar altında nasıl bu duruma düştükleri anlatılır. Buna karşılık anlayışlı jandarma ve öğretmen gibi unsurlar da devreye sokulur.

Filmin adı : Bitmeyen Yol
Yıl : 1966
Yönetmen : Duygu Sağıroğlu
Filmin Konusu : Anadolu köylerinden gelen bir grup yoksul köylü İstanbul'da iş bulup çalışmak ister. Büyük kentin düşledikleri bol çalışma-iş olanağına sahip olmadığını görürler. Para kazanabilmek uğruna sıkıntılara katlanır, emekleri sömürülür ve kente uyum sağlayamazlar. Kent içinde "yabancılıkları" sürüp giderken kendi konumlarına dair bir bilinçlenmenin ilk filizleri de ortaya çıkar.

Filmin adı : Sevmek Zamanı
Yıl : 1966
Yönetmen : Metin Erksan
Filmin Konusu : Boya ve badanasını yaptığı Ada'daki bir köşke, boş olduğu bir kış mevsiminde girerek salondaki büyük boy bir genç kız resmini hayranlıkla seyretmeyi adet haline getiren "yalnız adam"ın dramı anlatılır. Yağmurlu bir günde çıkagelen resmin sahibiyle karşılaşan boyacı, kendi çevresinden olmayan bir çok kimseyle tanışmak zorunda kalır. Düşle gerçek çatışıyor, düşün

gerçekleşmesi imkansızlaşıyor. Zengin nişanlısıyla evlenmeye zorlanan kız, nikah günü gelinliğiyle kaçıp yalnız adama sığınıyor; kendisini izleyen nişanlı da, onları bir kayıkla uzaklaşırken görür ve silahla ikisini de vurur. (Doğu masallarında sıklıkla işlenen tema kullanılmıştır: "surete aşık olmak")

Filmin adı : Kuyu

Yıl : 1968

Yönetmen : Metin Erksan

Filmin Konusu : Aynı kimse tarafından üç kez kaçırılan bir kadının kendisine su sağlamak üzere içine kova düşmüş bir kuyuya inen erkeği, başına taşlar yağdırarak öldürmesinin ve kuyuyu ağzına kadar taşla doldurduktan sonra gidip jandarmaya teslim olmasının öyküsü anlatılır.

YOLDAŞ ROMANLA, YERELLİK NEREYE KADAR? (1876-1940)

Kamil DEVRAN

"Bir bohça, Bir Çanta

> 1324 yılının 10 temmuz günü Osmanlı imparatorluğunu hudutlarının bir kapısından bir kocakarı yumruğunda bir hamam bohçasıyla çıktı; öteki kapısından bir genç adam kolunda bir maroken çantayla girdi. Bohça istibdattı; içinde ondan yukarı sayamayan Vezir; imzasını atamayıp boynunda mühür torbası sallanan Müşhir; kabzımalla ortak Mabeynci; sarrafla sakal sakala maaş kıran Nazır; Moskof tercümanından azar işiten Padişah; hürriyetsiz iki gazete; turp gibi nişan ve marul gibi sırma satan devlet; Kanun-ı Esasi'li salname; Ayastefanos Muahedesi; Fizan vardı. Maroken çanta Meşrutiyet'ti; içinde "Vatan" tiyatrosu; on iki düzine darağacı; tek gazeteli hürriyet; salnamesiz Kanun-ı Esasi; yüz bin şehitli Sarıkamış; yüz nutuklu Mısır seferi; Sevr Muahedesi; Sinop vardı."[1]

Abdülhamit döneminin karartma günleri, Yavuz'u bilenlerin 33 yıllık sessizliği, geç kalmışlığın getirdiği yozlaşan değerler, hiç edilen sözler, çürümüş ilişkiler, iğreti, eklektik yaşamlar ve emperyalizmin bitmek bilmez kıyıcılığı; Üç İstanbul; tek sebep, üç dönem. Alıntı, Üç İstanbul romanının kahramanı (belki de yazarın ta kendisidir, kim bilebilir) Adnan'ın kendini aşan düşünceleri; diğeri ise romanın etkisindeki benin, döneme dair, sözcüklere devşirilen fikirleri.

---

[1] Mithat Cemal Kuntay; *Üç İstanbul*, Oğlak Yayınları, Birinci baskı 1998, s. 438.

Dönem itibariyle, toplumsal yapının iki ayrıksı merkezi olan İstanbul ve Anadolu'dan, İstanbul'un üç farklı tarihselliğini içinde, az müdahaleci, daha çok izlenimci olan yazar ve onun başyapıtı. Burada yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermeden bir açıklama yapma ihtiyacı duyuyorum. İstanbul ve Anadolu'nun nerelerde ayrıldığını, daha tam olarak ulusallaşamamış bir kapitalist yapının, henüz oluşturulamayan ulusal kapitalist hat nedeniyle, farklı yönelimleriyle beraber (tabii ki tamamen birbirinden ayırmadan) incelemenin yöntemsel olarak daha doğru olduğu görüşündeyim. Aynı zamanda, sadece İstanbul nesnelliğine kapanmış tarihsel romandan hareketle, toplumsal yapıyı incelemeye çalışmanın böyle bir yöntemi dayattığını düşünüyorum. Roman, her ne kadar toplumsal formasyonun bütün sınıfsal temellerini kapsamaktan uzak kalsa da, dönemin siyasal ve yapısal değişimlerini, ("değişimlerini" yerine burada "çirkinliklerini" kelimesini kullansak, herhalde romanı daha iyi betimlemiş oluruz. Bence yazarın, romandaki kurgusunun genel seyri "değişim" sözcüğünde yatmakta. Konumuzla pek ilgisi olmasa da, yazar romanda değişimin getirdiklerini yorumlamakta, değişimin ileriye mi geriye mi olduğu konusunda daha çok geriden yana taraf almaktadır.) kalburüstü insanların etrafında dönen hayatları, bir sınıfın çöküşüne neden olan diğer sınıfın hoyrat yükselişini, gecikmişliğin sancıları; yoğun içeriği ve bir çok yerde hayranlık bırakan betimlemeleriyle, uzun teorik tartışmalardan çok daha anlaşılır ve hissedilir biçimde okurlara sunduğu inancındayım. Tarihsel dönem, aynı zamanda konumuz olan toplumsal formasyon incelemelerinde, Türkiye ve benzeri gecikmiş ülkelerdeki edebi eserlerin, özellikle de romanın, değerlendirilmesi gereken büyük zenginlikler taşıdığını düşünüyorum. Roman, yazarlarımızın büyük çoğunluğunu etkilememiştir. Bireysellik, toplumdan kopuk düşsel kurgular, nesnelliği aşan karakterlerden uzak yapıtların olmasının bizim için değerlendirilmesi gereken bir fırsat olduğu kanısındayım.Bu durumu fırsat saymamın sebebi bu yazının konusunu aşan başka bir yazının konusu olabilecek kapsamlı bir değerlendirmeye ihtiyaç duyduğundan bu kadarıyla yetinmek istiyorum.

Abdülhamit ve Onun İstibdatının İstanbul'u, İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyetinin İstanbul'u; işgal dönemi İstanbul'u ve bu tarihsellikte yaşayan "Adnan", "Belkıs" ve diğerleri...Kısacası Osmanlı'nın hızlı çöküşünün, yapılandırılan yeni sisteme uyum sağlamaya çalışan (Kuşkusuz, zor kullanmanın etkileri yerellikten gelir) toplumun ve dışarda azgınlaşan emperyalist dünyanın nesnel koşulları. Üretken bir ekonomiden, dünyayı yaratan emekten ve onu yaratan sınıftan geri kalmış; borç, batak, çürümüşlük ve emperyalist odakların içindeki, "Üç değil, tek İstanbul". "İstanbul'da üç şapka vardır. Çamlıca tepesinden evvel bu üç şapka görülür. Reji'deki Rambert'in, Düyun-ı Umumiye'ci Berje'nin, Şimendiferci Hügnen'nin kafasında duran üç serpuş!" [2].

---

[2] *a.g.e.*; s. 61.

Burada Osmanlı topraklarında var olan birkaç önemli noktaya değinmekte yarar görüyorum. Dönemin başlangıcından itibaren gelişmekte olan sınıfsal yapılar elbette var. Ama yönlendirme kapasitesine sahip olabilecek belirgin bir sınıftan söz etmek henüz mümkün değil. Burjuvazi; reel üretimin çok uzağında neredeyse tamamen dışa bağımlı, tekel özelliği taşıyıp, ticaret sektöründe konumlanmakta, bunların da ötesinde, ulusal bir bütünlük sağlanamayacak kadar farklı kesimlerde yer alan azınlıklardan oluşmaktaydı (tabii bu kesimleri kapsamaya çalışıp, yetersiz kalan "Osmanlılık" düşünü hatırlatmakta fayda var). Daha alt katmanlarda yer alan ulusal bir yapıda toparlanabilecek bir müslüman-türk burjuvazi yahut onun adaylarından söz etmek mümkün, ama bunların örgütsüz konumlanışları, daha önemlisi büyük gayri-müslim azınlıklara bağımlılık ilişkileri, güç oluşturmalarının önünde engeldir. Bürokrasiye gelince, yeni bir düzeni kurmaktan öte, can çekişen varlığını korumaktan başka tarihsel olarak hiçbir gelişme nüvesi taşımamaktadır. Bu tarihselliği, yani Osmanlının yarı-sömürge dönemini eksik de olsa en iyi tanımlayan sözcüğün "Bağımlılık" olduğu kanaatindeyim. İç içe geçmiş bağımlılık ilişkilerinde yaşanan birleşik dünyaları, yöntemsel olarak ne kadar eksik kalsa da, bir piramit yapıya benzetmek ve bu piramit yapının en üstüne emperyalist tekelleri; altına da birbirine bağımlı kapitalist yapıları koyan örneklendirme, basit kaçsa bile yanlış olacağını zannetmiyorum. Bütün bu koşullar altında ve daha birçok zorluklarla beraber yapılması gereken her şey bizim zavallı küçük-burjuva aydınımıza kalmakta; bir tarafta hasta yatağında yatan, çoktan ömrünün sona ermesi gereken aristokrasi, diğer tarafta zordan başka yola boyun eğmeyen, modernleşme ve gelişmenin sınıfsal getirilerinden çok, götürülerini *unutamayan* geniş halk kesimi, ne kendini ne de ideolojisini taşımaktan yoksun güdük burjuvazi. Eh; gerisi malum, tercih hakkı olmayan "Aydın" ne kadar kendisinin isteği olduğu tartışıla dursun, bulduğu tek destek kapitalizmin emperyalist güçler oluyor. Durum böyleyken biraz nesnellikten yana taraf almak bana göre pek yanlış görünmüyor. Aydının düşünceleri ne kadar ileri olursa olsun, kendi dışında gelişen engeller sebebiyle hiçbir zaman istediği noktaya ulaşamıyor. Bununla beraber nesnelliğin dayatmaları, kapitalizmin yapısal gereklilikleri olarak dönüştürülmesi gerekli olan bazı toplumsal yapıları zorunlu olarak yeniden kullanmak ve üretmek zorunda bırakıyor. Hedeflerinin gerisine düşüyor, vaadettiklerini gerçekleştiremiyor ve inandırıcılığını yitiriyor. Şu saptamayla bitirmek istiyorum: *Osmanlı'nın çöküşünü belirleyen en büyük etkenin kapitalizmin iç çelişkileri olduğu ne kadar açıksa, yeni oluşacak düzenin yapısal çerçevesini de gene söz konusu dış dinamiklerin belirlediği o kadar açıktır.*

Tekrar romanımıza döndüğümüzde, "Adnan" her ne kadar soylu kan taşısa da, alt tabakada yer alan, var olduğu maddi ve manevi koşullardan rahatsız, sınıf atlamak isteyen "Türk Aydını" tipolojisini temsil etmektedir. "Belkıs" ise çökmekte olan aristokrasinin son temsilcilerinden bir kadındır. "Adnan" tipik Türk aydını özelliklerini ve bunalımlarını kendinde barındırır. Her şeye ilk önce kendi beninden bakar, merkez hep kendisi olmalıdır, hep önemsenmek, beğenilmek ister.

"Kendisinin payı olamayan zafere, eshamını almadığı şirketin kapısındaki "Muameleci" gibi somurtur."[3] Tabii ki sütten çıkmış değildir aydın, var olan yozlaşmanın yansımalarından kopuk hiç değildir, gerçektir. "Bilgisi, bir savaş aracı değil, kişisel yükselme basamağıdır. Kendinden vermeden, karşılığını yaşamasıyla ödemeden yükselmek ister." [4] "Belkıs" ile "Adnan"ın ilişkisi romanda iki farklı sınıfın iktidar mücadelesi olarak yansıtılmaktadır. (İki sınıfın çatışmasını, başarısız bir evlilik ilişkisiyle betimlemenin ne kadar gerçekçi olduğunu, böyle bir münasebete girenlerin daha iyi değerlendireceği açık gözüküyor.) Birbirlerine olan bağımlılık ilişkileri, hakimiyetti ele geçirme gücüne henüz ulaşamamış, koca, "Adnan", hakimiyeti elinde tutma yetisi olup, gücünü kaybetmiş, karı, "Belkıs". "Ekonomik bakımdan güçlenen burjuvazinin çöken aristokrasi karşısında duyduğu tipik aşağılık duygusu. Bir türlü kurtulamaz "sonradan görmelik" duygusundan. Belkıs'ı hep kendisinden üstün bulur, hep Belkıs'a yaranmaya çalışır."[5] "Belkıs" ise kaybetti eski hayatın (yönetimin) acısını yeni yönetici sınıftan çıkarmayı tamamen yok oluşuna değin sürdürür. "Fakat iki üç asır kadar hükümette kalsalardı, giyinmeyi öğrenecekler, kibar olacaklardı."[6] Romanda "Belkıs"ın sonu geldiği an, can çekişen bir sınıfın da sonu gelmiştir artık, yeni sınıfın kötü mazisini, kendinden önce olan sınıfı taklitlerini, eklektik hareketlerini, ona karşı kullanacak, hatırlatacak birisi yoktur artık. "Belkıs ölmekle Adnan eski tarih hocalığından, eski iptidai kunduralarından, Aksaray'daki evinden kurtulmuş gibiydi."[7].

Tekrardan "Aydın"ımıza dönebiliriz sanırım, her ne kadar zorunlu durumlar, bağımlılık ilişkileri içinde olsalar da İttihat ve Terakki kadrolarının koşulları yorumlamakta geri kaldığını düşünüyorum. Kendilerinin önderliğinde bir kopuşu gerçekleştirebilmeleri için, var olan durumdaki bağımlılık ilişkilerinin ekonomik boyutunu yeterince önemsemeyip, çoğunlukla sorunu siyasi iktidar mücadelesi olarak görmüşlerdir. Böyle olunca genelde hukuki ve siyasi yorumlarla sınırlı kalmışlardır. Kemalist kadrolar ise her ne kadar İttihatçılarla süreklilik içerisindelerse de, ulusal kurtuluş mücadelesinin toparlayıcı etkilerini iyi değerlendirmiş, bunları yeni bir vizyonmuş gibi göstererek, toplum nezdindeki inadırıcılıklarını artırmışlardır. "Mustafa kemal'in ittihatçılığı inkarı, temelde ittihatçılığın sürdürülmesidir. İttihatçılık-Kemalizm çizgisi, devam inkar diyalektiğinin özgün örneklerindendir. Türkiye Cumhuriyeti'ni biçimlendiren

---

[3] *a.g.e.*; s. 448.

[4] Fethi Naci; *Altmış Türk Romanı*, Oğlak Yayınları, Birinci baskı 1998, s. 48.

[5] *a.g.e.*; s. 48.

[6] Mithat Cemal Kuntay; *a.g.e.*, bkz. s. 408.

[7] *a.g.e.*; s. 444.

siyasal kadroların hemen hemen tümü, İttihat ve Terakki okulunda yetişenlerdir."[8] Son olarak bir şey daha ekleyerek yazımın "Üç İstanbul"bölümünü bitirmek istiyorum. Kemalist kadroları ittihatçılardan ayıran en önemli farklardan birisi bence kemalist kadroların, var olan nesneliğin sağladığı olanaklar, "yek" bir kimlikle birleştirerek, önlerini açtıkları kanaatindeyim. Bana kalırsa, kemalist kadrolar daha ince delikli bir tarihsel süzgeçten geçmiş İttihatçılardır. "İttihat ve Terakki deneyinin, başlangıç olarak ilginç yanı sınıfsal dayanağının olmaması değil, bu dayanağın değişik tarihsel ürünlerini aynı tarihsel kesite sığdırmaya çalışmasıdır. İttihat ve Tera. .i, tek başına, ne liberalizmdir, ne devletçilik. Ne Jakobenizmdir, ne Bonapartizm; ne pozivitizmdir, ne de iradecilik. İttihatçılık, bu ve benzeri yansımaların belli bir mercekten geçirilerek doğrudan siyasal pratiğe yansıtılmasıdır. Sonuçta ittihatçılık, Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinin doğrudan uzantısı olmakla birlikte, son çözümlemede bu süreci etkileyip ona biçim vermeyi amaçlayan bir politik hareket olarak belirginleşiyor."[9]

1908 sonrası tarihsel romanının izinde toplumsal formasyon

Bundan sonra, "*Üç İstanbul*" romanıyla incelemeye başladığım tarihsellik ve onun toplumsal yapılarına; en az onun kadar önemli, bir başka romanla; "*Cevdet Bey ve Oğulları*" ile devam etmek istiyorum. Her iki romanın da aynı tarihsellikler içinde geçen bölümleri olsa da, benim buradaki amacım ne bu durumu karşılaştırmak, ne de tekrarlamak olacak. Her iki tarihi romanı birleştirip, geniş bir tarihsel kesitte gezintiye devam edebileceğimiz düşüncesindeyim.

"*Cevdet Bey ve Oğulları*" romanı 1905 yılında, "Cevdet Bey"in tek bir günüyle başlar. Ardından, 30'ların tarihselliği ve oğlu "Refik" sahneye çıkar. Son bölümde ise "Cevdet Bey"in torunu "Ahmet"in 70'lerdeki bir gününü, onunla beraber yaşarsınız.Üç kuşak ve toplumsal değişimin üç kesitidir yaşananlar.

"Cevdet Bey" ulusal ticaret burjuvazinin ilk temsilcilerindendir. Aristokrasinin ve Osmanlının gayri-müslim ticaret burjuvazisinin kendisini küçük gördüğü dönemlerde yolunu çizmeye başlayan, ne yaptığını bilen, ilkeli kişiliği, var olduğu nesnelliği değerlendirmesini bilen yapısı ve toplumun yükselen değerleriyle yerli ticaret burjuvazisini temsil etmektedir. Savaş öncesi konumunu yönetici sınıftan bir kadınla evlenerek koruyan, savaş sırasında ulusal burjuvaziyi bilinçli zenginleştirme politikalarıyla durumunu düzelten (Burada "düzelten" yerine, "ilkel sermaye birikimini oluşturmaya çalışan" dersek pek yanlış olmaz sanırım.) ve hayatını noktalarken de sınıfının geleceğini gören ("Evet artık fabrika şart.

---

[8] Metin Çulhaoğlu; *Bir Mirasın Güncelliği Tarih Türkiye Sosyalizm*, Doruk Yayınları, İkinci baskı 1996, s. 120.

[9] *a.g.e.*; s. 121.

Simens'le mesela, anlaşsınlar, burada bir fabrika kursunlar..."[10]) Türk burjuvazisinin kökeni.

Romanın büyük bölümünde, 30'ların Türkiye'si resmedilmektedir. Otuzlar, merkezi ideolojinin kapsayamadığı, dönemin "aydın" adayları "Refik" ve arkadaşlarının etrafında yaşanan kurgusal hayatlardadır. "Cevdet Bey"in iki oğlundan "Osman", babasının yolunda aynı kararlılıkla devam eder, dönemin önemli meselelerinden, "Hatay Sorunu" üzerine bile; "Hatay'ın bizim olmasının benim ticaretime ne yararı olabilir? Hatay'a ne satabiliriz? Orası da sonunda bir pazardır ve bize katılması çok iyidir."[11] düşüncesiyle, hızlı bir biçimde kendi varlık koşularını özümseyen tavırlar sergiler. Ve sonunda, her ne kadar yerli yapım payı %84 olsa da, ithal sermayeye dayanan bir montaj fabrikasının sahibi olur.

Değişimin, yeni oluşumların, eskinin kalıntılarının, sınıf aidiyetleri ve çelişkilerinin etkileri her karaktere yedirilmiş olan romanda (Tarihsel romanın olmazsa olmazı da denebilir), en çok önemsediğim noktalardan birisi de, değişimin mekansal farklılıkların betimlemeleriyle zenginleştirilmiş olması. Kurgunun, yanlış ve geri dava adamı "Refik"in aşırı milliyetçi arkadaşı "Muhittin"in sözleri; "Eskiden Yıldız'da saraydaydı efendilerimiz, şimdi Nişantaş'dalar!...Yıldız'daki efendi Nişantaşı'na taşınınca Cumhuriyet oldu!...Eskiden padişah vardı, şimdi de tüccarlar var."[12] değişimin mekansal eşleştirmelerinden birisi. Bir diğeri ise, romanın son bölümlerine kadar "Cevdet Bey"in karısı tarafından korunmaya çalışılan, "Cevdet Bey"in ölümüyle sekteye uğrayan (daha yenilikçi iktidara geçiş diyebiliriz) yatay aile yapısının, köşkün yerini apartmanın almasıyla, modern, dikey aile yapısına dönüşümü sergilemektedir.

Otuzların, Türkiye tarihi açısından, diğer dönemler nezdinde, farklı dinamikler içerdiği konusunda hem fikir olduğumuzu varsayarsak, dönemin hakkını verdiğini düşündüğüm yazarla beraber, bazı verilerin ve (yeni olmasa da) bazı saptamaların altını çizmek istiyorum. Her ne kadar farkı dinamikler taşıdığı söylense de, burada tarihselci anlayıştan gelen kopuştan söz etmek namümkün. Elbette kendinden öncesiyle süreklilik taşımakta. Burada en fazla vurgulamak istediğim, diakronik tarihten gelen kopuşun, yani büyük Ekim Devrimi'nin etkilerine biraz daha fazla etkin rol biçmek olabilir. Böyle bir yaklaşımın, tarihte senkronik olandan uzaklaşma manasına geldiğini düşünmediğim gibi, Ekim Devrimi'nden gelen kopuştan yana taraf almanın dönemsel olarak daha doğru bir tercih olduğu kanaatindeyim."Osmanlı burjuvazisinin siyasal-ideolojik temsilcilerinin aldığı konumu belirleyen, ticaret burjuvazisinin durum ve perspektiflerinin ötesinde, tarihsel sıkışma ve gecikmişlik bilgisidir. Ve nihayet: Cumhuriyet döneminde ilk

---

[10] Orhan Pamuk; *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yayınları, Onüçüncü baskı 1999, s. 204.

[11] *a.g.e.*; s. 309.

[12] *a.g.e.*; s. 230.

ideolojik şekillenmeleri belirleyen, dönem burjuvazisinin ekonomik çıkar ve beklentilerinin ötesinde, Avrupa'daki sınıf mücadelelerinin ve 1917 Devrimi'nin somut bilgisidir."[13] Dönem itibariyle, yöntemsel olarak doğru bir tarihsel yaklaşımda *modernleşme, iç-dış dinamik dengesi ve sınıf mücadeleleri* çerçevesinin önemli ve işlevli olduğu konusundaki kesin fikrimle bu kısmı tamamlıyorum.

İktisat politikalarının, korumacı ve devletçi yorumlarının etkileri, bir önceki dönemden kalan "Serbest Fırka" deneyimi, "Dersim Ayaklanması", "Şimendifer" politikaları, sanayileşmede atılan büyük adımlar ve bir daha hiç yakalanamayan büyüme hızıyla (Korkut Boratav'a göre o dönemde Sovyetler Birliği'nden sonra yapılan en gelişkin planlamayı Türkiye yapmıştır. Büyüme oranlarını göz önüne alındığında katılmamak elde değil.), Sovyetler Birliği'nin etkisi, kapitalizmin 1929 "Büyük Buhran"ı, ne şekilde olursa olsun, "Halk İçin Halkla Beraber" kalkınma paradigmalarıyla ve en önemlisi merkezi ideolojinin kapsayıcılığının baskılarla artırıldığı, toplumun alternatifsiz bırakıldığı, kemalist Devrimin tam konsolidasyon hedeflerinin, kemalist devrimin "Kadro"larının Türkiyesi.

Bu kadar önemli saydığımız bir dönem için çok zayıf kalan bir özet olsa da, asıl amacımdan çıkmadan, bağlantılarını romanla kurarak devam edelim."Refik"in diğer bir arkadaşı "Ömer"; kişisel hırsı, inancı ve hedefleriyle, merkezi ideoloji tarafından alternatifsiz bırakılan (söylemek ne kadar yanlış olur bilemiyorum ama, dönemin baskılarından dolayı aydına belki de sadece geri, aşırı milliyetçi kapı açık bırakılıyor, bu yüzden "Muhittin"i pek fazla hor görmeyebiliriz.) bir başka "aydın" tipolojisini temsil ediyor. Kişisel hırsından kaynaklanan, "Rastignac" benzetmesiyle "Ömer" bence, 50 yıl daha geç dünyaya gelseydi, istediği yerlere ulaşırdı ama istediği bir insan olur muydu? Bilemem. Bir parantez açarak önemli bulduğum, "Refik" ve "Ömer"in batılı aydın arkadaşları "Herr Rudolph"un Türkiye üzerine izlenimine yer vermek istiyorum: "Balzac'ın Rastignac'ının arkasında kanlı Fransız Devrimi vardı. Burada? Burada en büyük efendi hala Kerim Naci Bey...Burada bütün demiryolu inşaatının patronu bir toprak ağası...Hem toprak ağası, hem demir yolu müteahhidi, hem de milletvekili...Size birşey kalmış dostum..."[14]. Dönemi iyi değerlendiren bu gözlemde, yanlış anlaşılmalara yol açmamak için, bir ek yapmak istiyorum. Alıntıda geçen "kanlı" kelimesi bazıları için sonuç olarak görünüp, "demokrasi" kisvesiyle, yani; burjuva devriminin salt demokratik temelleri ekseninde değerlendirilebilir. Lakin, bu arkadaşları da pek gücendirmek istemesem de, benim kanaatim bu sözcüğün bir sebep olarak değerlendirilmesinden yana. Yani burjuva devriminin sınıfsal karakterini işaret ettiğini düşünüyorum. Bir alıntı ile düşüncelerimin nesnel zeminini zenginleştirerek tamamlıyorum. "Burjuva devrimlerini 'demokratik' belirleyici olgu, toplumsal

---

[13] Metin Çulhaoğlu; *Bir Mirasın Güncelliği Tarih Türkiye Sosyalizm*, Doruk Yayınları, İkinci baskı 1996, s. 118.

[14] Orhan Pamuk; *a.g.e.* bkz., s. 282.

sınıfların bu devrimlere en geniş anlamda katılmaları, bundan da önemlisi sonucun çeşitli sınıf çatışmalarının bir bileşkesi olarak ortaya çıkmasıdır. O halde, burjuva devrimlerini burjuva demokratik yapan, burjuvazi ile eski yapı arasındaki çelişkinin yanı sıra, burjuvazi ile emekçi sınıflar arasındaki çelişkinin de aynı anda sahneye çıkmasıdır. Dönemin baş çelişkisiyle bunu kesen diğer çelişkilerin meydana getirdiği bileşke sonucunda burjuva devrimi demokratik olmuştur. Sürece damga vuran güçlü öznelerin özel dengeleri sonucunda, devlet dahil yeni üstyapısal şekillenme daha "ortada" bir yerde karar kılmıştır."[15]

Zannedersem artık romanın asıl (ana kahraman olması onun diğerlerinden daha az dışlanmış olması manasına gelmiyor. Bilakis, beklentilerinin fazlalığı onu diğer aydın tiplerinden daha uzağa savuruyor.) kahramanı "Refik"ten, onun çabaları ve hayal kırıklıklarından bahsedebiliriz."Refik" diğerlerine göre daha fazla toplumsal kaygılar güderek aforizmalarına koyuluyor. Amacı kendini için değil, "Onları topyekün kurtarmak için ne yapıyorum peki?" [16] olan zavallı aydınımız, kendi sorunsalının ana eksenini, merkezi ideolojiye göre tam tersi sırada yer alan, "Devletin değil, milletin iyiliği"ni düşünmeye dayandırıyor ve çözüm yolunu da *aydınlanma, özgürlük* gibi fikirlerle açmaya çalışıyor. Burada araya girmek gerekebilir çünkü böyle fikirlerle, hele böylesi bir dönemde yolunu açmaktan öte tamamen tıkamaktan başka bir şey yapamayacağı ortada olsa gerek. Daha öncede belirttiğim gibi, bu açılımlar merkezi ideolojinin en son ihtiyacı olacak düşünceler.Dönemin "Kadro"larından "Milletvekili Muhtar"ın; "Şu aydınlık dediğin nedir? İlerlemeyi anladım. İlerlemek önemli. Memleket ilerlesin de, varsın şu aydınlık dediğin şeye bulanmasın. Karanlık kalsın. Karanlık kalsın, ama memleket ilerlesin, tarım ilerlesin, sanayi ilerlesin."[17] sözleri durumun vehametini ortaya koyuyor. Böylesi fikirlerle hareket eden "Refik" her ne kadar, dönemin politikalarıyla birlikte değerlendirilirse de, üstüne en çok yük binen, en geniş kesiminden yana taraf alması bile onun sorunlarının çözümü olmuyor. "özgürlükten, ya da aydınlıktan vazgeçmek bizi ilerletecek...Öyle mi? Peki özgürlüğü kim istiyor? Devlet istemiyor! Tüccarlar buna fazla meraklı değiller. Toprak ağaları nefret ediyor! Köylüler duymamış. Başka kim var? İşçiler?...Bir de ben!...Delikanlı sen kim oluyorsun? diyorlardı ona. Biz her şeyi düzenleriz. İyi neyse, hangisiyse, senin için uygun olan her şey neyse biz onu yaparız! Senin gibi bir ölümlüye düşmez böyle şeyler! Karanlıkmış, aydınlıkmış, özgürlükmüş nereden çıkartıyorsun bunları? Bir kul olduğunu hatırla ve boyun eğ!"[18] Bunlar "Refik"in

---

[15] Metin Çulhaoğlu; "Devlete Yıkılan Siyaset", *Sosyalist Politika*, sayı: 2, eylül 1994, s. 21.

[16] Orhan Pamuk; *a.g.e.* bkz., s. 478.

[17] *a.g.e.*; s. 386.

[18] *a.g.e.*; s. 412.

sesli düşünceleri . Böylesi koşullar altında, yanlızlaştırılan aydın giderek daha fazla içine kapanıyor, görüyoruz ki, ilerde toplumla ilişkilerini kopma noktasına götürecek kadar sorunları artıyor. "Refik"in yakın arkadaşı "Muhittin"in, ona dair; "Gene kafası karışmış, ayağı yere basmayan, aynı, amaçsız, ilkesiz, iradesiz ve en önemlisi hedefsiz Türk aydını"[19] düşüncelerini, "Kafası karışmış, ayağı yere basmaya çalışsa da izin verilmeyen, amaçlarını belli bir yöntemle birleştirememiş, ne olmak istemediğini bilen fakat ne olmak istediğini bilemeyen, ilkeleri ve hedefleri henüz oturmamış, yoğun baskı altında kendine yol açmaya çalışan Türk aydını"biçiminde değiştirerek, "Muhuttin"in öznel konumundan arındırıp, pek fazla deforme etmeden daha nesnel bir biçimde tanımlamış oluruz diye düşünüyorum.

Yazımı, okurun sağlıklı iştirakini gözeterek, burada bitirmek istiyorum ama bilindiği gibi, "Cevdet Bey ve Oğulları" romanı bıraktığım tarihsel noktada tamamlanmıyor. Romanın bir diğer kahramanı olan "Ahmet"in 70'lerdeki darbe öncesi bir günüyle dönemin portresi çizilmeye çalışılıyor. Tabii ki şimdi size yetmişlerin Türkiye'sini özet geçecek değilim. Zaten tek başına bir yazı konusu olabilecek, en az otuzlar kadar yoğun bir dönem olduğunun da bilincindeyim. "Sonuç olarak" gibisinden başlayan, ek, toparlayıcı bir bölümün de, bu yazı için çok fazla gerekli olduğunu düşünmüyorum. Onun için, konuyla fazla alakası olmayan, romanın son bölümdeki "Ahmet" ile sevgilisi "İlknur"un Dostoyevski'nin "Ecinniler" romanına gönderme yaptıkları, *Rus Edebiyatı* hakkındaki yorumlarına değinerek bitirmek, bence yeterli görünüyor. Birbirlerine "Katya Mihaylovna" ve "Stephan Stepanoviç" şeklinde hitab ederek başladıklar diyaloglarında "Artık kimse hayatta ne yapmalı diye sormuyor. Siz geç kalmışsınız. Artık insanlar hayatın anlamı değil, vatanın kurtuluşunu soruyorlar!" [20] değindikleri. Bireyselliği geri plana iten, Rus edebiyatının *toplumsal kurtuluş* temasıyla, 70'lerin Türkiye'si betimlenmeye çalışılıyor. Sanılanın aksine; yazarın burada asıl belirtmek istediğinin, bizim bir başka geri kalmışlığımız olan edebiyat dalı *roman* hakkındaki kendi fikirlerini beyan etmek olduğu kanaatindeyim. Bizde ancak; romanın geçtiği tarihsel kesitin başlangıcıyla romanımıza girdiğini söyleye bileceğimiz bu gerekliliklerin, Rus edebiyatında 1850'lerden beri vurgulandığının altını çizmek istediğini zannediyorum. Geriye kalan tarihsel kesiti, başka romanların da zenginliğiyle, bu yazının devamı olabilecek bir başka çalışmaya bırakıp, izninizi alarak bitiriyorum.

---

[19] *a.g.e.*; s. 589.

[20] *a.g.e.*; s. 468.

IMF POLİTİKALARI
ile
KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE
TÜRKİYE EKONOMİSİ
ve
KRİZ

"Sayın Bay Köhler,

Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Sayın Derviş ve Merkez Bankası Başkanı Sayın Serdengeçti tarafından size gönderilmiş bulunan niyet mektubu, Hükümetimizin, Türkiye'yi bugün etkilemekte olan finansal ve ekonomik krizi aşmak ve enflasyonu gelecek yıl %20'nin altına düşürmeyi hedefleyen bir makroekonomik çerçeve doğrultusunda ülkeyi güçlü bir ekonomik iyileşme sürecine sokmak için uygulayacağı politika, program ve tedbirleri ortaya koymaktadır. Programımızda, büyüme, istikrar ve yapısal reformlar birbirini karşılıklı olarak güçlendiren hedeflerdir. Hükümetimiz bu hedeflerin gerçekleştirilmesini tamamen taahhüt etmekte olup, mektupta ayrıntılı olarak ifade edilen tüm tedbir ve politikaların arkasındadır. Bildiğiniz gibi, geniş kapsamlı yapısal reformların temelini oluşturan, gerek kamuda gerekse özel sektörde iyi yönetişim ve şeffaflığı artırmaya ilişkin düzenlemeleri de kapsayan yasama gündeminin ilerlemesinde etkileyici bir yol kat edilmiştir.

Ulusal gayretimizin temel boyutlarından biri bütçede güçlü bir faiz dışı fazla sağlamaktır. 2000-2002 döneminde kamu maliyesinde GSMH'nın yaklaşık % 9'una denk gelen bir iyileşme sağlanması, oldukça sıkı tedbirler alınmasını gerektirmektedir. Ancak biz Türkiye için, hem iç hem de dış borcu azaltacak, özel sektör yatırımları için kaynakları serbest bırakacak ve kamu kaynaklarını bu yatırımların gerektireceği ve halkımızın en muhtaç kesimlerini korumaya yönelik faaliyetlere mümkün olduğunca aktarabilmemizi sağlayacak borç dinamikleri oluşturmak istiyoruz.

Programın, uluslararası camianın güçlü mali desteğine acilen ihtiyacı vardır. Müzakereler sırasında bize göstermiş olduğunuz işbirliği için teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca, Uluslararası Para Fonu İcra Direktörleri Kurulu'nun programımıza dair olumlu değerlendirmelerinin piyasaların istikrara kavuşmasına, güven ortamının oluşturulmasına ve Türkiye'nin istikrar ve sosyal adaleti gözeten bir büyümeyi sağlayacak yapısal reformları uygulamasına imkan vereceğine olan güvenimizin tam olduğunu ifade etmek isteriz.

En iyi dileklerimizle"

3 Mayıs 2001 tarihli yukarıda anılan taahhütnamenin Hükümetin üç ortağına imzalatılma şekli Türk medyasına dahi, IMF'nin Endonezya Devlet Başkanı Suharto'ya "başında beklenerek" imzalatılmasını anıştırdı.

Batı medyasında, IMF'nin son şansı olarak lanse edilen bu krizler süreci, Türkiye halkları açısından son kalan kırıntılarında toplanması anlamına geliyor. Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu'nun ifadesiyle; "Türk ekonomisinin 20 yıllık deneyimi özel sektör öncülüğünde piyasa ekonomisi ve sermaye hareketleri serbestisi sayesinde tüm ekonomik sorunların aşılacağı efsanesinin iflas etmiş olduğunu çok açık şekilde belgelemektedir."

1980 döneminden başlamak üzere, bugünlere kadar Türkiye'de yaşanan liberalleşme sürecinin genel olarak değerlendirilmesi, son kriz ve finansal piyasaların analizi, IMF politikalarının iç yüzü ve nihayet dünya ve Türkiye'deki sermaye birikim sürecinin deşifrasyonunu Sosyalist Politika olarak dört ayrı yazıda incelemeye çalıştık.

1980'DEN BUGÜNE LİBERALLEŞME SÜRECİNE DAİR

Dilhan ADANIR

Ülkemizde yaşanan son krizi, hem anlamlandırabilmek hem de ileriye yönelik öngörülerde bulunabilmek için 1980'li yıllarda yaşanmaya başlanan ve halen de devam etmekte olan iktisadi liberalizasyon sürecine kimi yönleriyle değinmek gerekiyor.

Öncelikle 1980'de yaşanan dönüşümü yalnızca ne dünyadaki iktisadi bunalım ve bunu gidermeye yönelik politikalarla anlamlandırmak ne de bu gelişmelerden bağımsız değerlendirmek mümkün. Bu gelişmelerle birlikte Türkiye kapitalizminin yaşadığı sıkışıklığı ve bu sıkışıklığı aşmaya yönelik gelişmeleri birlikte ele almak gerekiyor.

Bu anlamda 1970'li yıllarda dünyada yaşanan genel bunalımın özellikleri herkesin malumu. Uzun süren refah dönemi ve sosyal devlet uygulamalarının ardından parasal sıkışma, yatırımlarda yaşanan gerileme ve kar oranlarının azalması. Bu krizi aşmaya yönelik politikalar da yine bir o kadar malumunuz. Mali piyasaların serbestleştirilmesi, ekonomik ilişkilerin kamu müdahalelerinden arındırılması, stagflasyonu aşabilmek için serbest ticaret alanının genişletilmesi ve pazarların bütünleştirilmesi.

Dünyada yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de 1979'da uygulanmaya devam edilen ithal ikameci dönemin tıkanmaya başladığını söylemek gerekiyor. Ancak, Türkiye başlangıçta dünyada yaşanan krizden bağımsız bir şekilde içsel bir finansmanla yeni bir kalkınma hamlesine yönelmiştir (1970'ler). Döviz yetersizliği ve buna bağlı olarak gelişen yeterli ithalat gerçekleştirilememesi, gerileyen ekonomiyi daha sıkıntılı bir döneme taşımıştır.

Kapitalist ekonomilerin içinde bulundukları krizi aşabilmeleri için iki yöntemden birini tercih etmeleri gerektiği bilinir. Kuşkusuz birincisi, sabit sermayenin radikal bir şekilde maliyetine rağmen yenilenmesi, ikincisi, varolan sabit sermayenin etkin biçimde kullanılmasıdır. Böyle bir dönemde, Türkiye'de ikinci seçenek tercih edilmiştir.

Söz konusu çerçevede atılmış en önemli adım, 24 Ocak kararlarıdır. Dozu biraz fazla kaçan liberalizasyon programı uygulamaya geçirilmiştir. Dozunun fazlalığının kesinlikle siyasal olduğunu söylemek gerekiyor. Çünkü, dönüşümün sorgulanması için ciddi bir kafa (ya da vizyon) değişikliğinin sağlanması gerektiği, IMF ve yerli sermaye tarafından belirtiliyor. Söz konusu kafa değişikliği ve vizyon yenilenmesi bugün Petrol Ofisi reklamında hala vurgulandığına göre istedikleri değişimi tam yerleştiremediklerini düşünüyorlar. Özelleştirmeci, kamu maliyesinden çok arz yönlü politikaların tercih edildiği, sermayenin üzerindeki vergi yükünün çekildiği bir dönemin kapıları açılıyor. Bu döneme damgasını vuran kamu maliyesine ilişkin dikkat çekici değişikliklerden birincisi, ücretlerin düşürülmesine bağlı olarak yurt içi talebin düşürülüp, yurt dışı pazara yönlendirilmesi. İkincisi, ihracata dönük büyüme stratejisinin yükünün devlet tarafından üstlenilmesidir.

Kamu maliyesine ilişkin alınan bu kararların ücretlerin baskılanması ve emek aleyhine yönelik gelir bölüşümünün dengesini yitirmesi bir yana, kamu açıklarını büyütmek gibi nihai bir sonucu da olmuştur. Söz konusu kamu açıklarının nedeni hem ihracata dayalı gelişen sektörlere verilen teşvikler, özel sektörün desteklenmesine yönelik vergi muafiyetleri ve kayıt dışı ekonomisi, büyümesi bu alandan vergi girdisinin sağlanamamasıdır. Burada üzerinde durulması gereken nokta, son krizle birlikte gündemde olan "Derviş yasaları" arasında önemli bir yer tutan Merkez Bankasının durumu. 1980'le beraber kamu açıklarının Merkez Bankası tarafından finanse edilmiyor. Bugün ise söz konusu yasa ile Merkez Bankası Kanununun 40. maddesi iptal ediliyor. Böylece son nokta konuluyor: milli ekonominin ihtiyaç duyduğu kredi tahsisi Merkez Bankası'ndan çekiliyor. Bu durumda uluslararası sermayenin istemleri birinci plana yerleşmiş oluyor.

Genel olarak istikrar politikalarında, özel olarak da 24 Ocak kararlarının mantığında aynı izlere rastlamak mümkün. "Programın mantığı açıktır; enflasyonun yavaşlaması ve özellikle ülkenin dış borç ödeyebilirliğini tekrar kazanabilmesi, ekonomiyi daraltarak, gelirleri düşürerek sağlanacaktır. Böylece hem ithalat talebi ve hem de yerli üretime olan talep azaltılmakta, içeride yaratılan üretim fazlasının ihraç edilebilecek bölümünü devalüasyon yoluyla dış pazarlara yönlendirileceği umulmaktadır. Ortodoks istikrar programlarının sınıfsal temelleri ve bölüşüm alanındaki sonuçları da en çok bu noktada belirginleşmektedir."[1] Ancak bu sanıldığı kadar kolay değildir, "Ücretlilerin boğazlarını sıkarak, iç talebi azaltıp, dış tüketime kaydırmaya çalışırız, dolayısıyla burada ücret rekabetinden dolayı ihracatımızı arttırırız,demek kolay

[1] Şevket Pamuk; "24 Ocak ve Dağılım", *11. Tez*, Şubat 1986, sayı: 2, s. 90.

değil. Çünkü, ihracat iç talebi ikame edemez, ederse bile birebir denk gelir. Bu kar oranı sermaye artırımını sağlamaz."[2]

Söz konusu uygulamaların doğal sonucu elbette ki işsizlik ve gelir dağılımının emek aleyhine bozulmasıdır. "Ücretli emeğin imalat sanayi katma değeri içindeki payı, özel sektörde %27.5'dan, 1987'de %17'ye, kamu sektöründe de %25'ten %13'e düşürülmüştür. Bu sürece koşut olarak özel imalat sanayiinin kar oranlarını temsil eden kar marjları (mark up oranı) ise %31'den %38'e çıkmıştır."[3] Bu gelişmelere rağmen "serbest pazar ekonomisi koşullarında özel girişimciliğe dayalı kalkınma" stratejisi beklentileri yerine getirememiş ve yıllık ortalama artış hızı, kriz öncesi dönemdeki reel artışların ancak yarısında seyretmiştir. Aynı dönemde, bir ideolojik yaklaşım olarak devletin ulusal ekonomi içindeki payının düşürülmesi hedeflendiğinden, kamu yatırımlarının artış hızı da 1980-1988 arasında reel olarak %1.8'i aşamamıştır. Sonuç olarak, özellikle imalat sanayiinde sabit sermaye yatırımları tamamıyla durgunluğa itilmiş ve 1989'a değin 1980 öncesi reel düzeyine ulaşamamıştır"[4]

İhracata dayalı sanayileşme modelinde özel sektör kendinden bekleneni yerine getirememiş, henüz ticarete konu olmayan sektörlere yönelmiştir. 1988 yılı ise kimi özellikleriyle gerçekten önemli bir yıl. Öncelikle enflasyonun yükseldiği ve TL'nin tekrar değerlendiği bir yıl. Buna karşın uygulanan programın popülist politikalarla delindiği de bir yıl. Ücretlerde ciddi bir sıçrama olması, ücret düzeylerinin düşürülmesine dayalı birikim modeli yerine başka bir tür birikim modeline geçildiği yıl açısından önemli. 1988-1989 yılları Bahar eylemlilikleri ile, işçi sınıfının ve sendikal hareketin de canlı olduğu unutulmamalı.

Aşamaların yavaş yavaş gerçekleştiği ve piyasa bütünleşmesi için gümrük duvarlarının, sermaye akımlarının, döviz kuru alanlarındaki denetimlerin kaldırıldığı izleniyor. 1989 yılında Türk Lirası "convertible" oluyor. İhracat yapacak sermaye açısından Türk Lirasının değerinin düşük olması gerekiyor. Ancak, sıkıntı da burada ortaya çıkıyor. Ülke içindeki paralar yabancı paraları çevrilerek tutuluyor. Bu ise yalnız yüksek faiz oranıyla giderilebiliyor. Ancak, bu da tekrar Türk Lirasının değerini yükseltiyor ki bu durum da işe başlama sebebini ortadan kaldırıyor. İhracat düşüyor. (Derviş'in ekonomiye dair sözlerini hatırlarsanız; "Param olsa Türk Lirasına yatırırım" diyordu.)

Kısacası, söz konusu programların doğal sonucu döviz-faiz kıskacına sıkışmış bir kedi-fare oyunu. Buradan doğan ve kazançlı çıkan ise rantiye tipi kısa vadeli, spekülatif kazanç oluyor. Kriz atlatılsa da temelsiz canlılık,

---

[2] Özlem Onaran; "Yuvarlak Masa-Sektörel Dinamikler ve AB", *İktisat Dergisi*, Aralık 2000, sayı: 408, s. 10.

[3] Erinç Yeldan; *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, Birinci baskı İstanbul, s. 45.

[4] *a.g.e.*; s. 45.

spekülasyonun, üretim alanından daha canlı olmasına yol açıyor. Bugün ki üretim faaliyetlerini elinde tutan holdingler ve çoğu bunlara bağlı olan büyük bankalardan oluşan Türkiye fotoğrafının arka planı budur.

Nitekim 1994 krizi sıcak para akımına açılan ekonominin, Türk Lirasının değerindeki düşmeyle birlikte daralan pazarla birlikte gerçekleşmiştir. 1994 sonrasında (5 Nisan kararları) sıkı para politikasına ve ücretlerin baskılanmasına geri dönülmüştür. Yüksek bir borçlanmayla karşı karşıya kalınmış ancak "yüksek faiz getirisi ile cezbedilen kısa vadeli sermaye girişlerine" yine bel bağlanmıştır.

Burada önemli bir nokta da, devletin ekonomideki rolüdür. Bilindiği üzere, bu söylemdeki ana eksen sermayenin kendi işleyiş mekanizmaları üzerindeki devletin etkinliğinin kırılmasıdır. Devlete verilen görev, düzenleyiciliktir. Sermaye birikiminin sağlanmasına yönelik bir düzenleyiciliktir bu. Ancak, küreselleşme ile birlikte ulus devlete verilen bu rol, devletin konumunu hiç de azaltmamakta, yalnızca dolaylı bir hale getirmektedir.

"Bu yapısal unsurlar karşısında devletin de iktisadi bölüşüm ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine yönelik olarak -belki daha dolaylı, fakat daha aktif- bir düzenleyicilik" rolü üstlendiğini görmekteyiz. Bu konuda ilk adım, kamunun ürettiği çoğunlukla ara malı ve girdilerin fiyatlarını düşük tutarak, nihai mal üreticisi olan özel sanayilere kaynak transferi yoluyla atılmıştır...Ücret artışlarını özel sektör açısından "kabul edilebilir" kılınmasını sağlayan bu fiyatlama stratejisi sayesinde, özel imalat sanayiinde üretici fiyatları endeksi, kamu imalat sanayi fiyatları endeksinin 1989 itibariyle %30'un üstünde seyretmiştir...Böylece özel imalat sanayiinde ara girdi maliyetlerinin ücret maliyetlerine oranı, 1988'de 11.6 iken, 1990'da 7.8'e, 1991'de de 6.5'e gerilediği görülmektedir. Dolayısıyla, özel sermaye, ücret artışlarını özellikle kamu kesiminde üretilen girdilerin fiyatlarındaki gerilemeyle dengeleyebilmiş; bu sürecin kamu işletmeciliğine maliyeti ise kamuoyuna "verimsiz çalışan KİT sisteminin çöküşü" olarak duyurulmuştur."[5]

Buraya kadar aktarılanlar; oldukça genel görünebilir, örneğin sektörlere dair özel sektörde ve kamu sektöründeki gelişmeler ayrıntılandırılmamıştır. Ancak, 1980'den 2001 yılına ihracata dayalı büyümedeki genel eğilimin belirleyicisi olan kimi özel noktalar ön plana çıkarılmıştır. İşte bu bağlamda 1980'den bugüne kısa bir gezinti, bugün yapılmaya çalışılan, çıkarılan yasaları daha da anlamlı kılıyor. Bir de çıkışsızlığı.

---

[5] *a.g.e.*; s. 61.

YAŞANAN EKONOMİK KRİZ ÜZERİNE GÜNCEL BİR DEĞERLENDİRME

Nazır KAPUSUZ

Türkiye'nin içinde bulunduğu krize ilişkin tanımlamalar, çözüm önerileri, tartışmalar bugünlerde ülkenin başat gündemi haline geldi. 17 Ağustos depreminden sonra memleketimizde ne kadar deprem uzmanı varsa, her biriyle tanışma şansına ulaşmıştık. Bu krizde de tüm ekonomistler televizyonlarda yerlerini aldı. Hatta bazıları muppet şovu aratmayacak gibi görünüyor. Bu kadar çok yapılan kriz tartışmasında artık baygınlık verecek kadar benzer yorumları, görüşleri dinlemek her ne kadar bu gündemi takip etmeye çalışan insanları meşgul etse de, kriz literatürüne sağlam yeni kaynaklar ve argümanlar sağlayacak bir tartışmadan bahsedilemez. Aslında yaşanan kriz seksen sonrası süregelen ve benzer çevre ülkelerde yaşanan krizlerin bir benzerinden başkası değildir. Buna rağmen bu kadar çok ekonomistin yeni bir olgu gibi fazlasıyla tartışmasının nedeni; krizin yarattığı tahribatın iyice hissedilir oluşu ve sistem içi çözümlerin giderek daha da zorlaşmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle kriz sonrasındaki eylemlilikler, yıllardır devletin muhafazakar destekçisi esnaf tepkileri, krizi daha güncel kılmaktadır. Yine aynı günlerde az miktarda bulunan sol kökenli ekonomistlerin -aslında bir tabu ve değişmez kurallar gibi gözüken- borçların ertelenmesi gibi talepleri rahatlıkla dile getirmesi, en hakim olduğu alanda solun, son yıllarda ki suskunluğunu yırtması için bir olanak oluşturduğu hissini kısa sürede yaşatsa da, taşlar sonradan yerli yerine oturdu ve memlekette ilk günlerin heyecanıyla, en liberal politikacıların bile suçladığı IMF'ye, yeniden bel bağlandı. Bugünün suçlusu, Telekom'un özelleştirilmesini geçmişte sürekli olarak engelleyen Mümtaz Soysal yeniden vatan haini ilan edildi, yorum ve tartışmalar eski yavanlığına geri döndü.

Kriz neden çıktı ?

Bunun yanıtını en basit haliyle verirsek, kamu finansmanındaki açıklar ve bankacılık sektöründeki açık pozisyonlar diyebiliriz. (Bankaların yurtdışından

aldığı döviz kredilerini yurt içinde TL kredisi olarak vermesi, haliyle bankalarda açık pozisyona yol açmıştır.) Bu verili durum sonucunda en ufak bir spekülatif oynama devalüasyona yol açmaktadır. Ayrıca kamu bankalarının devleti sürekli iç borçlanmalarda fonlaması, kamu bankalarında likidite sıkıntısına yol açmıştır. Ancak aynı devletin, Merkez Bankası aracılığı ile kamu bankalarını fonlaması gerekirken, IMF baskısı nedeniyle bunu yapamamıştır. Çünkü IMF para politikaları ile, Merkez Bankası'na kotalar koymuş ve bu kotalar IMF izni olmadan aşılamaz durumda idi. Zaten bir önceki Kasım krizinde IMF'nin bu kotaları serbest bırakarak krizden çıkılması sağlanmıştı. Ekonomik terimlere yabancı olanlara daha somut bir örnek verecek olursak; kriz başladığında, Ziraat Bankası'nın 20-22 şubat tarihleri arasında ihtiyacı olan para için çok daha öncesinden Merkez Bankası'na başvurmasına rağmen (tesadüfe bakın ki Sezer ile Ecevit 19 şubat da kavga ediyorlar!) Merkez Bankası'na ödeme için IMF izin vermemiştir. Hal böyle olunca Ziraat Bankası piyasadan borç arıyor ancak bu yönelim Sezer-Ecevit kavgasına denk geliyor, borçlanma faizi %60'lardayken, Ziraat Bankası bir "özel banka"dan %10,000 faizle borçlanıyor. 1 katrilyon lira alan Ziraat Bankası, 3 gecede 800 trilyon lira zarara uğratılıyor. Soygun bununla da kalmıyor. Merkez Bankası'nın para vermediği devlet bankasına borç para veren özel bankanın devalüasyon öncesinde 685 bin lira dolar kurundan Merkez Bankası'na borçlu olduğu ortaya çıkıyor. Özel banka bu durumda devletten aldığı ama parasını ödemediği dolarlarla yine devletten, kur kazancıyla birlikte 1,1 katrilyon lira kar etmiş oldu. Bu spekülatif ortama devalüasyon beklentisi eklenince tüm bankalar faizi ne olursa olsun TL'de borç arayarak dövize dönmeye çabalıyor ve Merkez Bankası yine IMF baskısı ile piyasanın istediği likiditeyi sağlayamayınca, inanılmaz faizler havada uçuşuyor ve oluşan baskı ile devalüasyon açıklanıyor. Şimdi geniş yorumlara geçmeden yukarıda anlattığımız gelişmelerin alt okumasını biraz deşelersek, birden çok ama gereksiz açıklama yapabiliriz:

1. Ziraat Bankası'na istenen likiditenin verilmemesi, bile bile krize davetiye çıkarmıştır ve birileri bunu bilerek yapmıştır. Ancak bu yapılmadan önce herhangi bir devalüasyon sonrası duvara çarpması çok muhtemel büyük gruplara bu haber sızdırılmıştır, sonuçta bu bankalar açık pozisyonlarını düzeltme şansı yakalamıştır.

2. IMF piyasanın istediği likiditeyi Merkez Bankası'na vermemiştir. Çünkü Merkez Bankası'nın rezervlerinin erimesindense -ki bu sürekli vadesi gelen dış borçların ödenme garantisi idi-, Türkiye bir krize razı olmuştur. Türkiye olağanüstü krize rağmen dış borçlarının faizini rahat rahat ödeyecek 2 yıllık rezerve sahip olmuş oldu, IMF bir anlamda kılavuzluk yaptığı uluslar arası sermayenin çıkarlarını korudu.

3. IMF'nin benzer politikalar uyguladığı tüm ülkelerde aynı başarısızlıklar imza atmıştır. Kimse Türkiye'nin zaten Temmuz ayında serbest kura yumuşak geçişini beklemiyordu. Her şey kriz belirtisi sayıldı çünkü

karların realize edilmesi gerekiyordu. Sezer-Ecevit kavgası ise bulunmaz kılıftı. O olmasaydı başka bir şey bahane edilecekti. Örneğin şu günlerde Yılmaz-Asker kavgası çok daha gerçekçi bir kriz ama borsa buna rağmen artmaya devam ediyor. Çünkü zaten sermaye karlarını realize ettiği için yapay siyasi krizlere ihtiyaç kalmadı.

4. Bir önceki maddeyi destekleyen ama daha somut bir kriz nedeni ise uluslararası finansal çevrelerin salt spekülasyon amaçlı davranışları. Örnek olarak meşhur spekülatör yatırımcı Soros'un Türkiye krizindeki rolünü verebiliriz. Merkez Bankası'nın sabit kur uygulamasına rağmen aylar öncesinde Future piyasalarda dolar kuru Merkez Bankası'nın hedeflerinin üzerinde belirlenerek döviz kuru üzerinde baskı oluşturuldu. Örneğin daha Kasım ayında iken doları 800-900 bin TL den aldılar, sonrada vade yaklaşınca kendileri büyük oranlarda dövize saldırdılar ve panik havasında takipçileri peşinden geldi ve amaçlarına ulaşarak karlarını realize edip yeni yükselen piyasalara yelken açtılar. Tüm bunlar gereksiz ayrıntılar demiştik çünkü bu açıklamalarda Türkiye'ye özgü-yerel bir unsur yoktur. IMF politikalarının benzer nedenlerle benzer krizleri olmuştur, yaşanan kriz meksika'92 Arjantin 97 krizlerinin birebir kopyasıdır.

Kriz sonrası

Türkiye'de artık krizler sıradanlaşmaya başladı. Ancak krizlerin ardıllarına merceği tuttuğumuzda ilginç tablolarla karşılaşıyoruz. Son krizden sonra yoğun olarak kullanılan argümanları elden geldiğince irdelemeye çabalayacağım. Krizden önce çok fazla gündemde olmayan alternatifler bir anda her şeyin çözümü olarak sunuluyor. Bunda ekonomilerin gittikçe "parçalanarak mikroekonomikcikler" haline gelmesinin önemli bir etken olduğunu düşünüyorum. Düşünün, memleketin birinde hep aynı uzmanlar hemen hemen her gün çıkıp ekonomi üzerine bir şeyler söylüyorlar. Hiçbir bütünselliği gözetmeden o günü değerlendiren yaklaşımlar, iktisadı neden öğrendiğimiz üzerine söylenen bir sözü hatırlatıyor; "İktisat bilmenizin tek faydası başka bir iktisatçı tarafından kandırılmayacak olmanızdır." Bu anlamda çeşitli rakam yığınları ve bu rakamlardan çıkan "anlam ve görevler" her ne kadar gündemde yerlerini alsalar da, hepsinin gündelik yaklaşımlarda kendisini göstermesi, aslında bütünlüklü bir yaklaşım ve yönelimin devamı olduğunu belirtmek gerekiyor.Söz konusu ekonomistler son krizden iki önemli görev çıkartıyorlar:

- Kamu bankalarının görev zararları bizi bu hale getirmiştir. O halde kamu bankaları rehabilite edilmelidir.
- Yapısal değişimlere ihtiyaç vardır ve Derviş'in 15 yasası hemen çıkarılmalıdır.

Şimdi bu iki gündem üzerine iyice düşünmemiz gerekiyor. Bu gündemler, kriz öncesi "bunlar yapılmazsa krize gireriz" denen ana gündemler değildir. Ama bir anda krizin nedeni sayılan günah keçileri haline geldiler.

Kamu bankaları görev zararlarının nedeni nedir?

Bu soruyu bir ara başlık olarak alıp da yazarın esaslı yanıtlar vereceğini düşünüyorsanız yanılıyorsunuz. Çünkü bu görev zararlarının kaynaklarını inceleyeceğimiz kamu bankalarının bilançoları hiçbir zaman açıklanmamış, hiçbir detaylı incelemeden geçmemiş ve kapılar ardında incelenmiştir. Sadece bir örnek vermek gerekirse, 1993 yılında pamuk üreticilerine verilen 300 milyon dolarlık alım bedelinin, devlet borçlanma oranlarının yıllık ortalamasının 30 puan üzerinden bankaya alacak yazıldığı düşünülürse, şu anda aslında reel olarak da bankada bu kadar para olmaması gerekirken aradan geçen sürede bu tutarın reel anlamda (normal döviz faiz oranları ile incelersek 500 milyon dolar olması gereken borç 1.5 milyar dolar olarak) bilançoya yazılmakta. Ve ardından kağıt üstünde sanki 1.5 milyar doları varmış gibi davranılan bilançoda yeni yükümlülüklere girilmekte ve olmayan karın olmayan borçlanmasıyla devlete borç verilmektedir ki, bu döngü sayesinde açık büyümekte, görüntüde devletin kamu bankaları aracılığı ile sanki köylü ve esnaflara milyarlarca dolar kaynak aktarılmış gibi gösterilmektedir. Oysa yaratılan zarar fiktif bir zarar olmaktadır. Peki amaçlanan nedir, egemen sınıfın kalemşörleri bu kadar cahil midir ki bu fiktif zararı görmezden gelmektedir. Şimdi başka bir konuyu tartışmaya açarsak sorunun yanıtı kolayca bulabiliriz.

Bizdeki krizin benzerinin yaşandığı ülkeleri bilmekteyiz. Sadece iki örnek vermek gerekirse Brezilya'da kriz sonrası yerli tek bir banka bile kalmamış, Endonezya'da ülkenin en büyük iki bankası da dahil olmak üzere bankaların %80'ni yabancı sermayeye geçmiştir. Yabancı sermaye mali piyasalarda rahat edeceği, rantını kendi elleriyle kontrol edebileceği mali piyasalara egemen olmak istemektedir. Haliyle bu sermaye bizim gibi ülkelerde mali yapının neredeyse yarısını elinde tutan devlet bankalarını sevmez. Oysa, kambur olarak görülen devlet bankaları olmasaydı devletin diğer özel bankalara borçlanması için yıllarca daha yüksek maliyetle kaynak aktarması gerekirdi. Bu anlamda bu bankaların tasfiyesi gerekmekteydi ve son kriz önce kamu bankalarını vurdu, IMF'nin sınırlamalarıyla devletin yıllardır kendisini besleyen kamu bankalarını fonlamamasıyla krizin yolu açıldı.

Merkez Bankası Kanunu neden değiştirildi ?

Merkez Bankası Kanunu'na biraz dikkatli baktığımızda, hortumlamanın bu kadar çok eleştirildiği ve çiftçiye destek kredisi vermenin hortumlamaya eş tutulduğu bir dönemde, kanun sayesinde Ziraat Bankası'na kredi vermeyen Merkez Bankası'nın batık bankalara kredi vermesinin yolu açılmaktadır. Daha önceki Merkez Bankası Kanunu'nun 40.maddesi (b) bendi iptal edilmektedir.

Oysa, bu bentte milli ekonomiye ihtiyaç duyulduğunda kredi tahsisi öngörülmekteydi. %51'i Hazine'ye ait olan Merkez Bankası TBMM denetiminden çıkarılarak IMF ve Dünya Bankası gibi yabancı kuruluşların emrine tahsis edilmektedir. IMF'nin hazırladığı programların, daha çok uluslararası sermayenin alacaklarını garantiye alan taleplerinin karşılanması ve sermaye transfer serbestisini sürdürmeyi amaçlaması ortadadır ve bu durumun başlı başına ekonomik krizlerin önemli bir nedenini oluşturduğunu tespit etmek gerekir.

Olağanüstü karlar için davet edilen sermayedarların borç verirken, aldıkları risklerden arındırılması, en başta "piyasa ekonomisi"nin mantığına aykırıdır. Sadece rant sağlamak için gelen sermaye, karlarını istediği zaman realize ederek geride bıraktığı enkazın hiçbir sorumluluğunu almadan ülkeden çıkmaktadır. Merkez Bankası'nın kendi kamu Bankası'nı fonlaması yasaklanıp batık bankalara kredi vermesine olanak sağlaması bu garantörlüğün diğer adıdır. Sınırlarınızı olabildiğince sermayeye açmak ve ondan vergi almayıp yüksek faiz getirisine garanti olmak, kazara rant dağıtım merkezlerinde aksama olduğunda onları fonlamak! Emin olun kapitalizmin beşiğindeki ülkelerde bile bu derece rahat sermaye serbestliği yoktur.

"Türkiye'nin şu anda içinde bulunduğu ekonomik krizin nedenlerinden biri Gümrük Birliğidir. 1999 yılında AB'nin dünya ile yaptığı dış ticaret fazlasının % 41'i sadece Türkiye ile yapılan ticaretten kaynaklanmaktadır. Türkiye 6 yıldan beri AB ile Gümrük Birliği içindedir. Verebileceği en büyük tavizi karşılıksız olarak vermiştir. Dünyada AB'ye Türkiye gibi kapısını açmış başka hiçbir ülke yok. Bugün yaşanan ekonomik krizin önemli nedenlerinden birisi 6 senedir dış ticarette Gümrük Birliği'nin getirdiği yüklerdir"[1] bu alıntıdakilerin bir sosyaliste ilginç gelmediğinin farkındayım ama bunları söyleyen Mesut Yılmaz ise biraz durmak gerekiyor. Küreselleşme adı altında kapıları ardına kadar açan birçok ülke benzeri sorunları yaşamaktadır. Makro dengelerindeki olumlu göstergelere rağmen birden kriz yaşayabilmektedirler. Çok gariptir ki, liberal yazarlar hemen kriz arkasından krizin nedenlerini hemen bulabilmekte, ve fatura hep ülke siyasetçilerine çıkmaktadır.[2] Bu Arjantin'de de , Uzakdoğu'da da, Türkiye'de de böyle olmuştur. Halbuki Birleşmiş Milletler Ticaret ve kalkınma Konferansı (UNCTAD) bile bu ülkelere sadece alacaklı ülkelerin çıkarlarına yönelik programlardan vazgeçilmesi gerektiğini belirterek, "borç ödemelerinin askıya alınıp yeni takvime bağlanmasını, kelepir fiyatına tesis talanının önüne geçilmesini" önermektedir. Özetlersek yeni Merkez Bankası Kanunu, uluslar arası sermayenin alacaklarının garantörlüğü kanunudur.

---

[1] "Türkiye -Avrupa semineri"; *Hürriyet* gazetesi, 27/04/2001

[2] Nazır Kapusuz; "Kapitalizm ve Kriz", *Sosyalist Politika*, sayı:25, Haziran 2000, s. 57

Diğer Yasalar veya Düyun-ı Umumiye'nin geri dönüşü

Derviş hükümetinin çıkarmaya çabaladığı diğer yasalara da bakmak gerekirse; yasa tasarılarının şöyle bir adına bakmak bile insanı gerilere götürmeye yetiyor: şeker, tütün, doğal gaz yasası. Bu, Düyun-ı Umumiye'nin tuz ve kibrit tekelini devletten almasını hatırlatıyor. "Sana yardım ederim ama önce şu tekelleri paylaşalım" diyen yabancı sermaye ve onunla muhtemel ortaklığının hesabını yapan büyük sermaye sırada bekliyor. Hatta yerli işbirlikçilerin ar damarlarının çatlaması Dünya Bankası'nı bile şaşırtıyor. Dünya Bankası sadece tütün ekim alanları ile ilgili kısıtlama ve destek alımları ile ilgili düzenlemeler talep etmişken birden kanunla sigara ithalatının serbestleşmesi, Türkiye'de üretilip satılan yabancı sigaralara konan 40 cent fon payının kaldırılması gibi ek maddeler kaşla göz arasında yasa tasarısına ekleniyor. Bu kanunla, dünyanın hiçbir yerinde sigara fiyatını ek vergisiz ve fonsuz belirleme şansına sahip olmayan sigara tekelleri, istedikleri kadar ithal edip fiyat belirleme şansına sahip olacaklar. Çıkacak olan yasa Dünya Bankası'nın "Salgını durdurmak-yönetimler ve Tütün Kontrolünün Ekonomisi" adlı raporuna bile aykırıdır. Tütün yasasındaki çarpıklıklar nedir?

1. Üretilen sigara sayısı belirtilerek bazı sigara firmalarına ithalat ve fiyatlandırma yetkisi verilmiştir. (Yasada yasak olduğu için! ad verilmeyen firmalar; Sabancı ve piyasaya BAT firması ile girmeye hazırlanan Koç Holding'dir) Sigara ithalatı için döviz endeksi sürekli artmakta iken denetimsiz ithalat izni bu yasanın ekonomik kriz için çıkarılmadığını ortaya koymaktadır.

2. Kaynak arayışı içerisindeki devletin 40 cent olan fon payından vazgeçmesi, hiçbir ülkede uygulaması olmayan bir yöntemdir. Tüm gelişmiş ülkelerde, sigara üzerindeki vergi oranı o kadar yüksektir ki, devlet bununla hem önemli bir gelir elde eder hem de vatandaşlarının yaygın bir şekilde sigara kullanmasını engeller. Ancak yeni yasayla hem fon kalkmakta hem de fiyat yetkisi sigara şirketlerine verilmektedir.

3. İlgili kanun bir düzenleme kurulu oluşturulmasından bahsetmektedir. Üstelik bu kurula sigara tüketiminden kaynaklanan kamusal zararların etkilerini önleyici düzenlemeler yapma yetkisi verilmektedir. Bu kurul, bir yandan piyasa ve ticareti düzenlerken bir yandan da kendi canına ot tıkayacak olan sağlıkla ilgili yaptırımlarda bulunacak. Bu, darı ambarını tavuklara emanet etmekten başka bir şey değildir. 4207 sayılı "tütün mamullerinin zararlarının önlenmesine dair kanun", Avrupa ülkelerinde bile olmayan nitelikte iyi olan bir kanunun kaldırılması için sigara tekelleri iki kez dava açmışlar ve buna rağmen kaybetmişlerken, mahkeme yollarında bulamadıkları ganimeti Mecliste bulmuşlardır. Sonuç olarak yıllardır, net ihracatçı olması için bir sürü olanağı olan bir ülkede Türk tütün sanayinin baltalanması ile uğraşan tekeller istedikleri piyasaya kavuşmuş oldular. Bundan daha özgür bir piyasa ne liberalizmin merkezlerinde ne de Afrika kabilelerinde vardır.

Diğer yasalarda da benzer özellikleri bulabiliriz. Hepsinde de ortak amaç yabancı sermayeye sınırsız olanaklar sağlanmasıdır.

Yeni bir model mi yoksa "Aslında birbirimizden farkımız yok mu ?"

"Kendisine mecazi anlamda da gerçek anlamda da "sanal" sektörler yaratıp bir süre devinen sermaye en sonunda kendi iç devingenliğini yitirecektir. Hızlı bir değer kaybına uğrayacak, sermayenin savaşla birlikte en kolay "emilme" yöntemi belki de yeni bir krize yol açacaktır. Ancak bu krizin kendisi kapitalizmin kendi iç işleyişini rahatlatacak bir kriz de olabilir. Bu kriz de kaybedecek olanlar, aslında sermayenin güzel günlerinde sermayeyle barışık yaşayan küçük tasarruf sahipleri (orta sınıf) olacaktır. Ülkemizde bile gelişkin sermaye yapısı olmamasına rağmen sayısı 1 milyonu aşan küçük tasarruf sahiplerinden bahsediyoruz."[3] Bu alıntı 1 yıl öncesine ait, yaşanan kriz beklenen bir krizdi ve etkilediği kesimlere orta sınıfı da (ve haliyle esnafı) katmıştır. Herkes %40 oranında fakirleştiğimizden bahsetmektedir. Hatırlarsanız, Radikal gazetesi krizin ilk günlerinde 'varlığımın % 40'nı kaybettim' diyen Sakıp Sabancı için 'Sende mi ağam'* diye bir manşet atmıştı. Toplum olarak %40 yoksullaştık korosuna Besim Üstünel gibi iktisat teorisinin duayenlerinden karşı sesler gelse de muppet şovcu ekonomistlerin sesi daha fazla çıkmıştı. Üstünel'in dediği gibi "% 40 yoksullaşma diye bir şey yok, servet değişimi var" ifadesinden de anlaşılacağı üzere krizden birileri kaybederek çıktıysa birileri de aynı oranda karlı çıkmıştır. Özellikle yabancı fonlar tahminlerinin ötesinde karlarla Türkiye'den çıkmışlardır. Gerek yabancı fonlar gerek ülkedeki büyük sermayedarlar yarattıkları bu artı değere karşın geride daha da yoksullaşan kitleler bırakmıştır. Gerek bizim ülkemizde gerek benzer krizleri yaşayan ülkelerin kendi içlerindeki gelir dağılımı hızla daha eşitsiz düzeylere gelmekte ve yakın gelecekte de bu eğilim devam edecek gibi gözükmektedir.[4]

Dünyada küreselleşmenin etkisi artıyor. Ancak, bu sürecin gerek diğer ülkelerde gerek Türkiye içinde muhatapları ve özneleri olacak kesimler vardır. Bu, gelecekte birbirleriyle ekonomik ilişkisi ve siyasal tavırları ortaklaşan yaklaşık 10-12 kadar çevre ülkenin geleceğidir. Merkez ülkelerin sermaye hareketleri ile birlikte ülke içi dinamikler bu ülkelerin tüm siyasal ve ekonomik yapılarında altüste neden olmaktadır. Ve bazı düşen ülkelerden sonra dünyanın geri kalan ülkeleri unutulacaktır. Bizim liberal köşe yazarlarının da gözden kaçırdığı nokta budur. Küreselleşme ve dünya ekonomisine entegrasyonundaki konumumuz yalnızca bizim tercihimiz değil merkez ülkelerin de belirlenimi sonucunda oluşmaktadır. Buna neden bizim değil aslında bizim yerimize merkez ülkelerin "ev ödevleri" olmaktadır. Dış basında Türkiye'deki kriz

---

[3] *a.g.y.*; s. 61.

[4] *a.g.y.*; s. 62.

yazılarının ortak bir özelliği; Ortadoğu ve Kafkaslardan başlayarak Orta Asya'da ki önemli müttefike Amerika'nın mutlaka yardım edeceğidir. Hatta bazı yazarlar, Türkiye'ye bunun son yardım olacağının söylenerek, Türkiye'nin yardım alarak yaşamasının psikolojik olarak önüne geçilmesini salık vermektedirler. Kemal Derviş'in Amerika'da yaptığı görüşmelerde hazır bulunan bir yetkili, Türkiye için "ABD, iki sarı kart görürse oyundan atılacağını çok sarih olarak ortaya koydu" beyanatını vermiştir.[5] Merkez ülkeler için yapacakları yardımın yarattığı zarar endeksini, uluslararası ilişkilerde getireceği ileri karakol görevinin yaratacağı yarar endeksi ile daha fazla kıyaslamaya başlamışlardır. "Balkanlar'daki gelişmeler yeterince korkutucu örnek olmalıdır. AB yaklaşık bir yıl önce, yıllarca süren tereddütten sonra Türkiye'nin üyelik adaylığını kabul etti. Bu, o zamanki Yugoslavya deneyimi karşısında doğru bir adım olmuştur. Belki şimdi Türkiye'ye gelecekteki dönüşüm sürecinde destek çıkmak ekonomi ve iç politika açısından yüksek maliyetli imiş gibi gözükebilir. Ama bunu yapmamanın maliyeti, geniş perspektifte çok daha yüksek olacaktır. AB hiç vakit kaybetmeden güneydoğu sınırındaki problemin bilincine varmalı ve gelecek Türk hükümetine mukadder toplumsal dönüşümleri yumuşatmaya yardımcı olacak mali kaynakları sağlamalıdır. Bu, geleceğe yönelik -sadece Türkiye'nin yararına da olmayacak- bir yatırım olur."[6] diye gelişmiş ülkelere tavsiyelerde bulunulurken,"Türkiye'nin durumu ile ilgili olarak gelişmekte olan ülkelere, "Amerika'nın arzularını ve Dünya Bankası'nın nasihatlerini kabul ettiniz mi?.. Yoksa, er geç globalleşme şartlarından etkileneceği görülen, siyasi ve askeri önceliklerinizi hala tek başınıza bağımsız olarak planlamaya devam edecek misiniz?" sorusu da yöneltilmektedir".[7]

Burada tek yerele ait olarak düşünülebilecek olan -diğer ülkelerde de benzerleri olmasına rağmen- Financial Times gazetesinde yayınlanan "göstergeler raporunda" Türkiye için, dünyanın en az şeffaf ve en fazla bozulmamış bürokrasilerinden biri ifadesinin kullanılmasıdır. Bu bozulmamış yapının "yok ettiği" kamu kaynakları, kriz nedeni olarak gündemimize oturmaktadır. Ancak bizim burada dikkat etmemiz gereken nokta, liberallerin söyledikleri gibi salt bir devlet karşıtlığı durumu ile açıklanamayacağıdır. Onlar, kamu kaynaklarını yok eden devletin küçülmesini salık vermektedirler. Ama gözden kaçan devletin yaptığı harcamaların ne kadarının kamusal alana ne kadarının da yerli sermaye ve uluslar arası sermayeye aktarıldığıdır. GSMH'sının %10'nunu borç faiz ödemesine ayıran, çiftçiye verilen 400 Trilyon kaynak için "program deliniyor" deyip, üç gün için bir özel bankaya 1.1 katrilyon aktaran bir kaynak yönetimi elbette ki geleceği yer kaçınılmaz olarak devletin çiftçiye kaynak aktaran kısmının küçülmesidir. Aslında ortada küçülen

---

[5] *New York Times*; 27/04/2001

[6] *Die Tageszeitung*; 16/04/2001

[7] *El-Şark'ul Evsat*; Kahire, 16/04/2001

bir devlet değil, bir yetki devri durumu vardır. Adına ister IMF deyin ister Dünya Bankası deyin, gerek Türkiye'de gerek krizlerin yaşandığı diğer ülkelerde devletin ekonomi üzerindeki yetkileri yabancı sermayeye ya da onların kılavuzluğunu yapan kurumlara devredilmektedir. Bunlara çağımızın modern Düyun-ı Umumiye'leri de diyebiliriz.

Bankasız kapitalizm olmayacağına göre...

Varolan krizin nedenlerinden biri, yazının başında da belirtildiği üzere, bankalardaki açık pozisyonların varlığıdır. Ancak bankaların açık pozisyonlarının nedenlerine bakmak gerekir. Art arda batan bankalardaki hortumlama vakaları krizin nedeninin bu bankaların yarattığı açıklar gibi görünmesini sağlamaktadır. Konuya Yurtbank davasındaki banka sahibi Balkaner'in "bugün bu bankayı kursam yine aynı şeyleri yapardım, devlet bu bankaları kendi şirketlerimize kaynak aktaralım diye kurdurttu" dedirten sebeplerden başlamak gerekiyor. Devlet iç borçlanmasını daha ucuz maliyetle karşılayıp iç piyasadaki para dolaşımını mas ederek, kendisine borç aktaracak yapılanmalara özellikle göz yummuştur. Off-shore denen bankacılık çok basit bir şekilde yastık altında bekleyen ya da yurtdışında bekleyen sermayenin yüksek faizle içe dönmesini sağlamaktadır. Balkaner, bu nedenle varolan durumu hala kavrayamamıştı. Bunu yapmasını isteyen devletin kendisiydi ama yargının karşısına çıkaran da aynı devletti. Sonuç olarak 1994 krizinden sonra iç borçlanmaya yönelen devlet, özel finans kuruluşlarının yurtdışından alacakları sendikasyon kredileriyle, TL olarak devlete borç veren sisteme epey alışmıştı. Bu arada enflasyon indirilecek, devlet, borçları düşük maliyetli ve önceden belirlenmiş vadelerle zamana yayacaktı. Tabi büyük gruplar ve holdingler kendilerini ve piyasayı ucuza finanse edecek yatırımlar yapacak, ekonomi gelişecekti. Tabi bunun bedeli olarak da varolan siyasi partiler desteklenmeye devam edilecekti.

Sonuç itibariyle bu rüya ve mutluluk çemberi diğer ülkelerde tutmadığı* * gibi bizde de tutmadı. Bunun tutmayacağını öngören Murat Demirel gibi bazı patronlar hortumlamaya erken başladı. Cıngıllıoğlu gibileri de öngöremediği için hortumlayamadan bankasını kaybetti. Diğer bir kesim ise, iktidara o kadar destek verdikleri halde neden hapse girdiklerini hala anlayamamışlardır. Oysa, devlet kendisine kaynak aktarmayı unutan bankacıları hapse atmıştır.(Ama dediğimiz gibi kaynak aktaran da batmıştır) Sonuç olarak finansal sektör bu krizin sebebi midir? Yüzeysel olarak evet diyebiliriz ama sonuç dönüp dolaşıp dış borçlara gelmektedir. Sizin borç yükünüz bu kadar ağırken ne yapsanız nafiledir. Aracı olarak kullandığınız finansal sektör bu yükü taşıyamamıştır. Hatta batık banka sayısının çoğalmasından korkan iktidar biraz frene basmıştır.

---

* Arjantin'de mutluluk günlerinde verilen kredilerin yarıdan çoğu, tüketici kredilerinin de %32 si geri dönmemiş ve bir ülke neredeyse baştan sona iflaslarla karşılaşmıştır.

Bankaların sisteme 10 Milyar Dolar yük getirdiği doğru olmasına rağmen yazının başlarında ki Ziraat Bankası örneğinde olduğu gibi bu fiktif bir zarardır. Elbette hortumlamadan dolayı oluşan bir zarar var ancak bu zarar devlete verilen düşük faizli bonoların neredeyse pul olmasıyla oluşan zararın yanında ufak bir rakamdır. Yani devlet aslında kendi verdiği kağıtların değersizleşmesinin yükünü yeniden üstlenmiştir.

Sıradaki !

Merkez ülkeler her ne kadar kendilerinde gereğinden fazla birikmiş sermaye birikiminin değerlendirilmesi için bazı çevre ülkelere yardım etse de, artık bu politikaların sonuna geldiklerinin farkına varmışlar ve bir kriz çıktığında ilk sorusu "ne kadar para lazım" sorusunu soran IMF Birinci Başkan Yardımcısı Fischer'in miyadının dolduğuna karar vermişlerdir. Tabi bu, uzun vadede kendine müttefikler yaratarak dünya ekonomisinde yeni pazarlar açmaya çalışan merkez ülkelerin, bir anlamda yolun sonuna geldiklerinin de göstergesidir. Bir yıl önceki krizde " birikmiş sermayenin nasıl değerlendirileceği, gelecekte kapitalistlerin yanıtlaması gereken bir soru(n)dur. Sürekli kar eden fonların sonu olacaktır. Çünkü karlar realize edildiğinde kardır. Herkes sürekli kazanamaz. Bu karların yatırıma dönüşmesi savı da geçerli olmayacaktır. Çünkü kapitalizm her ne kadar "tüketim çağı"nı yaşatsa da, tüketici olabileceklerin sayısı giderek azalmaktadır. Yakında sermaye çevreleri sürekli geliştirdikleri ürünleri satabildikleri pazarlar dışında yeni pazarlar bulamayacaktır. Savaş sanayi, daha rekabetçi ve aymaz yüzüyle davransa da, artık satacak hammaddesi kalmayan Üçüncü Dünya Ülkeleri daha az alıcı olmakta ve satıcı sayısı artacaktır. Geriye az seçenek kalmakla beraber en yakın ihtimalin, sermayenin bir krize razı olacağı, yoksullaşmaya ses çıkartmayacağı ve en azından merkez ülkelerde durgun bir ekonomiye göz yumacakları söylenebilir."[8] tespiti yavaş yavaş gerçekleşmekte, merkez ülkelerin eksik talebi yok etmek için "küreselleşme" adı altında krizleri cephede (çevre ülkeler) kabullenmelerinin bu kadar sık aralıklarla yinelenmesi, kapitalist ekonomiyi merkezde de zorlamaya başlamıştır. Bir sonraki çaplı krizin adresi bir çevre ülkesi değil de merkez ülke olma ihtimali giderek yükselmektedir.

Ama biz yine de bunları beklemeyelim !

---

[8] Nazır Kapusuz; "Kapitalizm ve Kriz", *Sosyalist Politika*, sayı:25, Haziran 2000, s. 62.

IMF'Yİ OKUMAK

Ayşe KORKMAZ

Prof. Michel Chossudovsky şöyle diyor: "Ekonomik krizle birlikte Türkiye'de uygulanacağı söylenen 'Ulusal Program' aldatmacadan ibarettir. Bu, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) klasik jargonu. Ulusal Program bir kamuflaj. Çeşitli ülkelerde uygulanan bu tarz programlar, IMF'nin işine geliyor, çünkü program başarısız olduğunda fonu suçlayamıyorsunuz. Ancak arka planda hep IMF var" [1]

Uluslararası iş ve iktisat dergisi Time'ın 29 Nisan 2000 tarihli sayısında yer alan "IMF: Doktor Ölüm" başlıklı makalede[2] ise aşağıdaki değerlendirmeler göze çarpıyor:

"IMF, 90'ın üzerinde ülkeye serbest piyasa şok terapisini kabul ettirmeye çalışıyor. Şok terapinin temel argümanları nelerdir?

i) ticari engellerin azaltılması-giderek kaldırılması,

ii) faiz hadlerinin yükseltilmesi,

iii) yerli paranın devalüe edilmesi,

iv) devlet mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesi,

v) teşviklerin budanması,

vi) sağlık, eğitim ve refah harcamalarının kısılması,

Bu tip "Yapısal Uyarlama Programları", yabancı yatırımcıyı çekmek ve ulusal düzeydeki pazarı canlandırmak için yapılıyor. Ancak aynı programlar, yaşam düzeyini düşürüyor, sistemde yeni delikler açıyor, küçük çiftlikler ve işletmelerin ortadan kalkmasına neden oluyor. 1986 yılında IMF'nin baskısıyla ticari engellerini kaldıran Haiti'de, ithal Amerikan pirincinin ucuzluğu nedeniyle adada yerli pirinç dağları oluşmuştu.

---

[1] Michel Chossudovsky; "Ulusal Program Bir Aldatmaca", *Cumhuriyet*, 19 Mart 2001

[2] Eric Pooley; "IMF: Dr. Death", *Time*, 29 Nisan 2000, Vol.155, No.16

IMF ve Dünya Bankası (DB) problemleri kabul etmekle birlikte, politikalarının uzun dönemde yaşam düzeyini yükselteceği konusunda ısrarlılar. Fakat, küresel güneyde bu tip konuşmalar endişe yaratıyor. Bolivya'da bu ay içinde, hükümet ile uluslararası konsorsiyumun içme suyuna zam yapmayı planladığını açıklamaları oldukça ciddi protesto gösterilerine yol açtı ve bunun sonucunda sekiz kişi öldü. Bu durum, Washington'daki küreselleşme karşıtı protestoların sadece web bağlantılı ABD karşıtı kültür kaynaklı olmadığını, dünyada yapılandırılan bir kızgınlığın göstergesi -zamanımızın Kuzey-Güney çelişkisi- olduğunu ortaya çıkardı."

IMF-DB 1945'de Bretton Woods'un gardiyanı ikizler olarak doğdu. Bu kuruluşları anarken, gelişmiş ülkelerin döviz kuru sisteminin ve geçici cari açıklarının finansörü olmaktan; bugünün kalkınma (!) finansörü ve kriz yöneticisi, seçilmeden yöneten, dünyanın en büyük lobileri haline geldiklerini unutmamak gerekiyor. Bu dev lobilerden IMF'nin en büyük üyesi olan ABD'nin şu anda oy hakkı %17.78[3] ve bu ülke kendisi için uygun olmayan herhangi bir kararı veto edebilme hakkına sahip. Anlaşma maddeleri içinde, IMF'nin karargahının, bünyesindeki en büyük ülkenin başkenti olan Washington D.C.'de bulunma zorunluluğu var. Kararlar, IMF İcra Direktörleri Kurulu tarafından alınıyor ve üye ülkeler bölgelere göre kendilerini temsil edecek 24 Üst Düzey Direktörü seçiyorlar. Bu oluşumda tek bir istisna var; A.B.D., Almanya, Japonya, Fransa ve İngiltere'den oluşan beş büyük üye ülke, kendilerini Üst Düzey Direktörleri ile temsil edebiliyorlar.

IMF'de istihdam edilen uzmanların sayısı şu anda 2660'tır. Bu uzmanlar işe alınırken herhangi bir ulusal kotaya tabi tutulmuyorlar. IMF'nin kapısından içeri girdikten sonra kendilerini dünya vatandaşı olarak görmeye yemin ediyorlar ve kendilerini dünya ticaretinin -daha açık bir ifade ile G-7'lerin ticari ve siyasi hegemonyalarının- teminatı olarak görüyorlar. IMF'nin bütçesi söz konusu olduğunda şirketin %51'inin ABD Hazine Bakanlığına ait olduğunu görüyoruz. Bu nedenle, Türkiye'ye kredi verilirken ABD Hazine Bakanı O'Neill "Vergi mükelleflerimizin parasının nasıl kullanıldığını takip etmek bizim en doğal hakkımızdır" demektedir.

IMF-Cehenneme İnen Dört Basamak

1990 sonrası dünyada yaşanan ekonomik krizlerle ilgili olarak hangi kaynağa baksanız Joseph Stiglitz adına mutlaka rastlıyorsunuz. Joseph Stiglitz, Amerika'nın en iyi okullarında yetişmiş parlak bir iktisat profesörü iken Dünya Bankası baş ekonomistliğine yükselen; ancak 1997 Uzak Doğu Asya krizi sonrasında görevinden bir şekilde uzaklaştırılan-istifa eden kişi. Profesör Stiglitz adını 2000 yılı başlarında Dünya Bankası-IMF üzerine "İçerideki" alt

---

[3] Michael Bordo,Harold James; "The International Monetary Fund: Its Present Role in Historical Perspective", NBER Working Papers, 2000, s. 6.

başlığıyla yazdığı makalesi ile duyurdu. Doğrusu Stiglitz, bu kuruluşların iktisadi politikalarını eleştiren ilk kişi değildir. Ancak ilginç olan, eski "aparatçik" Stiglitz'in içerisi hakkında bizleri bilgilendirmeye devam ederken, istenmeyen adam ilan edilmesidir. George Palast'ın Stiglitz ile yaptığı ve 29 Nisan 2001 tarihli *Observer* gazetesinde yayınlanan mülakat oldukça ilginç açıklamalar içeriyor.

Yazının başlığı "IMF-Cehenneme İnen Dört Basamak"[4]. IMF'nin kapısını çalmak zorunda bıraktığı tüm ülkeler için sunduğu bu klasik dört aşamayı, 21. yüzyılın ilk krizine ev sahipliği yapan Türkiye için izleyelim; uluslararası planda Meksika krizinden feyz alınarak tanımlanan "Türkiye-Rakı Krizi"ne birlikte göz atalım.

Profesör Stiglitz'in ifadesine göre; borç için kapıyı çalan her ülke, bir analizden geçirilir -çoğunlukla da aynı raporlar hazırlandığı için IMF teknokratları raporların üstündeki ülke isimlerini değiştirmekle yetinip, kimi zaman traji-komik olaylara yol açarlar-[5]. Fakat her ülke başbakanına aynı reçete verilir. Bu politikalar kendini Niyet Mektupları ve sonucunda imzalanan stand-by'larda ifade etmektedir.

İlk basamak; **özelleştirmeler**. Kamu işletmeleri, çoğunlukla su ve elektrik işletmeleri, rantın en fazla olduğu ve vazgeçilemez nitelikteki, kamu yararının gözetilmesinin öncelikli olduğu alanlar haraç mezat satışa çıkartılıyor.

Mayıs 2001 tarihi itibariyle, KİT'ler içinde yer alan ve en karlı durumda olduğu gözlenen kuruluşların, çimento sanayi, et balık kurumu ile, yap-işlet-devret ve yap-işlet modelleriyle özelleştirilen elektrik sektörünün bazı iller ve bölgelerdeki faaliyetleri ve en son bomba Petrol Ofisinin satışı. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren özelleştirmesi yapılmış ve kimi sektörlerin de özelleştirmeye açılması Dr. Kemal Derviş ve ekibinin hazırladığı "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar"[6] ile yasalaştırılması takvime bağlanmıştır. Bu tip satışlarda "Satış fiyatından birkaç milyon indirim yapma karşılığında alacakları komisyonları düşününce siyasi yetkililerin gözlerinin nasıl fal taşı gibi açıldığını görmelisiniz." diyor Profesör Stiglitz. Beyaz enerji operasyonu ertesinde iş arkadaşının kellesinin ne

---

[4] Greg Palast (2001); "IMF's Four Steps to Damnation", *Observer*, 29 Nisan 2001

[5] Joseph Stiglitz (2000); Bir iktisatçının itirafları, *Evrensel Gazetesi -Yazı Dizisi-*, 2-3 Mayıs 2001.

Stiglitz'den aktarıyoruz; "Bir ülke ekibi, başka bir ülke için hazırlanan raporu önce olduğu gibi kopyalıyor sonra da bunu başka bir ülke için de kullanıyor. Bu yöntemleri sürüp gidebilirdi, ama bir keresinde bilgisayarda "bul ve yerine koy" komutu tam işlemeyince, bazı yerlerde kopya edilen ilk ülkenin ismi kalmış!"

[6] "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar"; http://www.hazine.gov.tr, 15.05.2001

kadarının gideceğinin pazarlığını yapan Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz'ın hop oturup hop kalkması ise bize ait küçük bir gözlem.

Söz konusu kanunlarda, ağırlıklı olarak özelleştirilen KİT'lerin yer aldığı sektörlerle ilgili Piyasa Kurullarının oluşturulması kararlaştırılmaktadır. Piyasa kurullarının işlevi de, adı geçen sektörlerde piyasayı regüle edici bir rol edinmesidir. Regülasyon, piyasa kurallarına aykırı hareket edilip edilmediğine ilişkin bir denetimi içeriyor. Serbest piyasanın işleyiş kurallarına bırakılmış ve siyasi yolsuzlukların ayyuka çıktığı bir ülkede ne rahatlık ama!

İkinci basamak, **sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi**. En basit düzeyde bunun anlamı, yatırım sermayesinin dışarı ve içeri akışkanlığının sağlanmasıdır. Yani; ev sahibi ülke açısından ülkeye sermaye girişinin hızlandırılmasıdır. Ancak, Endonezya ve Brezilya örneklerinde çok net biçimde görülmektedir ki, para çoğunlukla dışarıya akmaktadır.

Bu durum aslında klasik anlamda "sıcak para" çevrimi olarak adlandırılabilir. Özelliği ise spekülatif olmasıdır. Para ülkeye gayrı menkul ve döviz kılığında girmektedir. Yeri gelmişken söyleyelim; bu durum, Güney Doğu Asya krizinden önce bu ülkelerdeki düzlüğe çıkışın göstergeleri olarak sunulan kalemlerdi. Spekülatif karakterli para hareketlerinin ne kadar oynak ve ürkek olduğu tahmin edilebilir. Zaten en ufak bir güven bunalımında da para dışarı kaçıyor ve ülkenin rezervleri kuruyabiliyor. İşte bu noktada IMF devreye giriyor. Ülkeye, spekülatörlere güven vermek gerekçesiyle faizleri artırması için baskı yapıyor. Ülke de spekülatörlere kaptırdığı kendi fonlarını geri alabilmek için fahiş oranda faiz ödemeyi kabullenmek zorunda kalıyor. Faiz oranları, %30, %50 ve hatta %80 düzeylerine çıkabiliyor. Bu uygulamayla ülkenin varlıklarının değeri düşüyor, sanayisi çöküyor ve ulusal servet talan ediliyor; çünkü spekülatörler bu verimli ortamda ülke hazinesini boşaltarak ortadan çekiliyorlar.

Üçüncü basamakta, IMF şaşkınlık içindeki ülkeyi, **piyasaya uyumlu fiyatlandırma** uygulamasına sürüklüyor. Şubat 2001 içinde ülkece dalgalı kuru keşfetmemizin esbabı mucizesi bu olsa gerek. Bu uygulamayla birlikte temel gıda maddeleri, yakıt fiyatları, elektrik, doğal gaz, kullanım suyu fiyatları birdenbire yükseliyor. 2001 Mart ayı Türkiye resmi enflasyon rakamı tüketici fiyatlarında %6, toptan eşya fiyatlarında ise %10 olarak açıklandı.[7] Yüzde 40'a yakın devalüasyonun yapıldığı bir ülkede başta akaryakıt (22 Şubat krizinden itibaren akaryakıta üst üste yapılan 9 zam sonucu fiyatlar 3,5 ay içinde çifte katlamıştır), doğal gaz, haberleşme olmak üzere KİT ürün ve hizmetlerine %25'in üstünde zam yapıldığını fark edince açıklanan bu enflasyon rakamlarına insanın pek inanası gelmiyor. Çünkü bu koşullar altında, en azından tüketici enflasyonunun yüzde 10 ila yüzde 16 arasında olması beklenirdi.

---

[7] DİE Mart ayı enflasyon rakamları

Neyse, biz orijinal senaryomuza dönelim. Otomatik zamlardan sonra kolaylıkla öngörülebileceği gibi, bu durum "üç buçukuncu" bir basamağa yol açıyor. Stiglitz bu aşamaya **"IMF ayaklanmaları"** diyor. Ülkede basınç artarken, IMF, ülkeye havale geçirtecek kadar ateşi yükseltiyor. Endonezya'da 1998 yılında olduğu gibi, IMF besin ve yakıt fiyatlarına verilen destekleri kaldırtınca, ülke ayaklanmalarla yangın yerine dönüyor. Bolivyalıların geçen sene kullanım suyu fiyatının yükselişini protestoları ve bu yıl Şubat ayında Ekvator'da Dünya Bankası tarafından önerilen, gaz fiyatlarının artması üzerine başlayan protestolar da diğer örnekler (IMF politikalarının uygulanmasının ardından Ekvator nüfusunun %51'inin yaşam standartları geçim düzeyinin altına düşmüştür). Ayrıca, 1980'lerde Kuzey Afrika'da patlak veren ekmek ayaklanmaları da IMF'nin bölgede at koşturduğu dönemlere rast gelmişti.

Bu arada Palast, Stiglitz'in de doğruladığı haliyle başka kaynaklardan ellerine geçen Dünya Bankası'nın bazı gizli iç yazışmalarına değinerek "Programı dayatanlar bu ayaklanmaların olacağını önceden biliyor...adeta bekliyorlardı" diyor. Ayaklanmalar, ülkeden yine sermaye kaçışına, siyasi krizlere, hükümetlerin devrilişlerine yol açıyor. Bu tip ayaklanmalarda ağırlıklı olarak silah, tank ve göz yaşartıcı bombanın kullanıldığı, pek çoğu ölümle sonuçlanan olaylar yaşanıyor. İşte bu olaylarla birlikte yabancı sermaye açısından en tatlı anlar dönemi başlıyor. Fiyatının genel olarak kendilerince belirlendiği kelepir devasa işletmeler, son kalan varlıklar ve ulusal servetler toplanıyor. Bu oyunda pek çok kaybeden oluyor. Ancak, tam anlamıyla kazançlı çıkanlar, Batı Bankaları ile ABD Hazinesi.

Sıra artık dördüncü ve son basamağa, **ticaretin serbestleştirilmesi**ne geliyor. Ancak, bu Dünya Ticaret Örgütünün kurallarına göre bir serbestleşmedir. Profesör Stiglitz bunu 19. yüzyılın "Afyon Savaşları"na[8] benzetiyor. Dün olduğu gibi bugün de Amerika ve Avrupa kendi mallarını sokmak için Asya, Latin Amerika ve Afrika'da ulusal piyasaların kapılarını tekmeyle kırıyorlar. Dün askeri ambargo uygulanırken bugün IMF aracılığı ile mali ambargo uygulanıyor. Bugün IMF-DB finansal bir ambargo uyguladığında, zaten sistem dış kaynağa bağlı oluşturulduğu için ölümcül sonuçtan kaçınmanın mümkün olmuyor.

Bu karanlık oyun sonucu Profesör Stiglitz IMF-DB planlarına dair bir şey daha ekliyor; "Planlar büyük bir gizlilik ve mutlakçı bir ideoloji altında yürütülüyor. Hiçbir zaman bir uyuşmazlığa düşülmüyor. Demokrasi göz ardı ediliyor".

Palast'ın Stiglitz'e sorduğu son soru, IMF ve DB'nin bu olanları neden göz ardı ettiği üzerine. Cevap çok net:

---

[8] Afyon Savaşları; 19. yüzyılın ortalarında Çin İmparatoru ülkede yaygın bir biçimde kullanılan afyonu yasaklıyor. Batıdan ithal edilen bu afyona konan ambargoya İngilizler askeri müdahaleyle Çin'in tekrar kapılarını açmasını sağlıyorlar.

"Eğer meydan okursanız, seçkinlerin (elites) güç dengesinde bir değişim olur, ve bu onların gündeminde yer almıyor." Durum orta çağ doktorlarını andırıyor. "Hasta öldüğünde kan kaybını geç de olsa önledik, ancak hala bir miktar daha kan var".

Tuzağa kimler düştü?

IMF'nin Yapısal Uyum Programlarını uygulayan ülkeler arasında yapılan araştırmalar, hemen hemen hiçbir ülkenin bu programı uygulayarak, sosyal refahın artışının da gözlendiği bir ekonomik büyüme kaydetmediğini, aksine ekonomik krizler yaşadığını gösteriyor. Keza, IMF, Ocak 2001'de kendi raporu olan, "Döviz Kuru Rejimleri" çalışmasında, sabit ya da çıpalı döviz kuru politikası izleyen 8 ülkenin tamamının 1994'ten bu yana sürekli krize girdiğini belirtiyor. Üstelik bu politika tümüyle IMF'nin önerdiği çerçeve içinde, Stand-By anlaşmasına dönüştürülmüştür ve uygulamaya sahne olan ülkelerin hepsi de Fon üyesi ülkelerdir.[9]

Bu ülkelerde, ekonomide tam bir istikrarsızlık hakim olmuş, kamu harcamaları kısılmış, ücretler dondurulmuş, ulusal paralar değerlerini kaybetmiş, kişi başına düşen milli gelir gerilemiş, sefalet ve yoksulluk hakim olmuş durumdadır.

IMF talimatlarını uygulayan ülkeler büyük ekonomik krizler yaşarken, neden hala bu talimatlara uymakta ve ekonomik gelişimlerini bu yönde planlamaktadırlar? Bunun nedeni dünyada artık ödenemeyecek hale gelmiş bir borç zincirinin oluşmuş olmasıdır. Kısacası, artık ülkeler IMF'ye düpedüz bağımlı hale gelmişlerdir.

Dünya Ticaret Örgütü karşıtı yazar Susan George ile IMF Avrupa Direktörü Flemming Larsen arasında yürütülen bir tartışmada Larsen'in aldığı tutum oldukça ilginç:[10] George; IMF'nin el attığı ülkelerdeki intiharlar, ayaklanmalar ve şiddetin bazı ülkelerde neredeyse 7 kat arttığı konusunda bilgi verirken, Larsen yapılan tüm eleştirilere üç problemli alanla yanıt veriyor;

1- Finansal piyasalar aşırı dalgalı ve finansal krizler kendini tekrarlıyor.
2- Ülkelerin yöneticileri hükümet oldukları ülkenin kaderini belirleme gücünü kaybetmiş durumdalar.
3- Küreselleşmenin meyveleri ülkeler arasında eşitsiz dağılıyor.

Ve ardından ekliyor:

---

[9] IMF; *Exchange Rate Regimes*; Ocak 2001

[10] "The Global Market Place: in Whose Interest?"; *Socialist Worker*, 1 Temmuz 2000

"İnsanların küreselleşme sürecine olan güvensizliğini biliyorum. Ancak daha azı yerine daha fazlayı tercih edeceklerini de biliyorum." Yani çıkış yok. Sistemin bir gün düzgün çalışmasını hep birlikte bekleyeceğiz.

İsterseniz şimdi de en azına razı olmak zorunda kalan ülkelerin hali pür melaline bir bakalım.[11]

TANZANYA

Yaklaşık 18 milyon insan -ki bu nüfusun yarısından fazladır- yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır ve bu insanların 12.5 milyonu temel ihtiyaçlarını dahi giderememektedir. Bu kadın ve erkekler küçük ölçekli tarımsal arazilerin sahipleridir, ve yapısal uyarlama ile birlikte yarısı ölüme mahkum edilmiştir. Açlık; nüfusun %40'ı için gerçek bir tehdit olarak kendini göstermektedir. Tanzanya'nın IMF, DB ve diğer kredi kuruluşlarına yaklaşık olarak 6.4 milyar dolar borcu var ve bütçesinin %40'ını yıllık faiz ödemelerine ayırmak durumunda kalıyor. Bu miktar, eğitim ve sağlığa ayırdığı paranın tamamı. Nüfusun %70'i HIV-AIDS virüsü ile boğuşuyor. Okuma-yazma oranı 1993'teki %93'den bugün %66'ya düşmüş durumda. Dükkanlarda gerçekten harika şeyler var, ama kaç kişi satın alabiliyor ki?

IMF, Tanzanya'ya 2 milyar dolarlık bir borç vermeyi kabul etti ve Başbakan Mkapa'nın halkına söylediği tek şey şu: "Kemer sıkmaya devam etmeliyiz."

MOZAMBİK

Dünya Bankası ve IMF tarafından "önerilen" politikalarla, maun cevizi işleme sektörü tamamen yok edildi. Ham cevize uygulanan ihracat tarifelerinin kaldırılmasının ardından, çoğu kadın 10 bin işçi, işini kaybetti.

ZAİRE (Kongo Demokratik Cumhuriyeti)

ABD ve Fransa emperyalizmi tarafından desteklenen diktatör Mobutu Sese Seko, 35 yıllık iktidarının son dönemlerine kadar IMF kredileriyle beslendi. Ülkeye verilen yüz milyonlarca dolar kredi Mobutu'nun kişisel servetine aktı ve IMF 1982 yılında bu durumu "resmen" öğrenmesine rağmen yardıma devam etti. Zaire halkı Mobutu'yu devirdi. IMF ise diktatöre akıttığı "borçları" şimdi halktan istiyor.

ÇAD/KAMERUN

İnsan hakları ihlallerinin en yoğun yaşandığı iki Afrika ülkesi olan Çad ve Kamerun hükümetleri, bugünlerde Dünya Bankası'ndan akan yüz milyonlarca

[11] Ülkeler hakkındaki bilgiler http://www.antimai.org sayfasından alınmıştır.

doların keyfini çıkarıyor. Banka, iki ülke arasında yapılması planlanan petrol boru hattı için 3.5 milyar dolar destek sağlamış durumda. 1000 kilometrelik hattı inşa edecek şirketler ise; ABD'li Exxon-Mobil ve ortakları Chevron ile Petronass. Boru hattı çok önemli orman, su kaynakları ve kıyı bölgelerini tahrip edecek bir alan içinde.

BENİN

1993'te uygulanmaya başlanan yapısal uyum programları nedeniyle, ülkenin odun ihracatı 6 yıl içinde 4 kat arttı ve bu yükü kaldıramayan topraklar çoraklaşmaya başladı.

DOĞU AVRUPA ve RUSYA

IMF, 1989-91'de Avrupa'nın doğusundaki rejimlerinin yıkılmasıyla dünyanın bu parçasına da kendi iradesini dayatma fırsatı buldu. Bu ülkeler, IMF ve DB temsilcileriyle yeni-liberal ekonomistleri yeni mesihleri olarak gördüler ve IMF stili "şok terapi" bütün Doğu Avrupa'ya, Rusya'ya ve eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin çoğuna uygulandı. Batı medyası "ekonomik mucizeler" olacağını haber veriyordu. Ancak bunun tam tersi gerçekleşti. Her yerde üretim azaldı. Neo-liberal deneyi uygulayan en büyük ülke olan Rusya'da üretim yarı yarıya düştü. Aynı şey Ukrayna, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın da başına geldi. Rus halkı, IMF programlarıyla ilk kez 1992'de tanıştı, ancak yoksullukta diğer halklara "yetişmekte" gecikmediler. 1996 yılında, ülkenin ulusal geliri yarı yarıya düşmüştü. Yoksulluk sınırının altında yaşayan insan sayısı, aynı sürede 2 milyondan 60 milyona fırladı. Erkeklerde ortalama ömür 65.5'ten 57'ye düştü. Uzmanlar, böylesi bir felakete, dünya tarihinde savaş veya büyük bir doğal felaket dışında rastlanmadığını belirtiyorlar. Büyük bir hızla gerçekleştirilen özelleştirmeler ile bir "özelleştirme mafyası" doğdu. Çeteler ve mafya örgütlenmeleri mantar gibi çoğalarak, iktidar ve medyayı tamamen kontrolleri altına aldılar.

BOLİVYA

IMF'nin bir diğer kurbanı olan Bolivya'da, tarım ürünleri ihracatı 1980'lerde rekor düzeyde arttı. Bu "mucize artış"ın istatistiki sonuçları ise 1990 yılında alındı: Yoksulluk sınırının altında yaşayan köylülerin oranı yüzde 95'e fırladı. IMF, DB ve DTÖ politikaları sayesinde;

- Yabancı şirketlerin verimli toprakları ele geçirmesine fırsat tanındı. Toprakları ellerinden alınan çiftçiler, ölümcül heyelanlara açık bayırlarda tarım yapmaya veya ormanları yakıp kendilerine alan açmaya zorlandılar. Çoğu köylü, şehirlere göçtü.

- Küçük çiftçilere verilen devlet desteği kesilirken, tarımda tekelleşme hızlandı. Tarım alanında sendikalaşma, devlet baskısıyla önlendi.
- Yabancı tekeller, yerli halklar tarafından yüzlerce yılda geliştirilmiş tarım tekniklerinin patentini aldılar.
- Tamamen ihracata dayalı tarım politikaları, kimyasal ilaçlara bağımlı tarım tekniklerini geliştirdi. Toprak zehirlendi.

KOLOMBİYA

IMF ve DB politikaları nedeniyle Kolombiya tarihinin en büyük krizini yaşıyor. İşsizlik oranı %19'a çıktı. Geçen yıl IMF ile imzalanan 2,7 milyon dolarlık kredi anlaşması ise özelleştirmenin hızlandırılmasını, maaşların dondurulmasını ve zaten yetersiz olan sosyal güvenlik sisteminin tasfiyesini gerektiriyor.

GUYANA

DB ve IMF'nin dayatmaları sonucu, bugün ülkenin kesilebilir ormanlarının yarısı, yabancı tekellere ait.

GUATEMALA

Dünya Bankası 1982 yılında, ABD destekli Guatemala diktatörlüğüyle işbirliği yaparak Chixoy Barajı'nın yapımını destekleyeceğini ilan etti. Barajın önündeki tek engel, Rio Negro köyüydü. Köylüler topraklarından çıkmayı reddedince, ordu birlikleri çoğu kadın ve çocuk 400 köylüyü katletti. DB, katliamla ilgili sessizliğini uzun süre korudu. Kamuoyu baskısı sonucunda 1996'da açılan iç soruşturma ise, banka yönetiminin aklanmasıyla sonuçlandı.

EL SALVADOR

El Salvador'un telefon şirketinin özelleştirilmesi; gizli anlaşmalar, yüzde 400'lük konuşma zamları, ölüm tehditleri ve işçi haklarının ihlal edilmesiyle, tam bir "Dünya Bankası uygulaması" örneği oldu. 4000 işçisi bulunan telefon şirketi ANTEL, çok kârlı bir kamu işletmesiydi. Ancak kasıtlı olarak kurumun başına getirilen rüşvetçi yöneticiler kısa zamanda zengin olurken şirketi de batma noktasına getirdiler. İşçi sendikası, verimliliği artırmak için özelleştirme yerine, ANTEL yönetiminin görevden alınması gerektiğine ilişkin bir kampanya başlattı. Ancak Dünya Bankası'nın tercihi özelleştirme idi. Büyük bir medya propagandasına rağmen, sendikanın yaptığı referandumda, halkın yarısından çoğu özelleştirmeye karşı çıktı. ANTEL yönetimi ise, güçlü bir sendikanın "potansiyel müşteri"leri kaçıracağını söyleyerek, 1998'de 72 sendika liderini işten attı. Hemen ardından toplu iş sözleşmesini tanımadığını ilan etti. Şirket, DB'nin desteğiyle, El Salvadorlu bir holding ile Fransa Telekom tarafından oluşturulan konsorsiyuma devredildi. "Halka ucuz hizmet götüreceği" iddia

edilen özelleştirmeden bir süre sonra telefon ücretlerine yüzde 400 zam yapıldı. DB, şimdi de sağlık sisteminin tamamen özelleştirilmesi için bastırıyor.

MEKSİKA

1994-1995 yıllarında yüksek enflasyon ve rezervlerin erimesi nedeniyle IMF'den kredi aldı. IMF programına karşın ülkede pek çok işyeri kapandı, yoğun işten çıkarmalar yaşandı. Meksika'da bugün gelir adaletsizliği ve yoksulluk sürüyor ve gün geçtikçe artıyor.

HAİTİ

DB ve IMF, hükümetin asgari ücreti artırmasını önlediler. Ardından, kârlı kamu kuruluşlarının derhal özelleştirilmesini istediler. IMF baskısıyla, özellikle eğitim ve sağlık alanındaki kamu harcamaları yüzde 50 oranında azaltıldı. Böylece, rekor düzeyde öğretmen ve sağlık görevlisi açığı bulunan, ortalama ömrün erkeklerde 49, kadınlarda 53, okuma yazma oranının yüzde 45, bebek ölüm oranlarının ise 1000 canlı doğumda 100 olduğu Haiti, "piyasanın insafına" terk edildi.

GÜNEY KORE

50 yıl boyunca işçi ve emekçilerin kan ve teri üzerinden dev bir sanayi kuran Güney Kore sermayesi, 1997'de patlak veren Asya ekonomik krizi ile, o güne dek kaydettiği bütün sınai-teknolojik ilerlemeleri kaybetti. Japonya'nın ardından, bir de iyice gelişen Güney Kore sanayisi ile rekabet etmek istemeyen ABD, fırsatı iyi değerlendirdi. Krizi bitirmek bahanesiyle ülkeye akıtılan 30 milyar dolarlık dev IMF kredisinin karşılığı, ülke tarihinde görülen en ağır "yapısal uyum paketi" oldu. Bu kuralları harfiyen uygulayan Güney Kore hükümeti, iki yıl içinde ülkeyi adeta bir harabeye çevirdi. Ekonomi küçülür, halkın alım gücü büyük ölçüde düşerken, yüz binlerce işçi işten atıldı.

ENDONEZYA

1980'lerin sonunda Tayvan ve Güney Kore'de gelişen işçi hareketi, uluslararası tekelleri kısmen de olsa "başka arayışlara" yöneltti. ABD'li spor malzemesi şirketi Nike de, "maraton ayakkabılarını" giyerek Endonezya'ya koştu. ABD tarafından desteklenen Suharto diktatörlüğü, ülkeyi tam bir "işçi cehennemi"ne çevirmişti. DB ve IMF de, yabancı tekellere ucuz işgücü sağlama garantisi karşılığında, devlete bol bol kredi sağlıyorlardı. Bu elverişli koşullar altında faaliyete geçen Nike patronlarının, işçilerin hak alma mücadelesini bastırmak için diktatörlükle el ele vererek çok sayıda işçi önderini öldürtüp cezaevine attırdığı belirtiliyor. 1997 krizi vurduğunda ise durum daha da kötüleşti ve Nike'ı ülkede tutmak için, işçi ücretleri günde 2.46 dolardan 1 dolara düşürüldü.

Türkiye'de gelecek var mı?[12]

Türkiye 17 kez IMF'nin stand-by düzenlemelerine maruz kaldı. Son stand-by'ın tükenişi 21 Şubat 2001 tarihinde yüzde 40'lık devalüasyon ve değişen para politikasıyla ilan edildi. İki bin yılı başında Enflasyonla Mücadele Programı adıyla uygulamaya sokulan stand-by 14 ayda iki krizden geçerek iflas etti. Bu programın önemli iddialarından biri devlet bütçesindeki faiz yükünün düşürülmesiydi. Devlet bütçesinde yüzde 45'ler seviyesinde bulunan faiz ödemeleri bir yıl içinde yüzde 30 seviyesine düşürüldü. Türkiye 2000 yılında 21 katrilyon lira iç ve dış borç faizi öderken, 2001 yılı hedefi 15 katrilyon lira olarak belirlendi. Faiz tasarrufu büyük ölçüde faizlerin düşmesi ve değerli Türk Lirası politikasından beslendi. IMF'nin çalışma notlarında da bu gelişmeden övgüyle söz edildi.

21 Şubatta devran neden tersine döndü? 22 Şubat günü Türk Lirası ABD doları karşısında yüzde 40 oranında devalüe oldu. Faizler yukarı fırladı. Bankaların döviz mevcutları döviz yükümlülüklerini karşılamadığından mali piyasalar alabora oldu. Bir çok banka devlete teslim potasına girdi. TÜSİAD Yönetim Kurulu Üyesi Aldo Kaslovski gibi isimler "Şirketlerimizi ucuza kapatmak istiyorlar"*diye konuşmaya başladı. Kişi başına milli gelir bir çırpıda yüzde 18 oranında azaldı. Devlet açısından bakıldığında ise 2001 yılının faiz yükü 25 katrilyon lirayı geçeceği benziyor.

Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Kemal Derviş'in adıyla anılan acil yasalar krizin diyeti olarak ABD tarafından şekillendirildi. Derviş misyoner sıfatıyla Türkiye'ye gönderildi. "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının" mimarı Derviş'e IMF ve Dünya Bankası da destek verdi. Derviş ekonomi programının volan kayışlarını üç alanda tanımladı.

Bunlardan ilki tarımdan enerjiye; telekomünikasyondan yeraltına zenginliklerine kadar her sektörün uluslararası yatırımcılara satışının hazır hale getirilmesi. Bunun için; uluslararası tahkim şartlarının güçlendirilmesinden bor madenlerin satışına kadar eylem planları titizlikle hazırlandı.

Programın ikinci ayağı, kamu borcunun milli gelire oranının düşürülmesi. 1990'lı yıllarda yüzde 30'lar seviyesinde bulanan bu oran halen yüzde 70'lere ulaşmış durumda. Borç stokunun vadesi ise oldukça kısalmış bulunuyor. Yani, Türkiye borç ödeme kabiliyetini yitirme aşamasına geldi. Bu durumu borç verenler, Türkiye gerçeğinde ki "kabus" olarak niteliyor. Çünkü oyunun devam edebilmesi için Türkiye'nin düzenli borç servisine devam etmesi gerekiyor. Aksi halde kazançların istikrarı tehlikeye düşebilir. Borç verenler bu tespite dayanarak, Derviş'ten Türkiye'nin ödeme kabiliyetini tekrar diriltmesini istiyor. Böylece Türkiye'den net sermaye aktarımı devam edebilecek. Borç verenler

---

[12] Bu bölümde yer alan veriler "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar"; http://www.hazine.gov.tr, 15.05.2001 tarihli belge kapsamı temel alınarak değerlendirilmiştir.

için hareketli paranın kazancı, doğrudan yatırımlardan kaynaklanan kardan daha rahat transfer edilebiliyor.

Derviş'in programının üçüncü ayağı ise emek piyasalarının düzenlenmesini öngörüyor. İlk defa bir IMF Programında memur maaşları ile işçi ücretleri arasında reel denge gözetiliyor. Programa göre bu yıl sonunda işçi ücretleri memur maaşlarının 2.1 katı kadar olacak. Oysa mevcut durumda bu rakam 2.6 kat olarak hesaplanıyor.

Derviş neyi başarır?

IMF ve Dünya Bankası için krizler, kapitalizmin restorasyonu ve küresel sermayenin ilerletilmesi anlamına geliyor. Geçen yıl Kasım, bu yıl ise Şubat ayında yaşanan krizler hükümet rejiminden sermaye – mülkiyet yapısına kadar pek çok dengeyi yerinden oynatıyor. Örneğin bankacılık sektörü yabancı yatırımlara sonuna kadar açıldı. Şu anda bu sektörün yüzde 17'lik bölümü, yani Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nda bankalar satışa hazır vaziyette. Diğer taraftan, zayıflayan Türk bankaları ayağı kalkabilmek için harıl harıl yabancı ortak arıyor. Hazine ne yapıyor? Batık bankaların borçlarının kapatılması için Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na verdiği 16.5 katrilyon liralık borçlanma senedinden doğan borçların tamamını silmeye hazırlanıyor. Yükün sahibi Hazine haline geliyor. Bunun anlamı ise 16.5 katrilyon liralık yükün doğrudan emekçi kesimlere yansıtılması. ABD yönetimi Derviş'in başarı kriterlerini, piyasalaştırılabilecek mal oranında tanımlıyor. IMF ve Dünya Bankası ise gardiyanlık görevi üstleniyor.

KAPİTALİZMİN YENİ YÖNELİMLERİ

"Gündüz ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın, isterseniz silindirle ezin, yılanın gerçek ölümü ancak gece yıldızların çıkmasıyla olur."

Adana Yöresi Halk Söylencesi

Tamer İNCESU

2. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan IMF ve Dünya Bankası'nın o dönemin konjonktürünü yansıtan işlevlerine kısaca bakmakta fayda var. IMF; 1929 Büyük Bunalımı'nda yaşanan ve Dünya kapitalizminin çökme aşamasına gelmesine neden olan olayların ışığında tasarlanmış bir projedir. Ülkeler arası aşırı rekabete dayanan mali hareketlenmelerin bir savaşı doğurmasının önüne geçilebilmesinin de hedeflendiği yeni mali sistem de amaç "dünya piyasalarının döviz kuru istikrarsızlıkları ve rezerv problemleriyle kesintiye uğramasını engellemek, rekabetçi devalüasyonlarla kurların istikrarsızlaşmasının bir daha ortaya çıkmasını önlemek; altın standardından beri kurulamayan istikrarlı bir sabit kur sistemini uluslar arası ölçekte yerleştirmek"tir[1]

IMF'nin o dönemki verili konjonktürde uygulamayı düşündüğü mali sistemi, "sosyal" boyutuyla destekleme için de Dünya Bankası adı altında bir kuruluş oluşturulmuştur. Yeni bir büyüme stratejisinin başlatılabilmesi için "sosyal politikalar" alanında çözüm önerileri üretilmeye başlandı! Proje finansmanlığından, düşük faizli kredilere kadar bir dizi görevle kendisini donatan Dünya Bankası (DB) yardımda bulunduğu ülkeler üzerinde liberal ideolojinin doğrultusunda *reform* yasalarını –ülkemizde son günlerde birbiri ardına çıkarılan yasalar gibi- uygulatmakla görevli bir kuruluş olarak da tanınmaya başlandı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önemli coğrafi partnerler ve güçlü bir ideolojik üstünlükle çıkan ABD'nin iktisat politikalarının temelini, serbest piyasa ideolojisi oluşturmaktadır. Mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması amacını güden bu politikalar; piyasanın tam bir serbestliğe sahip olmasını hedefliyordu. Sermayenin serbest dolaşımının

---

[1] Cüneyt Akman; "Devletin Borç Çukuru", *Birikim*, sayı: 145, s. 39-40.

önündeki engellerin yıkılması iktisat ideolojisinin ve onun diğer ülkelerdeki aktörlerinin yoğun propagandasıyla yürürlüğe girdi. SSCB karşısında oluşturulan mali ve askeri *kalkan* yalnızca metropol ülkeleri ABD'nin tasallutu altına almakla kalmamış, gelişmekte olan ülkeleri de 'kızıl tehdit" söylemi ile kapitalist blok içerisine angaje etmiştir.

Türkiye'nin IMF macerası ise 1947 yılında başlamıştır. Safını ABD'nin önderliğindeki Batı tarafında belirleyen Türkiye; oluşturulmaya başlanan uluslararası sistemde yeni kuruluşlara üye olmanın *avantajlarını* yapısal dönüşümlerle almanın peşine düşmüştür.

"IMF; ülkelerin ortaklaşa bir fonu olması nedeniyle, Türkiye'nin bu fondaki kotası 642 milyon SDR, oy gücü ise % 0.44'tür. Türkiye'yi IMF ile ilişkilerinde Hazine Müsteşarlığı mali ajan sıfatıyla temsil etmektedir."[2]

IMF üyesi ülkeler; ödemeler dengesinde bir bunalım çıktığında veya muhtemel bir kriz öngörüsünde fondan para istemek için başvuruda bulunabilirler. Türkiye bugüne kadar IMF ile 18 stand-by düzenlemesine girişmiş, ortalama olarak her üç yılda bir stand-by anlaşması yapılmıştır.

IMF'ye daha önce verilen niyet mektuplarında genel olarak 12 ya da 18 aylık dönemler öngörülüyordu. Bu süreler içerisinde ekonomide yapılacak olanlar sıralanıp, daha önce 17 anlaşmada da olduğu gibi program yeni bir krizin eşiğe gelmesine kadar dayanmıştır. Her anlaşmanın sonu diğer bir anlaşmayı doğurdu. Onsekizincisi yapılan stand-by anlaşması daha kapsamlı bir içerik taşımakla beraber diğer tüm anlaşmalardan daha farklı bir içerik taşıyor. Yapılan son anlaşmayı yalnızca Türkiye - . IMF ilişkileri bağlamında değerlendirmek son derece yanlış olacaktır. Bu anlaşma maddelerinin genel ruhuna bakıldığı zaman yeni ve daha önceki ilişkileri kökten değiştirecek değişiklikleri görmek olanaklı olacaktır. Türkiye'de uzun yıllar boyunca anti-emperyalizm söylemi ABD/IMF/DB üçlüsü üzerinden yürütülmeye çalışıldığından dolayı, gözden kaçırılan bir olguya işaret etmekte yarar var. AB'ye sunulan yapısal dönüşümlerle ilgili Ulusal Program, Türkiye'nin önümüzdeki süreçte yaşayacağı gelişmelerde daha başat hale gelecektir.

AB ile birlik kapsamında Türkiye'nin önüne konan ev ödevlerini oluşturan AB Ulusal Programı incelendiğinde, daha önce alınan kararlarda da görüldüğü üzere, ekonominin temel ve yan sektörlerinde olduğu gibi siyasal alanda da önemli gelişmeler kaçınılmaz görünüyor. Türkiye'nin Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşadığı ekonomik krizler son 50 yıldır yaşanan tüm krizlerden daha önemli bir aşamaya gelindiğini göstermektedir. Mali krizin sonuçlarının yalnızca kapsadığı alanla sınırlı kalacağını öne sürerek kriz tanımlaması yapmak işi kolaylaştıran bir açıklama olacaktır. Mali sermayenin kapsadığı ve etkilediği alanı düşünecek olursak, kapitalizmin tarihinde

---

[2] A. Mahfi Eğilmez; *IMF, Dünya Bankası ve Türkiye*, Creative Yayıncılık, 1997, s. 57.

yaşamadığı derecede kendi olanaklarını tüketen bir krizle karşı karşıya olduğunu tesbit edebiliriz. Kendi ekseni ile sınırlı bir kriz tanımı (mali yapıyla sınırlı kriz); kapitalizmin yeni dönemdeki gelişim dinamiğini değerlendirmeye yetmeyen bir tanımlama olacaktır. Tüm yapı üzerine damgasını vurmakta olan krizi yeni gelişmeler eşliğinde değerlendirebilmek -son dönemlerde moda olan deyimle Türkiye Solu'nun *yol haritasını* doğru yönlendirmenin anahtarı işlevini görecektir.

Yeni bir sermaye birikimi modeli mi?

Kapitalizmin klasik döneminden bugüne kadar sermaye birikim sürecinde finansman gereksinimi, sermayenin yeni yatırımları için önemli bir araçtı. Finansmanlarla yatırımın desteklenmesi kapitalizmin yeniden üretimini sağlıyor, yeniden üretimin yeni yatırımlara dönüşmesiyle sermaye kendisini genişleyerek üretiyordu. Kapitalizmin krizleri aşmada uyguladığı geleneksel yöntem olarak kullandığı genişleyerek kendisini yeniden üretmek modeli bir aksamaya uğramış bulunuyor. Bugün sermayenin girmediği yer kalmamıştır. Bu anlamda krizi yayılarak geçiştirme olanakları tüketilmiş durumdadır. 1980'li yıllara kadar sermaye birikiminin yeni yatırımlarla desteklenmesi 1973 petrol krizi ile sekteye uğramış ve ciddi yapısal dönüşümleri dayatmıştır. 1980'li yıllarda Reagan ve Thatcher tarafından uygulamaya konulan monetarist politikalarla aşılmaya çalışılan bu kriz aynı zamanda Keynesçi politikaların *ölümü* anlamına da geliyordu. Bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerle desteklenen parasal politikalarla sermayenin yeniden üretilmesi süreci tüm dünyada kapitalizm açısından uygulanabilir bir alan bulmuştur. " Para, ister satın alma aracı (dolaşım aracı), ister ödeme aracı şeklinde olsun, *sermayenin* transferini sağladığı sürece, *sermayedir*."[3]

Dünya ölçeğinde likit kalabilmenin yarattığı avantajlar ülke ekonomilerini gündelik operasyonlarla çökertebilme yeteneğini de taşımaktadır. "Mali piyasaların işletmelerin yatırım projelerini karşılamak için gerekli sermayeyi buldukları bir kurum olmaktan çıkıp, kurumsal ve bireysel yatırımcıların işletmeleri kendi karlılık kriterlerine tabi kılmalarının önemli bir aracı olduklarını söyleyebiliriz. Bunu ***mali gücün sanayii gücüne hakim olması*** olarak da tanımlayabiliriz. Mali piyasaların aktörü olan yatırımcı, üretim için yapılan bir yatırımın değil, finansal yatırımın peşindedir."[4]

Uluslararası ticaret artışının neredeyse yüzyıldır aynı oranda kalması buna karşın mali sermaye hareketlerinin trilyon dolarlarla ifade edilen hacme ulaşması kapitalist ekonominin hangi noktaya doğru evrildiğinin de önemli bir göstergesidir. "1974'te uluslar arası para piyasalarındaki işlem hacmi dünya ticaretinin 11 katına ulaşmıştı ve bu endişeyle izlenen bir gelişmeydi. Söz

---

[3] Karl Marx; *Kapital*, Cilt:1, Sol Yayınları

[4] Ahmet İnsel; "Mali Sermaye Birikim Rejimi", *Birikim*, sayı:145, s. 11.

konusu oran bugün 11 değil 50'dir. 1990'ların sonunda, uluslar arası para piyasalarındaki bu işlemlerin % 95'inin spekülatif nitelikte olduğu söyleniyor ve bir trilyon dolara ulaşan günlük işlem hacminin, dünyanın bütün merkez bankalarındaki döviz rezervlerinin toplamından 200 milyon dolar daha fazla olduğu belirtiliyor"[5]

Makro ölçekteki ekonomilerin yanı sıra işletme düzeyinde de mali enstrümanlarla operasyonların yeni uzmanlık alanlarını doğurduğu kapitalizmin bu *evresi* hem genişleyerek üretimin hem de yaratılan zenginliğin merkez ülkelere doğru bir akışını da sağlamaktadır.

"...para, para olarak kendi kullanım değeri dışında, ek bir kullanım-değeri, yani sermaye olarak hizmet etmekten ileri gelen bir kullanım-değeri niteliği kazanır. Paranın bu kullanım-değeri, demek ki, sırf, sermayeye çevrildiği zaman ürettiği karı kapsar. Para, bu potansiyel sermaye niteliği içerisinde, kar üretme aracı olarak, bir meta halini alır, ama *sui generis* (kendine özgü) bir meta. Ya da aynı şey demek olan, sermaye, sermaye olarak bir meta haline gelir.[6]

"Yükselen Piyasa"

Mali sermayenin akışkanlığı, bilgisayar teknolojisinin gelişmesiyle beraber kendisine yeni pazarlar bulur. Tokyo Borsası'nda güne başlayan mali hareketlilik, Öğle Hong Kong Borsası'na,, Singapur'a, İstanbul'a , akşamüzeri Londra, Paris, Frankfurt borsalarına uğrar, günü Wall Street'te tamamlar. Günlük para dolaşımının 1 trilyon doları aşkın bir rakamla ifade edildiği bir küreselleşme dinamiğinde ulusal ölçekli ekonomilerden, işletmeler bazına kadar bütün ekonomik birimlerin etkilenmemesi mümkün değildir. 1980'li yıllarda uygulanmaya başlayan ve 1990'lı yıllara damgasını vuran borçlanma ekonomisi bu genişlemeyi hem besleyen hem de kendisine muhtaç duruma getiren bir işlev görmüştür. Mali sermaye hareketlerinin önemli özelliği akışkan paranın yeniden merkez ülkelerde toplanması işlevini görüyor olmasıdır. Dünya'ya en fazla borç para veren ülkesi konumundaki Japonya ekonomisinin, en borçlu ülke konumunda olan ABD karşısında son 3 yılda gösterdiği gerileme mali hareketliliğin ulaştığı boyutlar açısından bize bir fikir verebilir.

"Mali sermaye birikimi süreci, bugüne kadar görülmemiş bir sermaye yoğunlaşmasına yol açtı. Mali sermayenin zengin ülke ekonomilerinde yoğunlaşmasının oranı, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, ticaret hacmi, yatırım ve benzeri göstergelerden çok daha büyük bir yoğunlaşma oranına işaret ediyor. Hong Kong, Singapur, Tayvan, Güney Kore, Tayland ve Türkiye gibi *yükselen piyasalar* bu yoğunlaşma sürecinde, mali sermayenin yeniden değerlendirilme

---

[5] J. Gray, *False Dawn*, The New Press, 1998, Aktaran: Ayşe Buğra, *Birikim*, sayı:145, s. 47.
[6] Karl Marx; *Kapital*, Cilt:3, Sol Yayınları, s. 298.

alanının genişlemesine katkıda bulunmak için yer alıyorlar."[7] Böylesine bir sermaye yoğunlaşması üretim ilişkilerindeki değişikliklere de yansımaktadır. Neo-liberal dönemin kısa vadede yüksek kar oranlarına ulaşma isteği fordist üretim tarzını değişime de uğratmıştır. İşletme bazındaki değişiklikleri ise emek üretkenliğini artırıcı önlemler, ücretlerin payının düşürülmesi, fason üretimle beraber evlerin işlik alanlarına çevrilmesi, uzun vadeli kar getirici işlemler yerine, likit ihtiyacını karşılayabilecek sektörlere- hizmet sektörü - yatırım yapılmasını gösterebiliriz. Emek piyasalarının esnekleştirilmesi kurumsal yatırımcıların talepleriyle şekillenmiş, şirketlerin hissedarı konumunda bulunan fonlar ve bankalar şirketin üretim planlamasından, şirketin yatırım alanlarına kadar bütün konularda söz sahibi hissedarlar olmuştur. "1946'da ABD'de, kurumsal yatırımcılar (bankalar ve mali fonlar T.İ.) hisse senetlerinin % 5 'ini ellerinde tutarlarken, bu oran 1996'da % 50'ye yükseldi. Avrupa'da bu oran daha 1990 başlarında % 50'yi geçmişti. Bu değişimler, sadece sermaye yapılarının değişmesine yol açmadı. Ayın zamanda işletme yönetimi anlayışı da değişti."[8]

Parasal işlemlerin dev boyutlara vardığı ve 1997 Asya Krizi ile 1998 Rusya krizi sırasında bu ülkelerin yaklaşık 20 yılda ürettikleri ekonomik zenginliği 2-3 günlük bir operasyonla tüketen mali sermayenin bu gücü üretimin temel yapısında da değişiklikleri dayatmaktadır. Yaklaşık 53 bin çokuluslu şirketin bulunduğu kapitalist dünyada gelişmiş ekonomilerdeki istihdamın beşte biri de bu şirketlerde gerçekleşmektedir. Temsilcilikleri ve alt birimleriyle düşünüldüğünde bu oran beşte ikisi de yükselmektedir. Uluslar arası etkinlikler, farklı sektörler arasında dağılmış bulunmaktadır. 1997 yılında hizmet sektörü % 59'la birinciliği, imalat sanayii % 34'le ikinciliği almıştır. Herhangi bir sanayi dalında % 10 üzerine çıkılmamaktadır.[9]

Mali sermayenin elinde bulunan likit paranın faiz ve kar oranları yüksek olan ülkelere girmesi ve çıkması önündeki engellerin kaldırılması IMF ve Dünya Bankası nezdinde girişimlerce desteklenmekte ve hükümetlerin bu konuda liberalleştirici önlemler alması kararlaştırılmaktadır. IMF'nin Şubat krizinden sonra Türkiye'ye verdiği 12 milyar dolarlık borcu ciddi yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesi koşuluna bağlaması ve yasaların bir bir çıkmasıyla musluğu açtığı görüldü.

IMF'nin yeni politikalarının dünya ölçeğinde işleyebilmesi için sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasını ön koşul olarak ileri sürülürken IMF'nin, mali sermaye açısından karlılık oranları yüksek ülkelere yapısal uyumla ilgili olarak sunduğu çözümler, kısa vadeli bu sermaye hareketlerinin risk faktörünü en aza indirgemektir.

---

[7] Ahmet İnsel; "Mali Sermaye Birikim Rejimi", *Birikim*, sayı:145, s. 17.

[8] *a.g.m.*; s. 12.

[9] *Sendikal Notlar*; Petrol İş Yayınları, Sayı:7, Şubat 2001

Kasım 2001 krizinde sabit kur politikaları yüzünden piyasayı kendi kaynaklarından fonlayan T.C. Merkez Bankasının, Şubat 2001 krizinde dolara müdahale etmeyerek dalgalanmaya bırakması bu yabancı fonların ve bankaların içine düşebilecekleri kriz açısından alınmış bir önlem olarak da görülebilir. Kasım 2001 krizinde piyasayı 3 günde yaklaşık 8 milyar dolarla fonlayan Merkez Bankası'nın, Şubat krizinde faizlerin %8000 çıkmasına seyirci kalması ve piyasayı dolarla fonlamaması yabancı mali kuruluşların Merkez Bankası rezervlerindeki alacaklarını garanti altına almaları isteğiyle olmuştur. IMF'nin daha üç-dört ay önce kur çıpası uygulayarak doları baskı altında tutma politikası, piyasa aktörlerinin ihtiyaçlarının (dolarları alıp gitme isteği) Merkez Bankası'nca karşılanamayacak duruma geldiğinin anlaşılmasıyla, doların dalgalanmaya bırakılması isteği, MB kasasındaki yabancıların verdiği borçlara karşı teminat olarak duran dolarların garantiye alınması operasyonu olarak da incelenebilir. IMF'nin çok kısa bir süre içerisinde böylesine bir radikal değişikliğe gitmesi çok boyutlu kazançlar sağlamıştır. Yüksek faizle Türk lirasında bulunan fonlar ve bankalar, devalüasyondan başka seçeneğin kalmadığı bir ortamda öncesinde yurtdışından bankalar aracılığıyla getirilen dolarların devalüe edilmiş halde yeniden MB kasalarına dönmüş oldular.

IMF'nin yabancı fonlar ve bankalar aracılığıyla yurt dışına yapılan bu sermaye aktarımına gözetmenlik yapması ve daha sonra yapısal uyum adı altında yabancı alacaklıların paralarını garantiye alacak yasaları işbirlikçi politikacılar tarafından çıkarttırması yeni dönem IMF politikalarının daha çok mail sermaye üzerine şekilleneceğini göstermektedir.

Kamu borçlanmasının olağanüstü boyutlara ulaştığı bir dönemde, kamu kağıtlarının-devlet tahvil ve bonolarının- çoğunluğunun bankaların elinde bulunması mali sermayenin ulaştığı boyutu gösterir. "Paranın devinmesi, genel anlamda, nasıl metaların dolaşımının ya da onların geçirdikleri karşıt başkalaşımlarının bir yansımasından başka bir şey değilse, aynı şekilde, bu devinmenin hızı da, metaların biçim değiştirme hızını, bir dizi başkalaşımın bir diğeriyle sürekli iç içe geçişini, maddenin hızlı toplumsal değişimini, metaların dolaşım alanından hızla çekilmesini ve yerlerine aynı hızla yenilerinin geçmesini yansıtır."[10] Banka karlarının çok büyük bir bölümünün devlet tahvil ve bonolarının alınıp satılmasıyla oluşması, para-sermayenin (sanayi ve ticaret burjuvazisi adına işler yürüten uzmanlaşmış sermayenin) bizatihi kendisinin yeni bir birikim yöntemine yol açtığını gösterir.

Belli başlı büyük holdinglerin kendi bankalarını kurmaları ve bu banka karlarının diğer holding şirketlerinin karlarının neredeyse tamamına yaklaşması, karların çok büyük kısmının da devlet tahvil ve bonoları üzerinden gerçekleşmesi sermayenin yeniden üretilmesinde mali birikim rejiminin nasıl değişiklikler yarattığını göstermesi açısından ilginçtir. Şirketin yatırım yapması

---

[10] Karl Marx; *Kapital*, Cilt:1, Sol Yayınları, s. 136.

için gereken yeniden değerlendirilebilir sermayenin finansmanı direkt grup içi banka aracılığıyla sağlanmaktadır. Karlılık oranlarında bu durum yalnızca bankalarla sınırlı kalmamaktadır. 1990'lı yıllar boyunca ilk 500 şirketin en büyük karlılık kalemi faiz ve rant gelirlerinden sağlanmaktadır. Muhasebe sistematiği olarak faaliyet dışı alan tanımlamasına karşılık gelen bu durum şirketlerin asıl faaliyet konularından uzaklaşıp, faiz kazançlarına yönelmesini oluşturmaktadır. 1996 yılında AB ile yürürlüğe giren Gümrük ve Ticaretler Genel Anlaşması (GATT) ile uluslararası rekabette önemli sorunların yaşanması da bu şirketleri faaliyet dışı alanlara yöneltmişlerdir. Yalnızca ucuz işgücü avantajına dayanan yerli şirketlerin, 1996'da Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle beraber rekabet edebilirlikleri ortadan bütünüyle kalkmış –tekstil ve gıda da durum biraz daha iyidir- ve yeniden üretimin koşullarını sağlamayabilmek için devlet tahvil ve bonolarına yönelinmiştir.

"Meta dolaşımının maddi özünü yani çeşitli kullanım – değerlerinin değişimini bir yana bırakır ve yalnızca bu dolaşım sürecinin yarattığı ekonomik şekilleri dikkate alırsak, bunun sonal sonucunun para olduğunu görürüz: meta dolaşımının bu son ürünü, sermayenin göründüğü ilk biçimdir."[11]

Birikim için sermayenin kendini yeniden üretmesi gerektiğinden söz etmiştik. Bunun için kapitalistin ek emeğe, elde edilen karın belli bir kısmının finansman olarak ayrılmasına, yeniden üretimin yeni teknolojilerle desteklenmesine gerek vardır.

Mali sermayenin hem ticaret sermayesine hem de sanayi sermayesine göre likiditeden kaynaklanan avantajlı durumu yeni yönelimlere işaret eder. Yeni birikim modeli, azalan kar oranları karşısında sermayenin refleksi olarak da adlandırılabilir

Marx'ın sermayenin yeniden üretilmesi ile ilgili tespitleri bugünün mali sermaye birikimi rejimiyle örtüşmektedir. "Sermaye, sermaye oluşunu, kendisini genişletme yoluyla ortaya koyar. Kendisini büyütme derecesi, kendisini sermaye olarak gerçekleştirmesinin derecesini ifade eder. Ürettiği artı-değer ya da kar-bunun oranı ya da büyüklüğü-ancak yatırılan sermayenin büyüklüğü ile karşılaştırılarak ölçülebilir. Bu nedenle faiz getiren sermayenin kendisini daha fazla ya da az genişletmesi de, bunun gibi, ancak, faiz miktarının toplam kardaki payının yatırılan sermayenin değeriyle karşılaştırılmasıyla ölçülebilir. Bundan dolayı, eğer fiyat metaın değerini ifade ediyorsa, faizde, para sermayesinin kendisini genişletmesini ifade eder ve böylece, bu değer genişlemesi için, borç verene ödenen fiyat gibi görünür."[12]

Küresel mali piyasalarla işbirliği geliştiren bankalar ve fonların dışarıdan aldıkları borçları, üretime dönük ekonomi için değil, hazine kağıtları alarak

---

[11] *a.g.e.*; s. 160.

[12] K. Marx; *Kapital*, Cilt:3, s. 312.

kullandıkları ortaya çıkmıştır. Kamu açıklarının finansmanı için hazinenin borçlanma kağıtlarını piyasaya sürmesi ve reel faizlerin dünyanın hiçbir ekonomisinde olmadığı kadar yüksek olduğu bu ortamda yeni birikim modeli kısa vadeli, yüksek getirili ve her zaman likit olabilme avantajı taşıyan mali sermaye birikim modelidir. Bu birikim modelinin çıkarılan Bankacılık Yasası ile Merkez Bankası yasası ile sağlamlaştırılması amacı güdülmüştür. Kurumsal yatırımcılarıyla gerçek burjuva ilişkileri bağlamına oturamayan, aile şirketi görünümünde bulunan ve halka açıklık oranları düşük olan şirketlerin yeni yasalarla ve düzenlemelerle menkul kıymetler piyasasına açılması süreci önümüzdeki günlerde hız kazanacaktır.

IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla uygulanmaya başlanan 18. stand by anlaşmasına sunulan niyet mektubundaki yapısal değişimlerle ilgili bölümler, hem finans kesiminin yeniden düzenlenmesi hem de Türkiye'nin uluslar arası mali sermaye ile eklemlenebilmesinin yolunu açacak uygulamalar içermektedir. Büyük oranlı mali sermayenin yeni piyasalarda massedilebilmesi için, pazarın derinliğinin artırılması, şirket ölçeğinde yeni menkulleşmelerin yaratılması için gerekli uygulamalar yasama organınca yürütülmektedir.

"70'lerden beri saptanan ekonomik gelişme fordizmin tükenmesi ve bunun sonuçlarının para politikalarıyla yönetilmesi olarak tanımlanabilir. Bu yeni yönetim, aşırı üretim krizinin alışıldık tezahürlerinin yerine, stagflasyon (durgunluk içinde enflasyon), işsizlik, kamu açıkları gibi tezahürleri ikame eder.[13]

Türkiye'nin yaşadığı kriz sonrasında, Dünya Bankası memuru Kemal Derviş eliyle hazırlanan yapısal uyum programlarıyla, AB'ye sunulan Ulusal Programı'n neo-liberal politikalarla uyumlulaşması ciddi dirençlerle karşılaşabilir. Geleneksel siyaset kurumunun direnci üzerine TÜSİAD'ın açıklamaları ve siyasetin yeniden şekillendirilmesi arzusu, yeni birikim modelinin dışarısı ile eklemlenebilme mücadelesi olarak da okunabilir. TOBB, Esnaf Odaları gibi daha geleneksel modelin sözcülerinin son krizde hükümet karşısında TÜSİAD'a göre daha hırçın olması, kaybedecekleri konumların farkında olmalarından kaynaklanmaktadır. Hem IMF'ye sunulan niyet mektubunda hem de AB Ulusal Programı'nda tarımla ilgili yapılacak dönüşümler milyonlarca küçük üretici ile beraber yan sanayileri de ciddi boyutlarda erozyona uğratacak gelişmelerdir. Türkiye'nin sektörler itibarıyla AB ve diğer ülkelerle rekabet edebilirliğini yalnızca ucuz işgücü üzerinden sürdürdüğü bir ortamda yeniden üretimin maliyetlerini karşılayabilecek finansmanı bulabilmesi pek mümkün görünmüyor.

Çok Uluslu Şirketlerin birleşmeler yoluyla ülke içine sızmaları ve sermayenin tekelleşme yönelimi küçük ve orta boy üreticiler önümüzdeki

---

[13] Micheal Zerbato; "Dayanılmaz Bir Finans Mali Piyasalar ve Kurgusal Sermaye", *Birikim*, sayı:145, s. 27.

dönem daha çok mülksüzleştirecektir. Sabit sermaye yatırım oranlarının çok düşük düzeylerde olması, ithalat ve ihracat arasındaki bire iki oranı ve lüks tüketime ayrılan tasarrufların sermaye birikimine yönelmemesi burjuvazi açısından paranın daha kolay kazanılacağı alanlara yönelmesini doğurmuştur. Paranın maliyetinin yüksek olduğu buna karşın paradan verginin neredeyse hiç alınmadığı, hammadde maliyetlerin arttığı, vergiler, artan SSK prim oranlarının üretimi baltalayıcı bir işlev gördüğü ortam da işletmelerin faaliyet dışı alanlara kayması ya da kepenk kapatması önümüzdeki dönemin gündem maddelerini oluşturmaya devam edecektir.

"TAŞLAR"ın UFALADIĞI KİŞİLİKLER

Yelda EROĞLU

Türkiye'de insanların belki de en zayıf oldukları konu tarih bilinci. Unutturuyorlar, unutuyoruz. 20 yıl önce yaşananlar bile, bizden fersah fersah uzakta bir görüntüler ve anılar demeti oluveriyor. (Söylesene dayı, sizin sokakta da çatışmalar oluyor muydu?) Kapitalizm tarihi keskin, bölmelere ayırır. Gücünü buradan alır, zamanı mutlaklaştırmaktan. Öyle ki bizler "o zamanla" "bu zaman" arasında bağ kurmakta zorlanırız.

60'lardan 80'e kadar olan, Türkiye sosyalist hareketinin ve sınıf hareketinin en yüksek dönemi söz konusu olduğunda bu bölme ve hapsetme uğraşı daha da şiddetlidir. Sanki 80 öncesinin yaşadığımız zamanla hiçbir nedensellik ya da biriktirme ilişkisi yoktur. Sanki işçi hareketleri, devrimcilik, sosyalistlik sadece o zamanlara özgüdür. Nostaljik bir şeydir. Anıdır.

Yiğit Bener de ilk romanını (son da olmasını umut ediyorum) bu tarihi manipülasyon üzerine kurmuş. 60'lardan kalma devrimci bir baba ve 80'lerle büyümüş apolitik bir oğul. Oğul babanın geçmişini araştırıyor, bir müzeyi gezer gibi. Bu ön kabulden iyi bir şey çıkar mı? Çıkmıyor.

*

Bu bir roman eleştirisi değildir; çünkü eleştiri nesnesi bir "roman" değildir. Karakterler kartondan kesilmiş, Bener gerektikçe onları sahneye çıkarıp iple oynatıyor, karnından konuşuyor. Hiçbir karakter yaşadığına bizi ikna edemiyor. Romanın dili hakkında fikir vermek için bir örnek yeterli: "*Bu lokantada cuma günleri mönüde balık vardır. Malum, cuma günü hristiyanlar et yemez. Hoş, siz hristiyan değilsiniz. Ben de değilim, ama ben zaten kırmızı et pek sevmem. Sağlığa zararlı.*" (s.31)

Bener kimi zaman da edebi çıkışlar yapıyor ki, bu daha da çekilmez. "*Yaşanan o aşk, o ilişki bitmişti artık. Kopmuştu hava limanında; o yürüyen merdivenlerin dibinde tökezleyip kalmış, son nefesini vermişti. Pasaport*

kontrolünden geçip uçağa ya da free shop'a yetişme telaşındaki binlerce yolcunun ayakları altında kalmıştı."

Evet bu bir roman eleştirisi değildir. Çünkü yazılanlar Yiğit Bener'in marksizm, sosyalizm, kadınlar ve hatta ÖDP üzerine içi boş salvolarından ibarettir. Bu yazı; kötü bir yazarın ve demogoğun köyü boş sanmaması içindir.

Giriş

Öncelikle romanın konusunu özetleyelim. Devrim; 20'li yaşlarda, her köşe başında rastlayabileceğimiz sıradanlık ve yavanlıkta bir genç. Tek özelliği yerel yönetimler konusunda staj yapmak üzere AB komisyonunundan burs almış olması. Staj için Brüksel'e gidiyor, zaten romanın büyük bir kısmı da Brüksel'de geçiyor. Devrim'in babası Erdinç ise hayata küsmüş bir eski solcu. O da bir zamanlar Brüksel'e gitmiş ama siyasi mülteci olarak. Devrim babasını çocukken tanımamış. Onun bildiği Erdinç Cunda adasına kapanmış, içki içip, kitap okuyan tembel ve silik bir adam. "*...kendine bile hayrı yoktu ki adamın! Renksiz, kişiliksiz, amaçsız bir adamdı.*" (s.29) Staj gördüğü komisyonun başkanı olan etkileyici ve çekici (bu Devrim için çok önemli) kadının babasının eski sevgilisi olduğunu öğrendiğinde babası hakkındaki fikri sarsılır ve Brüksel'de babasının mültecilik yaşamını araştırmaya başlar. Romanın bundan sonrası bir sürü eski solcunun, dönek solcunun ve solcunun sırayla çıkıp Erdinç'i anıları anlattıkları bir televizyon ekranına dönüşüverir.

Türk Genci Avrupa'da

Kısacası romanda bir iz sürücü (Devrim), bir de izi sürülen (Erdinç) var. Önce iz sürücüye bakalım.

Her köşe başında rastlayabileceğimiz sıradanlık ve yavanlıkta diye tanımladık Devrim'i. Bunu biraz açalım. Devrim, tam manasıyla apolitik bir Türk genci. Mesela kadınlara bakışı, her belediye otobüsünde rastlayabileceğimiz türden bir "bakış". Bu sayede romanda görünen bütün kadınların kalçalarının iriliği, göğüslerinin küçüklüğü, bacak boyları gibi konularda fazlasıyla bilgi sahibi oluyoruz. Şu satırlara bakalım:

"*Aşağı yukarı 40-45 yaşlarında, orta boylu, dolgun göğüslü, ince belli, bakımlı, enerjik, güzel bir kadındı. Uzun, bol bir kazağın altında gizlemeye çalıştığı kalçaları geniş sayılırdı.*" (s.32)

"*...uzun boylu, kocaman göğüslerini, uzun bacaklarını neredeyse tamamen sergileyen parlak kırmızı, daracık, dekolte bir mini'elbise giymişti.*" (s.144)

"*...küçücük göğüslerini gizleyen hiç bir şeyi yoktu.*" (s.47)

Bu kadarı yeter. Kadınların dış görünüşlerine bu kadar dikkatli olan Türk genci, Avrupalıların, Türk erkeklerinin maço olduğu yönündeki inancından son

derece rahatsızdır. Annesinin bir feminist olduğunu ve bu sayede "*....o konuda eğitilmeye erkenden, daha 12-13 yaşlarındayken*"(s.27) başladığını söyler. Annesinin feministliğini bilemem ama bu eğitimin kanımca, Devrim üzerinde pek bir etkisi olmamıştır. Devrim'in, sevgilisi Laeticia ile ilk kez birlikte oluşunu kapı aralığından izleyelim: "*İlk hareket de kızdan geldi....Kendini kullanılmış hissediyordu. Bu kadar edilgen olmak hiç alışık olmadığı bir durumdu.....Fena değildi tabii ama.*" (s.47) Sevgilisinin eski erkek arkadaşı için: "*Dişlek hanzo! Zaten Laeticia gibi kaliteli, güzel bir kızın o ibne kılıklı herifle ne işi vardı.*" (s.48)

Devrim bu tip "kişisel özelliklerinin yanı sıra, siyasal tepkiler açısından da tipik bir Türk gencidir. Galatasaray maçlarından sonra "*Avrupa Avrupa duy sesimizi!*" (s.122) diye bağırır ama, bir Avrupalı ona "*Aa, hiç de Türk'e benzemiyorsun.*"(s.24) dediğinde bunu iltifat kabul edip sevinir. "*...demokratikleşme açısından bazı sorunlarımız var ama*" (s.119) diyebilir ancak "*...kol kırılır, yen içinde kalır.*" (s.122). Türk genci, Türkiye'nin sorunlarını yabancılara anlatmaktan hoşlanmaz. "*Normal düzeyde bir şey söyleyenlere kimse kızmaz tabii. Ama birileri Türkiye'den kaçıp, yabancı ülkelerde yabancı basına habire Türkiye'de olup bitenleri abartarak jurnallerse, işte o hoş karşılanmaz.*" (s.123)

Devrim eski solcu babasının izni sürerken, Belçika İşçi Partisinden göçmen derneklerine kadar bir sürü farklı siyasal yapıyla, fikirle tanışır. Ama bunlar onu ilgilendirmez. "*Çünkü onu esas ilgilendiren şey, işin siyasi yönü değil, babasının kişiliği*" dir.

"*Vay be! Adama bak sen.*" (s.157)

Büyük Uyanış

Kılavuzumuzu bu kadar anlatmak yeter. Biraz da avımıza bakalım.

Erdinç, 80 darbesinden sonra Belçika'ya mülteci olarak gittiğinde Rood adlı örgüte katılır. ("*...madem ki şu sıralar Türkiye'de bir hareketlilik yok, madem ki ben bir devrimciyim ve kapitalizm her yerde kapitalizmdir, o zaman yapılacak tek şey, buranın devrimcileriyle birlikte buranın işçi mücadelesine katılmaktır*" (s.170) İyi bir militandır; merkez organa yazılar bile yazar. Bundan sonrasını Rood'un örgütlenme sorumlusu "Filip yoldaş"tan dinleyelim (Filip yoldaştaki tırnak işaretleri yazarın).

"*Önceleri çalışmalarından memnunduk. Ancak sanırım kısa sürede küçük burjuva eğilimleri ağır basmaya başladı...Stalin yoldaşın sosyalizme katkılarını sorgular oldu...parti disiplininden iyice çıktı...Troçkist eğilimli karşı devrimci bir hiziple hareket etmeye başladı.*" (s.88-89)

Erdinç'in bu sıkı sorgulama dönemini bir başka arkadaşı şöyle anlatıyor: "...*kütüphanesinde o güne kadar hiç rastlamadığım başka solcu yazarların, Rosa Lüxemburg'un, Troçki'nin, Bakunin'in, Gramsci'nin, Mandel'in eserlerini görmeye başladım. 'Sosyalizm anlayışımız tamamen yanlışmış, her şeyi sıfırdan ele almamız gerek' deyip duruyordu.*"(s.172)

Burada biraz duralım. Biz bu söylemi tanıyoruz. Hem de eleştirmek bezginlik duyacak kadar! İnsanın "kendini" bulabilmesi için nasıl baba kompleksini aşması gerekirse; "en hakiki sosyalizmi" bulabilmek içinde Stalin'i aşması gerektiğini biz dinlemekten yorulduk, hala yeni bir şey söylediğini sanarak bunu söyleyenler var. Yiğit Bener bu konuda yazarken canlanıyor, tabiri caizse kaleminden kan damlıyor. Stalinist bir "fosil" olan Filip yoldaşı Walt Disney filmlerindeki kötü adamlar gibi betimlemekle yetinmiyor ("...*sesi giderek tiksintiyle öfke karışımı tınılar kazanıyordu*" (s.88), arada da (romanın diline uygun konuşursak) geçiriyor. Mesela Lateticia'nın , "*Stalin'in ufak tefek hatalarıyla*" ilgili şöyle konuştuğunu duyuyoruz: "*Sen o ufak tefek hataları bir de pisi pisine ölen insanlara sor.*" (s.88). Ya da şunları söylüyor Laeticia: "*Bu Filip Yoldaş herhalde Moskova Duruşmaları döneminde yaşasaydı, en yakın yoldaşlarının ensesine kurşunu büyük bir zevkle sıkanlardan biri olurdu! Çünkü koşullar değişse de, temel mantık aynı. Sosyalizm bunlara kaldıysa yandık!*"(s.93)

*

Erdinç'in büyük uyanışının sonuçlarını görmeden önce onun kadınlarla ilişkiler konusundaki aykırı ve bittabi özgürce düşüncelerine de değinelim. Kitap boyunca Erdinç'in hangi arkadaşını dinlesek onun çapkınlığından ve eski sevgililerinden bahsediyor. Öyle ki, kitabı bitirdiğinde atlayıp Brüksel'e gitsem, sokakta, kırkın üzerindeki her on kadından biri durdurup "Erdinç'i tanır mısınız?" diye sorabilirdim. Şaşırmamız doğal, Devrim bile şaşırıyor. "*Babası nasıl da becerebilmiş bunca işi.*"(s.230)

Yiğit Bener'in kişileri ve konuşmalarını olabildiğince "doğal" verme çabası bu konuda doruğa ulaşıyor. Bir arkadaşı Erdinç'i anlatıyor. Dinleyelim:

"...*Lucie'yi yatak odasına çekip düzmüştü...Herifte ne erkekmiş ya. Bir gecede sırayla üç hatunu götürdü.*"(s.235)

Tabi bunlar kıskanç bir erkek arkadaşın anlattıkları. Oysa ki Erdinç'in cinsellik konusundaki görüşleri daha "derin" felsefi bağlantılar içinde. Eski sevgililerinden biri olan Magalie'den dinleyelim. "*Erdinç tutarlıydı. Geleneksel cinsel ahlakı ikiyüzlü, gerici bulduğu için hep karşı çıkmıştır. Onun gözünde biriyle sinemaya gitmekle sevişmek arasında ciddi bir fark yoktu. Hatırlasana 'Her iki şıkta da alt tarafı başkalarıyla birlikte keyifli bir zaman dilimi paylaşmış oluyorsun. Birini masum, hafif bir eylem olarak değerlendirirken, neden ötekine bir sürü başka, ağır, işin özüyle alakasız anlamlar yükleyelim ki.'*"

(Erdinç) "*Cinsellik kötü bir şeyse, evliyken de yaşanmasın; iyi bir şeyse, neden dar kalıplar içine hapsedelim.*" (s.237)

Aslında bu kadar lafa gerek yok. Bakın Erdinç nasıl özetliyor: "(Aldatma) *Eh bunu engellemek olanaksız olduğuna göre, o zaman oldu olacak herkes canının istediğini adam gibi yapsın da değsin bari*!"(s.238)

Romanı okuduğum üç gün boyunca, Erdinç kadar akıllı, özgür düşünceli, dürüst bir adamla kendi aramda şu kadarcık yakınlık kuramamanın sıkıntısı beni ezerken bu bölümde iyice yıkıldım. Hadi evliyken sevgilisi oldu anladım, sevgilisi ile karısını tanıştırdı onu da anladım, ama karısıyla sevgilisi içeride sohbet ederken başka bir odada başka bir kadınla birlikte olmasını anlayamadım.(s.235)

Büyük Uyanışın Ardından

Romanın son bölümlerinde, babasının geçmişini öğrenen ve artık ona hayranlık beslemeye başlayan Devrim, Erdinç'le yüzleşir. Sosyalist öğretiyi temellerinden şöyle bir sarsmış olan Erdinç, fikirlerini oturtmuş, kafası netleşmiştir. Kendisinin geçtiği yollardan geçmeyenlere karşı çelikleşmiştir. "*Hiç mi geriye dönüp bakmaz bu avanaklar*!" (s 353)

Erdinç hala devrimcidir. Kapitalizme karşı iflah olmaz bir tepkisi vardır. Kapitalistlerin, kıllarına bile göz koymuş olduklarını düşünür. "*Mutlaka birileri sırtımdan para kazanacak....Kıllarıma bile göz koymuş durumdalar*!"(s 345) Burada Devrim güler, ben gülemedim. Erdinç'in aklını yitirdiğini, Bener'in romanı Yunan tragedyaları gibi bitireceğini düşündüm. Ancak ilerleyen satırlarda aklını yitirenin Erdinç değil ben olduğuma kanaat getirdim. Şu diyaloğu olduğu gibi alalım:

"-*....Sovyetler Birliğini özlemle ananları da unutmayalım...Eski sloganları temcit pilavı gibi haykırarak kendinden geçenler, tarikat şeyhleri gibi eski,katı dogmaları savunanlar olduğu sürece, bu zeminde tartışmak çok anlamlı gelmiyor bana.*

-Ama sen de bir zamanlar o türden bir marksizmi savunmuşsun.

-Doğru, o boku ben de yedim." (s.352)

Bu diyalog size de tanıdık geliyor mu? Bana bir televizyon programında, sol bir parti başkanıyla bir liberalin konuşmasını hatırlattı.

"-Sizin partinizde de köhnemiş bir sosyalizm düşüncesini savunanlar var.

-Evet, bizim içimizde de muhafazakarlar var."

*

Yiğit Bener, Erdinç'in düşüncelerini anlatırken, günümüzde varolan bir siyasal örgütlenmeye gönderme yapıyor. Nedir Erdinç'in düşünceleri? Hiç kesmeden dinliyoruz:

"*Marksizmle, onun adını kullanarak yapılanlar arasındaki bağı koparamadığımız sürece, bu kavramları kullanarak bir yere varmak zor.*" (s.352)

"*Bize dayatılan köreltici disipline, hiyerarşilere isyan ettik, ama düzeni alt etmek adına, biçimi bazen de eskisine tıpatıp benzeyen, hatta daha bile beter hiyerarşik yapıları biz kendimiz ürettik*" (s.364)

"*Mevcut güç ilişkilerini ve iktidarı, o gücü ve iktidarı ele geçirmeden değiştirmenin olanaksız olduğu noktasından hareket ettik, her şeyi iktidar mücadelesine odakladık. Ama bu arada önemli bir şeyi unuttuk: biz sadece gücü ve iktidarı elinde tutanlarla değil, bu kavramların kendisiyle de mücadele etmiyor muyduk?*" (s.372)

Erdinç, gerçekten yaşayan biri olsaydı, bu fikirleriyle hangi örgüte girerdi? Yanıt açık, zaten Bener kapıyı aralıyor.

Ve ÖDP

(Devrim)"...*ama bak, senin arkadaşların farklı görüşlerin, eğilimlerin barınmasına olanak sağlayan çoğulcu bir parti kurmuşlar.*" (s.368)

Erdinç ÖDP'yi yakından tanıyor."...*güler yüzlü, esprili, beylik laflar etmekten hoşlanmayan*" (s.368) başkanımız Ufuk Uras'ı çok beğeniyor. İzmir İl Kongresine bile gitmiş. İzlenimlerini alıyoruz: "*Hatta garipsedim, çünkü tribünlerde İnadına aşk, İnadına devrim! diye slogan atılıyordu....Ama İnadına aşk! derken bile öyle hırçın, saldırgan bir biçimde bağırıyorlardı ki, tüylerim diken diken oldu.*" (s.369) ÖDP'nin merkez eğilimine duyurulur! Partinin fazla militan, sanki köhnemiş gibi duran bir takım unsurları hayali parti dostlarını tedirgin etmektedir. Hadi bunu sineye çekseler bile, parti içi tartışmalardan içleri daralmaktadır. Nitekim Devrim "..*belki bu sefer daha iyisini yaparsınız, daha demokratik, daha özgürlükçü bir anlayışla çalışırsınız*" (s 371) diyerek babasını ÖDP'ye ikna etmeye çalışsa da (çünkü Devrim bile ÖDP'ye ikna olmuştur), Erdinç kuşkuludur. "*Rakip eğilimin sözcülerini konuşturmamak için bağıra çağıra karşılıklı slogan atılan kongrelerde ne işim var benim*" (s.370)

Nedir bu parti tartışmaları diye soran olursa, Bener onu da cevaplıyor. Erdinç'in arkadaşlarından Atıf, Beyoğlu İlçedeki bir toplantıdan gelmektedir. Özlem isimli arkadaşına şöyle der: "*Senin sevgili devrimci muhalif arkadaşların leninizmi ağızlarından düşürmüyorlar ama, sadece lafta! Daha il örgütünü bile doğru dürüst idare edemiyorsunuz.*" (s.298) Bu sözlerden anlıyoruz ki Atıf ÖSP'lidir. Çünkü partide muhalefet etmeyen bir onlar var. Özlem ise başka bir gruptan. Hani şu leninizm deyipte, elini taşın altına koymayanlardan!

Peki nasıl halledilecek bu parti sorunları? Yiğit Bener eşsiz bir adam, çözümü de veriyor; (Atıf) "*Bu iş böyle gitmeyecek! Bir iki yıl iyi gitti, şimdi bütün hastalıklar hortladı. Bunlar adam olmayacak.*" (s.291) Çözüm yolunu hala anlamamış olan varsa ÖSP grubunun çıkardığı *İstersek ÖDP Değişir* isimli broşüre baksınlar.

Final

Kitabın finalini yazının da finali yapalım. Klasik roman örgüsünde, roman boyunca birtakım süreçlerden geçen baş karakter belli bir yere evrilir. Ben şahsen Devrim'in evrilebilirliğinden umutsuzdum. Ancak Bener Houdini'yi aratmayacak bir el çabukluğuyla Devrim'i evriltiveriyor. O su katılmamış Türk gencinden Avrupa Birlikçi bir solcu nüvesi çıkartıveriyor. Bırakalım yazıyı Devrim kapatsın.

"*Az önce yoldan geçerken gözüne takılan gazete başlıklarını anımsadı: Bazı çevrelerin, AB'nin demokrasi kıstaslarına uyulması konusunda çekinceleri var.*

Keyfi kaçar gibi oldu. Demokrasinin sadece kendisine değil, lafına bile bu kadar düşman olunan bir ülkede yaşarken, insanlara umut aşılamanın pek de kolay olmayacağını düşündü.

Bir yolunu bulmalı! " (s.383)

Pes!

Kaynakça:

Yiğit Bener, *Eksik Taşlar*, Om yayınları, Ocak 2001

KRİTİK BİR SÜREÇ: NEYİ, NASIL, KİMİNLE YAPMALI?*

Dünyada, sosyalizmin hangi döneminin kapandığı ayrı bir tartışma konusudur. Ancak, Türkiye söz konusu olduğunda, sosyalizmin ideolojik, siyasal ve örgütsel planlarda belirli bir döneminin daha kapandığı ortadadır. Kapanan, 12 Eylül yenilgisinin, dünyadaki (ve bu arada Türkiye'deki) değişikliklerin ve sosyalizmin evrensel gerileyişinin belirli bir açıdan değerlendirilmesinin ardından başlayan aranışların ve çeşitli girişimlerin damgasını vurduğu dönemdir.

Bu dönemin kapandığı yargısı birkaç gerekçeye dayanmaktadır. *Birincisi,* yukarıda sözü edilen muhasebe üzerinden gerçekleştirilen girişimler, aradan geçen on yıl içinde Türkiye sosyalist hareketine eşik atlattıramamış, solun marjinalliği bu girişimlerle aşılamamıştır. *İkincisi,* aralarındaki farklılıklar ne olursa olsun, söz konusu girişimlerin hepsi kendi özel kanallarında yıpratıcı tıkanmalar ve sorunlar yaşamış, hemen hepsinde ciddi iç ayrışma-kopma süreçleri devreye girmiştir. *Üçüncüsü* ve belki de en önemlisi, 1990'lı yılların ilk yarısında bütün bu girişimlere temel olan dünya ve Türkiye değerlendirmeleri bir ölçüde eskimiş ya da geçersizleşmiş, böylece bütünlüklü yeni değerlendirmelere duyulan gereksinim daha belirgin hale gelmiştir.

Sosyalist Politika, "kapanan dönem" saptamasını yaparken, Türkiye sosyalist hareketinin çeşitli parti, grup ve öbeklerinin birbirlerinden kopup içlerine kapanacakları, bir tür kapalı devre üretim sonucunda ileride (belki) yeniden bir araya gelecekleri bir kesinti dönemi önermemektedir. Tersine, böyle bir büzülme ve içe kapanma sürecinin, geçmiş dönemin kimi birikim ve kazanımlarını da eritebileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla, kapanan dönemin

---

* Bu makale, ÖDP'de yer alan Sosyalist Politika grubu tarafından, "Partili" adıyla yayımlanan bültenden alınmıştır. (*Partili* bülteni, sayı:3, Mayıs-2001)

ardından, *kesintisiz bir süreç içinde* yeni dönemin ideolojik, siyasal ve örgütsel görevlerine girişilmesi en doğru tutum olacaktır.

Sosyalist Politika, 1994-1996 döneminde BSP, 1996'dan bugüne uzanan süreçte ise ÖDP içinde yer almıştır. Yaklaşık 7 yıllık bu çoğulcu parti deneyimi, Sosyalist Politika'ya, kendi kuramsal, ideolojik ve siyasal öncüllerinin ötesinde, Türkiye sosyalist hareketinin somut sorunları, yan yana mücadele verdiği grupların konumu ve çoğulculuğun pratik parti yaşamına tercümesi gibi konularda çok şey öğretmiştir. Bugünkü duruma bakıldığında Sosyalist Politika, halen içinde yer aldığı ve eksiltici gerilimlerle tüketilme sürecini yaşayan ÖDP'yi, Türkiye solu için kaçırılmakta olan bir fırsat saymaktadır. Bu fırsatın neden, nasıl, kimin ya da kimlerin hataları sonucu kaçırılmak üzere olduğu ayrıca tartışılabilecek bir konudur. Ancak, aşağıdaki sonuçlar Sosyalist Politika açısından kesinlik taşımaktadır:

1- Çoğulcu sosyalist parti fikrinde değil, ama bu fikrin yaşama geçirilmeye çalışıldığı bir çatı olarak ÖDP'de artık yolun sonuna gelinmektedir. Sosyalist Politika, ÖDP'de bugün yaşanan saflaşmada başı çeken iki taraftan herhangi birinin ideolojik-siyasal konumuna yakınlık duymamaktadır. Dahası, Sosyalist Politika, tarafların bugünkü yaklaşımlarının sürmesi durumunda, bu iki tarafın (çok küçük bir olasılık olsa bile) üzerinde uzlaşacakları bir zeminin bile eskisinden geri, Sosyalist Politika'ya daha da uzak bir zemin olacağını düşünmektedir.

2- Gene bugünkü durum ışığında görünen o ki, yukarıda sözü edilen ve ÖDP içindeki gerilimin başlıca tarafları olan grupların, mevcut konumlarını kendi bütünlükleriyle birlikte aşan, yeni ve sağlıklı bir çizgiye evrilmeleri de giderek olanaksızlaşmaktadır.

3- Sosyalist Politika, daha en başta, o zaman henüz öngörü düzeyinde olan birtakım çekincelerle ÖDP'de yer almış olsa da, partili mücadelenin gerekliliklerini sorumluluk duygusuyla yerine getirmiştir. Ancak, aradan geçen süredeki pratik parti yaşamı, SP'nin bu çekincelerini baştaki endişelerinin ötesinde doğrulamış, SP ile ÖDP'ye egemen olan anlayış arasındaki uyuşmazlık daha da belirgin hale gelmiştir.

4- Sosyalist Politika, bugün geldiği noktada ÖDP'nin, Türkiye'deki siyasal süreçlere sosyalizm adına mümkün olan en geniş ölçekte müdahale etme potansiyelini, hem partiye egemen olan siyaset tarzı, hem de parti içi güven ve birlik ortamının yok olması yüzünden giderek yitirdiği görüşündedir. Oysa Sosyalist Politika, sosyalistler için siyasal mücadele olanaklarının, şu ya da bu kanalın tıkanmasıyla tükenmeyeceği inancındadır. Dolayısıyla Sosyalist Politika ÖDP'deki bugünkü gidişatın izleyicisi olmayacak, yeni kanallar için kendi siyasal iradesini devreye sokacaktır.

Yukarıda dile getirilen saptamalar önümüzdeki kısa dönemde bir "mucize" sonucu geçersizleşmezse, halen ÖDP'de yer alan bir grup olarak Sosyalist

Politika partili olmanın görev ve sorumluluklarını kendi açısından her tür olasılığı hesaba katarak yerine getirecek; görüş, öneri ve perspektiflerini çeşitli parti platformlarında dile getirecektir. Sosyalist Politika, bunun ötesinde ve gene siyasal sorumluluğu gereği, gelişmekte olan ya da gelişebilecek yeni süreçlerin, aranışların ve çabaların etkin bir öznesi olacaktır.

Sosyalist Politika, gelinen bu noktada, Türkiye sosyalist hareketinin bundan sonraki yörüngesine ilişkin görüş, düşünce ve önerilerini, ÖDP'nin içinde olsun dışında olsun bütün sosyalistlerle paylaşmak istemektedir. Bu isteğin temel gerekçesi ise, Sosyalist Politika'nın, yeni dönemin süreçlerini başkalarıyla birlikte yaşama, yönlendirme ve örgütleme niyetini taşımasıdır. Aşağıda sıralanan başlıklar ve bu başlıklar çerçevesinde dile getirilenler, Sosyalist Politika'nın yeni bir sürecin örgütlenmesi açısından önem verdiği ve tartışmaya değer gördüğü çıkarsamalar, görüşler ve önerilerdir.

Yaşanan deneyime ilişkin genel sonuçlar ve çıkarsamalar

- Sosyalist Politika'ya göre ***açık parti formu***, Türkiye sosyalist hareketi için kayıtsız kalınması mümkün olmayan bir kanaldır. Bu yargının gerekçelerini burada uzun uzadıya anlatmayı gerekli görmüyoruz. Sonuçta, SP'nin bundan sonraki çabaları da, geçerliliğini koruyan bu yargı doğrultusunda olacaktır.

- Sosyalist Politika, **çoğulcu sosyalist parti** anlayışını geçersizleşmiş saymamakta, yeni sürecin temel hedefini gene çoğulcu bir parti olarak belirlemektedir. Ancak, çoğulcu partinin ne tür bir çoğulculuk anlayışına oturması gerektiği konusunda kimi kayıtları vardır ve bunlar daha sonraki alt başlıklarda ele alınacaktır.

- Sosyalist Politika, üzerinde mutlak görüş birliği sağlanması olanaksız bir başlık olmasına karşın, Türkiye'nin geleceğine ilişkin **genel bir perspektif ortaklığının,** yeni sürecin sağlıklı ilerlemesi açısından gerekli olduğunu düşünmektedir. "Genel perspektif ortaklığından" kastedilen, uç noktalarda yer alan ya da çok öznel beklentilerin ve perspektiflerin en baştan ortaya konulması/teşhis edilmesi ve yola öyle devam edilmesidir.

- Sosyalist Politika, Türkiye solunun 1990 sonrası yeniden yapılanmasında, 12 Eylül yenilgisinin ve reel sosyalizmin çöküşünün mutlak belirleyici mertebesine yükseltilmesini ne kadar yanlış sayıyorsa, bu kez **ÖDP deneyiminin başarısızlığının** benzer biçimde mutlak belirleyen sayılmasını da yanlış bulmaktadır. ÖDP'nin öncüllerinin ve yapmaya çalıştıklarının **hepsinin** tam tersine yönelmek, Sosyalist Politika açısından doğru bir tutum olarak görülmemektedir.

"Konum deklarasyonunun" gerekliliği ve sınırları

Sosyalist Politika, ÖDP'de şu an egemen olan belirsizlik ortamında atılacak ilk adımların sağlıklı olabilmesi için belirli bir tarzı ya da yaklaşımı gerekli görmektedir. Sosyalist Politika, ÖDP'deki yeni dönemin ***bir tepki örgütleme dönemi değil, yeniden inşa dönemi olduğunu düşünmektedir.*** *Bu nedenle, partideki çekişmenin tarafları dışında kalan unsurların güncel tepkilerinin, birtakım "akil kişiler" tarafından belirli bir potaya yığıldığı bir oluşum, Sosyalist Politika açısından herhangi bir çekicilik taşımamaktadır. Aşağıdaki spotlar bu bağlamda değerlendirilmeli, "konum deklarasyonunun" ötesinde, öngörülen yeniden inşa sürecinin "ilk temizlik alanları" olarak görülmelidir.*

- Sosyalist Politika, öncülleri, mantığı ve çerçevesi herhangi bir eleştiri süzgecinden geçirilmeden aynen benimsenip bu kez içi "iyi malzeme" ile doldurulmuş yeni bir ÖDP arayışının geçerlilik taşıdığını düşünmemektedir. Öncüllere, mantığa ve çerçeveye ilişkin tartışmalar bir yana, 1996 başındaki beklentilere, arayışa ve coşkuya dayanan ölçek büyüklüğünün ve dinamizmin önümüzdeki yakın dönemde yeniden yakalanamayacağını varsaymak için pek çok neden vardır. Yeni bir yola koyulmak isteyenlerin bu anlamda bir **ölçek fetişizminden** uzak durmaları yararlı olacaktır.
- Sosyalist Politika, belirli bir ideolojik-siyasal konumda yer alan sosyalistlerle başka solcular ve sosyalistler arasında kesin ayrım çizgileri çekilmesini gerekli görmektedir. Ancak, bu ayrım çizgilerinin, 1990'ların başında revaçta olan "aşırı yenilenmeci" kimi ölçütler bir kenara bırakılarak çizilmesi gerekmektedir. Bu arada, örneğin **"ÖDP'nin kuruluş öncülleri ile mutlak hakikatin ve nihai/en doğru sosyalist konumun keşfedildiği"** türü düşüncelerin Sosyalist Politika açısından geçerliliği yoktur. SP'ye göre, yeni başlayacak ve yeni birlikteliklerin tanımlanmasını gerektirecek süreçte ölçüt olarak başvurulması gereken, bir kesimin "altyapısında" ya da geleneğinde neyin olduğu değil, bu kesimin yaşanacak sürecin gereklerini nasıl kavradığı ve bunları yerine getirmeye ne kadar istekli olduğudur.
- Sosyalist Politika, **Avrupa Birliği**'ne kesin ve ikirciksiz biçimde karşıdır. Bu konu gündeme geldiğinde, Avrupa Birliği'nin ne olduğuna ilişkin değerlendirmelerle, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği konusundaki değerlendirmeler arasında belirli bir düzey farkı olduğu kabul edilmelidir. Örneğin, Sosyalist Politika, kapitalist-emperyalist bir örgütlenme olarak AB'nin niteliği konusunda, sosyalistler (en azından birlikte yürüyeceği sosyalistler) arasında temel görüş farkı olabileceğini kabul etmemektedir. Ancak, konuya siyasal süreçler açısından bakıldığında, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği ortaya bir boşluk çıkarmaktadır. SP'ye göre, bu boşluk, Türkiye'nin AB yolunda bir dizi adım atma zorunluluğu ile, tam anlamda bir AB üyesi olmasının olanaksızlığı arasında ortaya çıkmaktadır. Bu

boşluk, AB konusunda nüanslara sahip sosyalistlerin somut adımlara göre ortak tepki ve politikalar geliştirmelerine elverişli bir ortam yaratmaktadır.

- Sosyalist Politika'nın **reel sosyalizm** konusundaki konumu da, yaşanmış tarihsel bir deneyim olarak reel sosyalizm ile, sosyalizme geçişin kaçınılmaz bir evresi olarak reel sosyalizm arasındaki ayrımı gündeme getirmektedir. Birincisi söz konusu olduğunda, SP'nin yaşanan reel sosyalizm deneyiminin şu ya da bu yönden eleştirilmesine hiçbir itirazı yoktur. Sosyalist Politika'nın itirazı, yaşanan reel sosyalizmin, sosyalizm adına bütün doğruların tersinden türetileceği bir yanlışlar antolojisi sayılmasınadır. İkincisi söz konusu olduğunda ise, SP, Türkiye'nin emperyalist-kapitalist sistemden kopup sosyalizme yönelme sürecinin ilk evrelerinin, başka ülkelerdeki deneyimlere belki de hiç benzemeyen, **daha çok zorunluluklar alanının belirleyiciliğinde oluşan önlemlerin ve politikaların** daha fazla damga vurduğu bir reel sosyalizm olarak şekilleneceği düşüncesindedir.

III. "Parti"nin temel özellikleri

Sosyalist Politika, Türkiye'de bugün **kitlesel bir sosyalist partiye** gerek olduğunu düşünmektedir. Bu tanımın, sırasıyla, "sol", "devrimci" ve marksist" gibi diğer tanımlara göre daha uygun ve kapsayıcı olduğu düşünülmektedir. "Sol" kavramı, özellikle günümüzde, örneğin "liberal sol", "sol liberalizm" ve "demokratik sol" gibi kavramlarla daha fazla bulaşıklaşmıştır. "Sosyalizm" kavramı, kimi sol eğilimleri dışlama adına değil, "sol ama nasıl bir sol?" sorusuna yanıt olarak öne sürülmektedir. "Sosyalizm" kavramının "devrimci" kavramından daha kapsamlı sayılmasının nedeni ise, bu kavramın aynı zamanda sosyalist iktidarı da öngören bir **toplum projesine** atıfta bulunmasıdır. İnsanlar, kişisel yaşamlarında, özel alanlarında, ilişkilerinde vb. de "devrimci" olabilirler. "Sosyalizm" ise, bu anlamdaki devrimcilikleri içerip aşan bir kavram olarak tercih edilmelidir. Nihayet, "marksizm", belirli bir konumun örgütlenme ve siyaset ayaklarından çok, yöntem ve yorumlama boyutlarını çağrıştıran, örgütlü yapılardan çok bunların içindeki bireylere uygun düşen bir kavramdır.

Sosyalist Politika, daha önce de değinildiği gibi, çoğulcu bir sosyalist parti öngörmektedir. SP, çoğulculuktan, farklı geleneklerden gelen, birbirlerinden farklı sosyalizm tasavvurları olan, sosyalizmin dünyadaki ve Türkiye'deki tarihini farklı biçimlerde yorumlayan, **ancak sınıfsız ve sömürüsüz bir dünya ve Türkiye amacı ile bunu sağlayacak siyasal iktidar hedefinde buluşan** kişi ve grupların aynı parti içinde bir arada olmalarını anlamaktadır. Bu anlamda SP, siyasal iktidar hedefi olmayan, olmamanın ötesinde iktidar kavramını ve pratiğini felsefi ve etik düzeylerde sorgulayıp reddeden kesimlerin de sosyalist bir partinin **kurucu unsurları** olarak kabul edilebileceğini düşünmemektedir.

Bir sosyalist partide çoğulculuktan söz edilebilmesi için, gerçek tartışma süreçleri sonucunda alınan kararların uygulamaya sokulduğu araçların da

oluşturulması ve işletilmesi gerekir. Çoğunluğu oluşturan bir kesimin, salt bu çoğunluktan hareketle temel ve belirleyici kararları tartışmadan ve tartıştırmadan alabilmesinin çoğulculukla ilgisi yoktur. Buna karşın, tartışma süreçleri sonucunda alınan kararların uygulanmasına direnmek de, siyasal mücadeleyi kilitlemekten ve dinamizminden yoksun bırakmaktan başka anlama gelmez. Sosyalist Politika her iki anlayışı ve tarzı da reddeder.

Sosyalist Politika, **demokratik merkeziyetçilik** ilkesini benimsemenin ötesinde, bu işleyişi, sosyalist bir partinin hareket edip siyaset yapabilmesinin olmazsa olmaz koşulu saymaktadır. Sosyalist Politika, bu bağlamda, çoğulcu bir sosyalist partide azınlığın haklarını siyasal terimlerin dışında "empati" ve "koruma" türü yaklaşımlarda arayan, **partinin siyasal hattının ise her durum ve koşulda gruplar arasındaki ortalamaya ya da mutabakata dayanması gerektiğini düşünen** anlayışlara katılmamaktadır.

Sosyalist Politika, genel hatlarıyla **çoğulcu parti anlayışının, kanatlı parti biçiminde yorumlanıp bu içeriğiyle yaşama geçirilmesine karşı değildir.** ÖDP deneyiminde çoğulcu parti anlayışı, büyük ölçüde, güncel ve somut gündemler-siyasal gelişmeler üzerinden yaşanması gereken bir çoğulculuğa endekslenmiştir. Ancak, çoğulculuk, **verili bir uğrakta,** sosyalizme ilişkin kendi ayrı kuramsal, ideolojik ve siyasal çerçeveleri olan, bu anlamda **bütünlüklü ve kapsayıcı** konumlara oturan grupların aynı parti çatısı altında birlikteliğini de içerir ki, "kanatlı parti"den kastedilen de budur. Bu söylenenin "çatı partisi" ile ilgisi yoktur. **Parti, içindeki grupların bu anlamdaki farklılıklarına karşın onları bir arada tutan ortak zeminleri ve ilkeleri azamiye çıkarabildiği oranda gerçek anlamda çoğulcu parti olabilir.** Verili uğraktaki özel konumları belirleyen ayrım çizgilerinin silikleşmesi ve bu anlamda yeni harmanlanmaların yaşanması ise, önsel taahhütlerin, "arınmaların" ya da soyunmaların değil, siyasal mücadele süreçlerinin ürünü olarak ortaya çıkabilir.

Sosyalist Politika, partinin, her çözümleme aşamasında bir **araç** olarak görülmesi gerektiğinde ısrarlıdır. Dolayısıyla, **parti modeline** ilişkin görüş ve tartışmalara, partinin belirli bir amaca yönelik araç olduğu gerçeğini silikleştirecek ölçüde ağırlık tanınmasını doğru bulmamaktadır. Sosyalist Politika'nın bu konuda ısrarlı olmasının nedeni, "parti içi uyumlu yaşam" türü zorlamaların ve partiyi verili toplumun dışında bir "özgürlük alanı" sayan fantezilerin sonuçta **parti içi bir apolitizm** yaratması ve partiyi siyasal açıdan mefluç duruma getirmesidir.

IV. Başlıca politika alanları ve politika tarzı

Türkiye sosyalist hareketi, 1960'lı ve 70'li yıllara damgasını vuran "strateji tartışmalarını"geride bırakmış olmasını, ne mutlak bir olumluluk, ne de mutlak bir olumsuzluk saymalıdır. Bugün sosyalist hareketin devrim stratejisi başlıklı bir tartışma alanının dışında durması, deneyimin ve pratiğin besleyiciliğinden yoksun birtakım önsel modellerin birbiriyle tokuşturulduğu dönemin geride bırakılması bakımından olumlu sayılsa bile, aynı durum, sosyalist hareketin iktidar perspektifini büsbütün yitirdiği bir güncelciliğe ve pragmatizme mahkumiyetinin göstergesi olarak da kabul edilebilir. Bu konuda ilk planda belirtilmesi gereke şudur: Kimi önsel veriler ve kabuller söz konusu olsa bile, ülkeye özgü bir devrim stratejisi, ancak sınıf dinamikleri temelindeki siyasal mücadele sürecinde şekillendirilip yeniden üretilebilir. Sosyalist bir parti açısından bakıldığında, devrim stratejisinin temel çizgilerinin netleşmesi ve bu stratejinin süreklilik temelinde yeniden üretilmesi, partinin:

- *kuramsal ve ideolojik açılardan sağlam ve canlı bir marksist temele,*
- *işçi sınıfı ve emekçi kesimlerle giderek güçlenen bağlara, ve*
- *geliştirilen siyasal açılımları yaşama geçirecek bir örgütlülüğe sahip olmasını gerektirir.*

- **Türkiye'de önümüzdeki dönemde izlenecek sosyalist siyaset, kaçınılmaz olarak iki yan basıncı doğrudan karşısına alarak, kendini bu iki basıncı temsil eden konumlardan net biçimde ayırarak güçlenebilecektir.** İlk bakışta, bu iki basınçtan birini ulusalcı sol, diğeri ise liberal sol temsil etmektedir. Sosyalist Politika, kendi ayrı alanını netleştirip bu alanın sınırlarını çizen bir sosyalist siyasetin, diğer alanlara ilişkin olarak bugünkü görüntünün ötesine geçen kimi saptamalara özel önem vermesi gerektiğini düşünmektedir.
- Bugün yaratılan/ortaya çıkan görüntüye karşın, ulusalcı sol da liberal sol da, gerçek anlamda bağımsız ve katışıksız bir konumu temsil etmemektedir. Örneğin, devlete ilişkin klişe söylemlerine karşın liberal sol, geleneksel-bürokratik siyasal partilere, bu arada 28 Şubatla belirginleşen merkezi siyasete daha fazla liberalizm aşılamaya yönelen bir tutum içindedir. Bu tutumuyla liberal sol sonuçta devlete ve "devlette reform" projelerine yedeklenmektedir. Ulusalcı sol da, veri saydığı ve evrensellik atfettiği küreselleşme süreci ile liberal yönelim çerçevesinde "gerçekçi" projeler oluşturma çabası içine girdiğinde, sonuç olarak "daha akılcı" bir kapitalizm önerip sermaye kesimine bu yönde çekidüzen verme anlayışının sınırları dışına çıkamamaktadır. Özetle, küresel kapitalizm ve onun belirlediği işlev alanında kendini yeniden üreten ulus-devlet, hem ulusalcı solun hem de liberal solun dinamiklerini belirleyen temel çerçeveyi oluşturmaktadır.

Sosyalist siyaset ise, kendini bu çerçevenin bütünüyle dışında tanımlayıp kurgulamak durumundadır.

- Ulusalcı solun, liberal sola göre IMF karşıtlığına, anti-emperyalizme ve bu arada emekten yana taleplere ve emekçilerin haklarının savunulmasına daha fazla önem verir görünmesi, sosyalist siyaset açısından aldatıcı sonuçlara yol açmamalıdır. Çünkü bugünkü konumlanışıyla ulusalcı sol, bir yandan neo-liberalizm çerçevesinde reformlar öneren "üçüncü yolcu" küreselleşme reformizmiyle, diğer yandan da küreselleşme milliyetçiliği denebilecek olan devletçi-otoriter tepkilerle melezleşmiş durumdadır. Küreselleşmeye, neo-liberalizme ve AB'ciliğe **sosyalist kopuş** ekseninde karşı çıkmayı ve demokrasi taleplerini sınıf mücadelesi temeline oturtmayı beceremeyen bir ulusalcı sol, sonuçta küreselleşme reformizmi ile küreselleşme milliyetçiliği arasında serseri gelgitler yaşayacaktır.

- Liberal solun görece istikrarlı ve kendini yeniden üretebilen, **ancak sosyalist siyasetin bütünüyle dışında** bir konuma yerleşme şansı ulusalcı sola göre daha fazladır. **Sosyalist siyaset, kendini, her iki konuma karşı ödünsüz mücadele vererek kurabilecektir.** Liberal solun günümüz koşullarından da güç alarak kendini daha rahat üretebilmesi, ulusal sola göre daha bütüncü ve kendi içinde tutarlı bir sistem arayışı içinde olması ve en önemlisi **kendini devrimci marksizme karşıtlık temelinde tanımlayıp öyle şekillendirmesi,** sosyalist siyasetin liberal sola karşı, siyaset felsefesinden iktidar perspektifine, sınıf mücadelesi kuramından reel sosyalizm deneyimine dek uzanan bütünlüklü bir alanda ödünsüz mücadele vermesini gerektirmektedir.

- Türkiye'de sosyalistlerin, sosyal demokrasi ve "demokratik sol" gibi siyasal akımlarla ilişkilerini bir dönem belirlemiş olan zemin artık köklü biçimde değişmiştir. Bu değişikliği yaratan, dünya kapitalist sistemiyle yeni bir eklemlenme süreci yaşayan **Türkiye'de, sosyal demokrasinin ya da demokratik solun da, 60'lı ve 70'li yıllara özgü kalkınmacı, yatırımcı, sosyal devletçi ve örneğin yeniden bölüşüm politikalarıyla sosyal adaleti bir ölçüde gözetici özelliklerini yitirip neo-liberal politikalara bütünüyle angaje olmasıdır.** Bu gerçek karşısında sosyalistlerin, örneğin laikliğin savunulması, demokratik taleplerde buluşulması, MHP'nin önünün kesilmesi gibi birtakım özel alanlardaki işbirliği girişimleri dışında, neo-liberal politikalara angaje "sol" kesimlerle aynı parti çatısı altında buluşmaları söz konusu bile olamaz.

- Sosyalist bir partinin, işbirliğinden daha kapsamlı bir içerik taşıyan **ittifaklar** konusuna yaklaşımında kimi temel ilkelerin mutlaka gözetilmesi gerekir. Bir kere, ittifaklar konusu, ancak, kendi iktidar hedefini ve bu hedefe ilişkin stratejisinin ana hatlarını belirlemiş bir parti için anlamlı bir gündem oluşturabilir. İkincisi, ittifakların gerçek zemini, yönetimler

düzeyinde yapılan görüşmeler ve ulaşılan anlaşmalardan çok, farklı siyasal yapılanmaların kitlesel tabanlarının ortaklaştığı somut hedeflerle ortaya çıkar. Sosyalist bir partinin, bu anlamda bir ittifak ya da ittifaklar zemini oluşmadan gireceği ilişkiler ancak **işbirliği** ve **destek** gibi kavramlar çerçevesinde ele alınabilir. İşbirliği ve destek eylemleri ise, sosyalist bir partinin **siyasal mücadelesinin ana eksenini oluşturamaz.**

- Türkiye sosyalist hareketinin öteden beri yaşadığı temel sorunlardan biri, **nihai hedef ile güncel görevler ve siyaset arasındaki bağlantıların kurulmasına ilişkindir.** Sosyalist Politika, nihai hedefi hiç gözetmeyen bir güncelciliği de, nihai hedefin "kitlelere verilecek bir mesaj", "kimlik deklarasyonu aracı" ya da pedagojik bir malzeme olarak biteviye yinelenmesini de yanlış bulmaktadır. **Sosyalist bir parti için nihai hedefin pratik anlamı, güncelliğin önüne diktiği alan, görev, ilişki, kanal ve olasılık çeşitliliği içinde siyasal tercih ve öncelikleri belirleyen ölçütleri ortaya koymasındadır.** Bugün Türkiye sosyalist hareketinde denge, nihai hedefin ayıklayıcılığından yoksun aşırı güncelci belirlenmelerden, dolayısıyla savrulmalardan yana bozulmuştur. Sosyalist bir partinin önemli görevlerinden biri, bozulan dengenin yeniden kurulması, **konjonktür siyasetinin de, nihai hedef deklarasyonculuğunun da dışında bir siyasal hattın tutturulmasıdır.**
- Önümüzdeki dönemin sosyalist siyasal öznesi, güncel siyasal hedeflerini, ajitasyon-propaganda materyallerini, vb. iki ana kaynaktan türetmek durumundadır. Bunlardan biri **AB Ulusal Programı**, diğeri de **Derviş'in Ekonomik Programı**'dır. Bu iki program, kimi kırpmalar ve rötuşlarla uygulansa bile, Türkiye'de sosyalist siyasetin üzerine yürümesi gereken önemli değişimler gündeme gelecektir. Genel olarak ülke siyasetinin nabzı ile "vatandaşın" nabzı her uğrakta örtüşmeyebilir; ancak, bu iki program, siyasetin nabzı ile vatandaşın nabzının (siyasal duyarlılık anlamında) aynı yerde atabileceği bir zemin yaratmaktadır. Böyle bir olanağa bigane kalınması düşünülemez.
- Yukarıda sözü edilen olanağın temelinde yatan, toplumun geniş kesimlerini kapsayacak bir **yoksullaşma** ve **proleterleşme** sürecidir. Ne var ki, bu süreç, gerek maddi konumlarda ortaya çıkan savrulmalar, gerekse siyasal-kültürel tepkilerin büründüğü biçimler anlamında bir tür **lumpenleşme** dinamiği de yaratacaktır. Sosyalist hareket, kendi siyasal konumunu netleştirmenin yanısıra, kültürel ve etik değerlerini de, bu lumpenleşme dinamiğine karşı gerekli müdahaleleri, girdileri ve yönlendirmeleri yapabilecek biçimde yoğurmak zorundadır.
- Türkiye'de, sosyalist siyasetin potansiyel toplumsal temelinde önemli değişiklikler olmuştur. 1960-80 arasında, Türkiye'de sosyalist siyasetin toplumsal temelini, *ağırlıklı* olarak büyük kentli ve taşralı orta sınıflar

oluşturmuştur. Sosyalist siyaset, son 20 yıllık dönemde önce taşralı orta sınıf temelini önemli ölçüde yitirmiştir. Son 10 yıl içinde ise bu kez büyük kentli orta sınıf-aydın-öğrenci temelini yitirmeye başlamıştır. Yaşanan ÖDP deneyimi, en geniş ölçekte kurulsa bile bir sol partinin kentli orta sınıf tabanının ulaşabileceği sınırları ortaya koymuştur. Türkiye'de yaşanan sınıfsal-toplumsal dönüşüm, sosyalist siyasetin hedefi olarak, formel sektördeki sendikalı ve sol tercihli proletaryanın ötesinde, **geniş bir işsiz kesimini, eğreti işlerde ve enformel sektörde çalışanları, hızla mülksüzleşenleri, kent yoksullarını vb. kapsayan daha geniş anlamda bir toplumsal proletarya kavramını gündeme getirmektedir.** Bu bağlamda, kitleselleşme hedefini önüne koyan bir sosyalist hareketin, işyerlerinin yanısıra mahallelere yönelmesi, siyasal parti formu ile hemşehrilik dayanışmasının arasında yer alan yerel örgütlenmeleri zorlaması, bu arada **plebyen yöneliş, tepki ve çıkışları da massedebilecek** bir kıvam tutturması zorunu olacaktır.

- **Yeni dönemin sosyalist siyaseti, "toplumsal muhalefet" ve kitlesel emek örgütleri ile ilişkiler söz konusu olduğunda, bir dönem neredeyse tartışılmaz sayılan ve bu arada ÖDP tarafından de benimsenir görünen kimi ilkeleri ve yaklaşımları sorgulamalıdır.** "Öncülük" kavramının 90'lara özgü fütursuz ve kategorik yadsınması, sosyalist partilerin rolünü ve işlevini "sözcülük" ile sınırlayıp bu kanala sıkıştırmıştır. Bu anlayışa göre sosyalist partilerin, tanım gereği kendilerinin dışında var olan ve devinen "toplumsal muhalefetin" sözcülüğünü yapmaları, bu arada emek örgütlerinin ürettikleri modelleri de olduğu gibi benimseyip içselleştirmeleri gerekmektedir. Bu konumda yer alan bir sosyalist partinin, toplumsal muhalefete ve emek örgütlerine göre farklı tek yanı parti olarak örgütlenmesi ve seçimlere girmesi olduğundan, sözde devrimci ve katılımcı sayılan bu yaklaşım özünde katışıksız **parlamentarist** bir özellik taşımaktadır. Yeni dönemin sosyalist siyaseti, gündeme ağırlığını koyan bir toplumsal muhalefeti **yönlendirme**, emek örgütlerinin proje ve önerilerini ise bütünlüklü bir proje ve kapsamlı bir hedef çerçevesinde **dönüştürüp sentezleme** görevlerine hazır olmalıdır.
- Türkiye'de sosyalist siyasetin, **Kürt meselesi** konusunda artık reel bir hamle yapması gerekmektedir. Burada hamleden kastedilen, elbette kuramsal bir çıkış değildir; bu konuda bilinen bilinmektedir ve söylenmesi gereken söylenmiştir. Kastedilen şudur: Kürt hareketinin, günümüzün ve yakın geleceğin koşullarında *ana gövdesiyle* sola yönelmesi mümkün görünmemektedir. Kürt hareketinin bugünkü başat gündemi ve öncelikleri, sosyalistlerin bu hareketin ana gövdesiyle ilişkileneceği alanları kaçınılmaz biçimde daraltmıştır. Sosyalist Politika'ya göre, sosyalistlerin söz konusu coğrafyada (kısa sürede çok şey beklemeden, ama elini de korkak

alıştırmadan), bu arada örneğin Diyarbakır gibi merkezlerde örgütlenmesinin önünde, kimi pratik kısıtlılıkların dışında, ilkesel herhangi bir engel olmamalıdır.

V. Sonuç

Sosyalist Politika, yeni dönemde iki uçtan kaçınılması gerektiğini düşünmektedir. Bu uçlardan birincisi, Türkiye sosyalist hareketinde bugün yaşanan tıkanıklığı, 1990'a, örneğin Kuruçeşme sürecine kadar geriye dönerek ve istisnasız her şeyi baştan tartışarak aşmaya çalışma fikri oluşturmaktadır. İkinci uçta ise, ÖDP'de bugün yaşanan ve önü sonu belli olmayan kısır tartışmaların yarattığı bunaltı içinde, salt güncel tepkilerin örgütlenmesi ve "kötü gruplardan" kurtulunmasıyla yolun açılabileceği düşüncesi yer almaktadır. Sosyalist Politika, bunlardan birincisinin aradan geçen on yılın birikiminin ve deneyiminin yok sayılması anlamına geleceği, ikincisinin ise dikkatleri sosyalizmin daha temel sorunlarından uzaklaştırıp ciddi bir ufuk daralmasına yol açacağı kanısındadır.

Elbette, burada dile getirilenlerin dışında ve ötesinde, tartışacak pek çok konu var. Sağlıklı bir başlangıç için, hepsini tartışmaya hazırız. Ama, iyi niyetle, ortak iş yapma umuduyla ve tartıştığımız kadar yol da alma kararlılığıyla.

Sosyalist Politika